

Verktysboken PraLin

Praktiskt arbete
med **lika rättigheter**
i skolan

Antidiskrimineringsbyrån Uppsala (ADU) och Malmö mot Diskriminering (MmD) är två av 18 lokala antidiskrimineringsbyråer i Sverige. Under 2017 och 2018 samarbetade vi för att skriva den här boken. Antidiskrimineringsbyråerna i Sverige arbetar för att motverka och förebygga diskriminering. Det gör vi genom kostnadsfri rådgivning till privatpersoner samt genom information, utbildning och opinionsbildning.

Den här boken är ett resultat av tre olika projekt som har finansierats av Arvsfonden:

PraLin: Under åren 2009–2012 drevs projektet PraLin – Praktiskt likabehandlingsarbete i skolan av Diskrimineringsbyrån Uppsala, DU (nedlagd 2015). Projektet tog fram verktyg för att utveckla och underlätta skolors arbete med elevers lika rättigheter. Projektets huvudfokus var elevernas delaktighet i det undersökande arbetet. PraLin bedrevs i samarbete med tolv skolor i Uppsala och Stockholm.

PraLin i förskolan: Under åren 2012–2014 drevs projektet PraLin i förskolan, också av av DU. Projektet tog avstamp i PraLins utgångspunkter och arbetade för att underlätta arbetet med alla barns lika rättigheter i förskolan. Fokus var även i det här projektet på barns delaktighet och det förebyggande arbetet. Arbetet inom projektet mynnade ut i boken *Tänka tillsammans*: verktyg för normkritik och likabehandling i förskolan.

DiBU, Diskriminering mot barn och unga, är ett projekt som drivs av MmD från 2016 till 2019. Syftet är att som antidiskrimineringsbyrå bli relevant och tillgänglig för barn och unga genom att (1) få en ökad förståelse för diskriminering som barn och unga upplever, (2) driva ärenden juridiskt men också jobba på fler sätt för att barn och unga som diskriminerats ska få upprättelse, (3) stärka barn och unga med kunskap om rättigheter och (4) stärka ansvarsbärare med kunskap om skyldigheter enligt diskrimineringslagen. Arbetet har mynnat ut i boken *Rätt åt dig!* och *Kim berättar* som riktar sig till unga (mellan 11–18 år) respektive barn (6–10 år).

Tack till Agera Värmland, Antidiskrimineringsbyrån Stockholm Norr, Antidiskrimineringsbyrån Norra Skåne, Antidiskrimineringsbyrån Fyrbodol, Diskrimineringsbyrån Gävleborg, Malmö Mot Diskriminering, Rättighetscentrum Dalarna, Halland, Norrbotten och Västerbotten samt Örebro Rättighetscenter som bidragit till att göra detta nytryck möjligt.

ISBN: 978-91-639-7956-9

Projektledare: Andie Stendin

Redaktörsgrupp: Andie Stendin, Olivia Novotny Bill & Sara Duarte

Referensläsning, textbearbetning och juridisk granskning: Anna Sonnsjö Andersson, Elin Boyer, Disa Nordling & Nina Arvidsson

Referensläsning från PraLinprojektet: Elliot Edberg, Ida Gulbrandsen, Isander Freiman & Kristin Solvik

Extern granskning: Aisha Lundgren Aslla & Mirjam Haj Younes

Språkgranskning: Jay Seipel & Sara Duarte

Författare till bokens skönlitterära texter och serier: Adrian Repka, Anna Adeniji, Camilla 19 år från DATE lärmaterial 4-9, Ella Rydberg, Ida Gulbrandsen, Léoni Widerberg, Maria Niemi, Minna Höggren, Mirjam Haj Younes, Reb Kerstinsdotter, Yolanda Aurora Bohm Ramirez och Wendy Francis.

Illustration: Alaya Vindelman, Aliz Kivelä, Denise Kalonji, Léoni Widerberg, Sofia Lindholm och Skogen Grafisk Form

Grafisk design: Skogen Grafisk Form

Bearbetning, grafisk design för nytryck 2023: Wikströms, Uppsala

Tryck: Wikströms, Uppsala

Utgivningsår: 2023 (2018)

© Antidiskrimineringsbyrån Uppsala (ADU) och Malmö mot Diskriminering (MmD).

Det är tillåtet att citera och kopiera detta verk för icke kommersiellt bruk.

Källa ska alltid anges.

Verkttygsboken PraLin

Praktiskt arbete
med **lika rättigheter**
i skolan

**En skola med
lika villkor**

Innehåll

Teoretisk del: Avsnitt 1–5

1. Bokens upplägg och användning.....	8
Förslag på årsplanering.....	14
Om väggar kunde tala.....	16
2. Normkritiska perspektiv.....	18
Ett skåp kan göra stor skillnad.....	30
3. Ålder, delaktighet och inflytande.....	32
Tänk om alla fick.....	38
4. Skydda, främja och förebygg.....	40
Vad är näthat och vad har det med skolan att göra?.....	52
5. Lagstiftning, normer och makt.....	54
Hur jag kom därifrån.....	68

Praktisk del: Avsnitt 6–10

6. Bygg grunden.....	70
Former för delaktighet.....	72
Tryggare rum.....	74
Teflontestet.....	76
Jag var taggad eftersom jag gillade sport.....	80
7. Främja jämlikhet.....	82
Ordnyckeln.....	84
Ramarna.....	87
Materialluppen.....	88
Du försöker inte ens passa in.....	92
8. Undersök och analysera risker.....	94
Spåra normer.....	96
Huset.....	101
Kartläggningskompassen.....	108
Bättre rita fåglar än flickor.....	112
9. Åtgärda problem.....	114
Planera mål och aktiviteter.....	118
Alla ska delta.....	120
10. Följ upp och utvärdera.....	122
Uppföljning.....	124
Mål, aktivitet, effekt.....	126
Utvärdera processen.....	128

Ordlista

Aktiva åtgärder	13, 15, 49
Barnsyn	34
Cis, cisperson	21
Delaktighet	33, 72
Diskrimineringsformer	44
Diskrimineringsgrunder	43
Etnisk tillhörighet	59
Funktionsnedsättning	60
Funktionssätt	60
Härskartekniker	106
Intersektionalitet	26
Klass	66
Kroppsstorlek	67
Kränkande behandling	47
Kärnfamilj	64
Kön	61
Könsöverskridande identitet eller uttryck	62
Likabehandling	48
Makt	23
Maktstruktur	25
Normsamverkan	26
Närstående vuxna	78
Pronomen (den & hen)	13
Rasifiering	59
Regnbågsfamilj	64
Religion eller annan trosuppfattning	63
Representation	88
Risk	95
Skyddade samhällsområden	43
Sexuell läggning	64
Stjärnfamilj	64
Transperson	62
Vithet	59
Ålder	65

Låt våra symboler guida dig!

Praktiska verktyg,
bilagor och mallar
är markerade med
symbolerna ovan!

Målgrupp & användning

Verktygen, texterna och arbetsätten i den här boken är tänkta att användas av personal och elever i grundskolan och gymnasiet för att arbeta praktiskt med jämlikhet och lika rättigheter. Texten är främst skriven som en handledning för personal även om vissa delar kan lyftas ut och användas direkt av och med elever.

Inledning

Den här boken är en omarbetad version av böckerna »PraLin i skolan: handboken« och »Tänka tillsammans – verktygsbok för normkritik och likabehandling i förskolan«. Informationen, perspektiven och verktygen i boken är till för att skolor ska få stöd arbetet med alla elevers rättighet att slippa utsättas för diskriminering, trakasserier och kränkande behandling.

Vi som har skrivit boken tror att en förutsättning för att kunna arbeta med alla elevers lika rättigheter är ett kritiskt reflekterande förhållningssätt som synliggör och utmanar normer som ger fördelar till vissa och missgynnar andra. Vi har märkt att det är svårt för skolor att leva upp till de värden som finns med i läroplanen för skolan, om inte de samhällsnormer som värderar människor olika synliggörs och utmanas. Verktygen i den här boken bygger på normkritiska förhållningssätt som ett stöd för skolor. Normkritik i sig är inte målet utan en väg till att nå mål om alla elevers lika rättigheter.

Vår vision är att boken kan ge stöd till skolpersonal och elever så att de tillsammans kan undersöka och ompröva olika normer och maktrelationer som de stöter på i skolans vardag. Boken är tänkt som en praktisk guide för att använda normkritiska perspektiv i arbetet med alla elevers lika rättigheter i skolan. Vi hoppas att boken också kan ge inspiration till personer som är intresserade av normkritik och jämlikhet inom andra områden än skolan.

En process som funkar!

Alla tre projekt som ligger till grund för den här boken har samverkat med barn i förskolan, elever, rektorer, chefer, huvudmän, närstående vuxna till barn och elever samt personal i skola och förskola. Syftet med projekten har varit att identifiera behov och utvecklingsområden för arbetet mot diskriminering, trakasserier och kränkande behandling.

Under årens arbete har vi sett att praktiskt arbete med lika rättigheter i skolan underlättas av:

Hela-skolan-process

- Ledningen prioriterar arbete med lika rättigheter, hela personalen får tillgång till handledning och utbildning, elever deltar och har möjlighet att påverka

Här-och-nu-process

- Kartläggning av verksamheten sker löpande och integreras i skolans dagliga arbete, med ett undersökande och reflekterande arbetssätt

Normkritisk process

- Normkritiska perspektiv som omfattar alla diskrimineringsgrunder (och andra kategorier) finns med i arbetet och genomsyrar skolans övriga arbete

Genom arbetet med projekten har vi också uppmärksammat flera utmaningar för personalen inom skolan och förskolan. Det är vanligt att personal:

- Saknar kunskap om lagens diskrimineringsgrunder och uppdraget med aktiva åtgärder
- Saknar kunskap om och verktyg för att använda normkritiska perspektiv
- Sällan kopplar det praktiska arbetet med lika rättigheter till diskrimineringsgrunderna
- Upplever att det är svårt att undersöka verksamheten eller göra kartläggningar utan handledning
- Tycker att det är svårt att samverka med och låta elever vara delaktiga i arbetet med lika rättigheter
- Ibland saknar kunskap om vad som står i skollagen

- Ser svårigheter med att praktiskt genomföra kontinuerligt arbete med jämlikhetsfrågor så att värdegrunden genomsyrar all undervisning
- Genomför punktinsatser som temadagar eller specifika händelser istället för att arbeta kontinuerligt och vardagligen med lika rättigheter och jämlikhet för alla elever

Slutsatserna ligger i linje med flera undersökningar som *Diskrimineringsombudsmannen (DO)* och *Skolverket* har gjort.

Vi ser att personal i skolan behöver både fördjupad kunskap och tillgång till handledning i praktiskt arbete med alla elevers lika rättigheter.

PraLin är ett arbetssätt som har utvecklats för skolor för en skola med jämlika villkor för alla sina elever. Vi har försökt möta de behoven, med fokus på arbete som utgår från att främja alla människors lika värde och att förebygga diskriminering, trakasserier och kränkande behandling.

Inspiration och samarbeten

Vi som har arbetat med att ta fram just den här boken är många! Vi vill tacka alla som har bidragit på olika sätt med tänkande, skrivande, reflekterande, illustrerande, skapande, läsande och inspiration.

PraLin och DiBU vill framförallt tacka alla barn, ungdomar, elever och personal på skolor, förskolor, fritidsgårdar och mötesplatser som har samverkat med oss i alla tre projekten bakom boken. Tack för att ni har välkomnat oss att reflektera tillsammans, lyssna, observera, delta och utbilda. Ni har verkligen vidgat våra vyer och fördjupat vår kunskap.

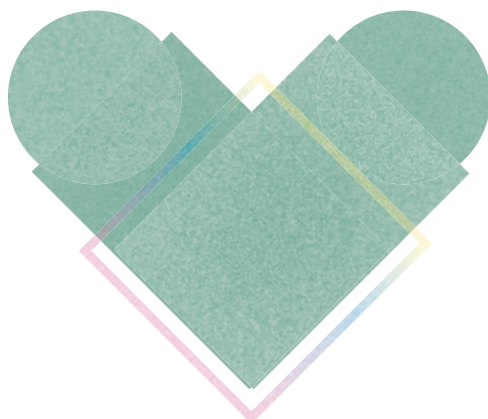
Stort tack till Aisha Lundgren Aslla och Mirjam Haj Younes för att ni har hjälpt oss se det vi själva tagit för självklart och som genom era läsningar har gett oss möjlighet att göra boken tydligare och bättre.

Vi vill också tacka alla grymma konstnärer, skribenter, poeter, aktivister och pedagoger som har skrivit texter som kompletterar teorin och verktygen i boken. I bokstavsordning: Adrian Repka, Ella Rydberg, Léoni Widerberg, Maria Niemi, Minna Höggren, Mirjam Haj Younes, Sofia Lindholm, Yolanda Aurora Bohm Ramirez, Wendy Francis. Även tack till Camilla som skrev text till metodmaterialet DATE samt Anna Adeniji, Ida Gulbrandsen och Reb Kerstinsdotter från projekt Nätvaro som låtit oss använda era redan publicerade texter. Alla era berättelser och bilder har bidragit till att boken kan förmedla olika sorters kunskap om makt, normer och kränkningar. Tack även till Anna Siverskog, Jojo Stenberg, Matti Ridenfeldt, Sara Berg och Wendy Francis för att ni gett feedback, tankar och grym input i stunder det verkligen behövdes.

Och till sist, tack till Victoria Skoglund och Ola Lindgren på Skogen för helt amazing layout. Att arbeta med er är så inspirerande. Och tack till Åsa Vading på Wikstöms i Uppsala för fin och smidig samverkan kring ändringar inför nytrycket 2023.

Reflektion

När vi skriver om reflektion handlar det om att fundera kring något specifikt: en frågeställning, ett tema, en händelse eller ett foto från verksamheten. Att reflektera betyder att i tanken vrida och vända på något för att se det från många olika håll. För att komma vidare krävs ibland att den som reflekterar prövar nya synsätt och perspektiv. Reflektion kan göras individuellt eller tillsammans med andra. Det kan göras i skrift, genom samtal eller bara i tanken. När personal i skolan reflekterar tillsammans med kollegor eller med elever utvecklas verksamheten. Alla verktyg i den här boken utgår ifrån ett reflekterande arbetssätt.

Bokens upplägg och användning

Det här avsnittet beskriver:

- Bokens verktyg och arbetssätt
- Bokens struktur
- Hur ni kan använda boken
- Hur likabehandlingsuppdraget hänger ihop med skolans andra uppdrag

Den här boken fungerar som en praktisk guide för arbetet med alla elevers lika rättigheter. Ibland kallas det arbetet för likabehandlingsarbete eller arbetet med aktiva åtgärder mot diskriminering. Det finns inga standardiserade lösningar för det bästa sättet att arbeta med jämlikhet. Istället vill vi erbjuda möjligheter att fördjupa er kunskap om uppdraget att arbeta med alla elevers lika rättigheter och erbjuda lika möjligheter. Vi uppmanar er att reflektera över och diskutera vad det arbetet innebär på just er skola.

Boken presenterar förslag på arbetssätt och konkreta verktyg som är utvecklade och testade i nära samarbete med personal i förskolan, grundskolan och gymnasiet. Några har vi vidareutvecklat från metoder och arbetssätt som redan finns, andra är skapade av oss i de olika projekten som lett fram till just den här verktygsboken. Alla verktyg kan användas för att få syn på normer och maktrelationer som påverkar er skola. Verktögen kan användas i personalgrupp och tillsammans med elever.

Bokens struktur

Boken består av tio avsnitt som kan läsas och användas utifrån er skolas specifika behov och förutsättningar. De första fem avsnitten är mer teoretiska och ger förslag på arbetssätt och kunskap som ni kan använda i arbetet, medan de fem sista avsnitten är mer praktiska och erbjuder verktyg för hur ni kan arbeta konkret och praktiskt. Ni behöver inte läsa boken från pärm till pärm, utan kan själva välja hur ni vill arbeta.

Eftersom det har skett en lagändring 2017 som handlar om lika rättigheter i skolan (och inom arbetslivet) bygger den praktiska delen av boken på diskrimineringslagens nya direktiv och är förslag på hur ett arbete med aktiva åtgärder kan se ut.

De tio avsnitten är:

- 1.** Bokens upplägg och användning – beskriver hur ni kan använda boken och ger förslag på hur ni kan lägga upp arbetet med lika rättigheter över året.
- 2.** Normkritiska perspektiv – ger grundläggande kunskap om normkritiska perspektiv.
- 3.** Ålder, delaktighet och inflytande – undersöker hur åldersnormer, barnsyn och kunskapssyn hänger ihop med elevers delaktighet och inflytande i arbetet.
- 4.** Skydda, främja och förebygg – ger kunskap om diskrimineringslagen, skollagen och likabehandlingsuppdraget.
- 5.** Lagstiftning, normer och makt – ger fördjupad kunskap om kränkningar, diskrimineringslagstiftningen, diskrimineringsgrunderna och kränkande behandling utifrån klass och kroppsstorlek.
- 6.** Bygg grunden – beskriver arbetssätt som kan lägga en tryggare grund för arbete utifrån normkritiska perspektiv och öppna upp för att fler kan delta i arbetet. Avsnittet ger också tips på hur elevers närstående vuxna kan inkluderas i arbetet med lika rättigheter.
- 7.** Främja jämlikhet – presenterar verktyg för arbetet med att främja allas lika rättigheter och möjligheter. Verktygen synliggör och problematiserar normer i verksamheten.
- 8.** Undersök och analysera risker – ger verktyg för att undersöka verksamheten och analysera risker för kränkningar.
- 9.** Åtgärda problem – presenterar verktyg för att formulera mål och aktiviteter som kan lösa problemen som kommit fram i undersökningar av verksamheten.
- 10.** Följ upp och utvärdera – ger förslag på hur ni kan göra för att följa upp arbetet och utvärdera effekter av arbetet med aktiva åtgärder.

Mellan bokens avsnitt finns reflekterande texter och skönlitterära texter om normer som kan läsas och användas som underlag för gemensam reflektion med elever eller i personalgrupp.

För att underlätta för läsaren innehåller boken även faktarutor och reflektioner, ordförklaringar och tips. Till flera av verktygen som beskrivs i boken finns mallar och bilagor som kan användas för att dokumentera och systematisera arbetet som görs. Under rubriken Lära mer? ger vi tips på böcker och andra resurser som kan användas för att få mer kunskap.

Det är tillåtet att kopiera delar av boken för att kunna göra det praktiska arbetet som vi tipsar om, till exempel när ni ska använda mallarna eller för att alla deltagare ska kunna läsa en text.

Illustration av Sofia Lindholm

Personal i skolan

När vi använder ordet personal menar vi alla som arbetar i skolans verksamhet: administration, assistenter, fritidspersonal, skolhälso, rektorer, lärare, köks- och resurspersonal.

Tips!

Ett tillåtande, respektfullt och öppet arbetsklimat är en viktig förutsättning för att våga reflektera tillsammans med andra. Vi rekommenderar därför alla att läsa igenom avsnittet **Bygg grunden** och använda verktyget *Tryggare rum* på sidan 74.

Planera arbetet med lika rättigheter

Enligt lagen har skolan ett uppdrag att bedriva ett systematiskt kvalitetsarbete. Även arbetet med lika rättigheter ska vara systematiskt. Att systematisera arbetet handlar om att skapa tydliga rutiner för utvecklingsarbetet och att dokumentera det.

Om ni väljer att använda verktygen ur den här boken är vårt förslag att ni kopplar ihop det med arbetet med aktiva åtgärder som ni har dokumenterat. Innan 2017 fanns ett krav på att skolor skulle upprätta en likabehandlingsplan där arbetet dokumenteras. I och med lagändringen om aktiva åtgärder som trädde i kraft 1 januari 2017 finns inte längre ett krav enligt diskrimineringslagen på en likabehandlingsplan men däremot finns ett större krav på dokumentation av arbetet. Kravet i skollagen om att upprätta en plan mot kränkande behandling finns kvar och därför är det inget fel i att fortsätta dokumentera arbetet i en likabehandlingsplan.

Vi rekommenderar er att planera arbetet med boken i början av ett läsår då ni bestämmer vad ni ska göra och vem som ska ansvara för att det blir gjort. Se till att avsätta tid och resurser för arbetet.

Uppdraget att arbeta för alla elevers lika rättigheter omfattar all personal som arbetar på skolan. Arbetet ska involvera all personal på skolan, inte bara lärare eller några utvalda representanter i en likabehandlingsgrupp. Även elever ska samverka i alla delar – undersökning, analys, genomföra åtgärder, följa upp och utvärdera. Vi rekommenderar att det praktiska arbetet med aktiva åtgärder, som handlar om kartläggning, mål, insatser och åtgärder, formuleras och genomförs av personal tillsammans med elever. Ibland kan det vara nödvändigt att någon utomstående vuxen leder arbetet med elever för att det ska kännas tryggare att undersöka risker och problem. Av praktiska skäl kan en utvald grupp eller representant ha ansvar för den övergripande planeringen av arbetet, sammanställningen av skriftlig dokumentation, samt uppföljning och utvärdering av.

Ett uppdrag bland flera?

Det kan finnas en oro bland skolpersonal inför uppdraget att arbeta med lika rättigheter och aktiva åtgärder eftersom det ses som ytterligare ett uppdrag eller direktiv som läggs på uppifrån. Krav på dokumentation och pappersarbete utöver arbetet med elever eller kunskapsuppdraget kan kännas tungt och övermäktigt. Det gäller särskilt om personalen upplever att de olika uppdragen spretar åt olika håll.

Vi har genom åren i våra projekt sett att det är vanligt att det pågår en hel del arbete med elevers lika rättigheter på skolan som inte dokumenteras. Att likabehandlingsarbetet hör samman med värdegrundsarbetet och arbetet för demokrati är tydligt för de flesta. Men skolans uppdrag kan egentligen bli mer sammanhållet än så. I själva verket kan mål för arbetet med lika rättigheter samtidigt uppfylla flera mål i läroplanerna. Arbetet med aktiva åtgärder kan också innefatta aktiviteter som ingår i skolans ordinarie lektionsplanering, projekt och teman.

Arbeta med alla fyra steg årligen

Hela arbetet med aktiva åtgärder ska enligt lag ske kontinuerligt men i praktiken behöver arbetet delas upp i flera moment under året. Arbetet med aktiva åtgärder omfattar i korthet att inom varje verksamhet:

- Arbeta fortlöpande i fyra steg (undersöka, analysera, åtgärda, samt följa upp och utvärdera)
- Ta fram, följa upp och utvärdera riktlinjer och rutiner för att förhindra trakasserier och sexuella trakasserier
- Dokumentera alla delar av det fortlöpande arbetet
- Samverka med dem som deltar i utbildningen och anställda i verksamheten

Vi har utgått från den nya lagen och Diskrimineringsombudsmannens, DO:s, stödmaterial för att skapa ett förslag på årsplanering för arbetet med aktiva åtgärder. Självklart kan varje skola lägga upp arbetet på olika sätt utifrån den egna verksamhetens behov och förutsättningar. Arbetet behöver till exempel inte börja och sluta med läsåret. I verktyget *Förslag på årsplanering* på följande sida, finns ett upplägg för hur arbetet kan planeras.

De olika momenten med aktiva åtgärder kan skrivas in i, eller stämmas av mot, verksamhetens övriga årsplanering. Med en sådan övergripande planering är det lättare att se hur arbetet med aktiva åtgärder hänger ihop med läroplanen och kunskapsuppdraget.

Läs mer om aktiva åtgärder och uppdraget enligt lag i avsnitt fyra.

Tips!

På Diskrimineringsombudsmannens hemsida www.do.se hittar du stödmaterial för förskola och skola.

Hen och den

I den här boken använder vi ibland orden hen och den. Hen är ett pronomen som infördes i Svenska Akademiens ordlista under 2015. Den är ett annat pronomen som kan användas på samma sätt som hen, men användningen har inte uppmärksammats på samma sätt som hen i samhällsdebatten. Både hen och den kan användas som personliga pronomen av personer med könsidentiteter och/eller uttryck som bryter mot tvåkönsnormer kring manligt och kvinnligt (som inte vill eller kan identifiera sig som hon eller han). Hen och den kan också användas för att skriva eller tala könsneutralt, och i situationer där en persons könstillhörighet inte är känd eller är irrelevant. Att använda fler pronomen än hon och han i skolans verksamhet är inte en fråga om tycke eller debatt. Det handlar om rätten att själv välja pronomen. Könsneutrala pronomen kan vara ett livsviktigt synliggörande för elever eller personal som är ickebinära transpersoner.

Förslag på årsplanering

Det här är ett förslag på hur ni kan planera ert arbete med lika rättigheter under ett läsår. Kom ihåg att stämma av mot annan planering av verksamheten. Fundera på hur arbetet med lika rättigheter och aktiva åtgärder kan vara en del av den övriga lektionsplaneringen samt komplettera skolans arbete med läroplanens mål. Fundera även över elevernas samverkan och delaktighet i arbetet.

Följ upp och utvärdera

Verktyg finns i avsnitt 10

Åtgärda

Verktyg finns i avsnitt 7–9

1. Augusti

Vad: Möte »Utvärdera förra årets process och planera kommande årets undersökningar«

Vem: Alla i personalen

Utvärdera

- Titta på utvärderingen av förra årets arbete med aktiva åtgärder: behöver rutinerna för arbetet förändras?
- Uppdatera verksamhetens rutindokument om det behövs

Undersök

- Titta på resultat och analys av föregående års undersökningar
- Gå igenom utvärdering av aktiviteter/ åtgärder för att förebygga risker
- Planera årets arbetsprocess
- Planera undersökningar som ska göras under läsåret
- Planera för samverkan med elever i arbetet

2. Augusti–Oktober

Vad: »Undersök risker på skolan«

Vem: Personal och elever

Undersök

- Genomför undersökningar
- Dokumentera resultat

3. Oktober eller november

Vad: Möte »Analysera resultat och planera åtgärder«

Vem: Personal och elever (hela personalen, varje arbetslag för sig, klassvis, mindre grupper i klasserna)

Analysera

- Analysera resultat från undersökningar: vad säger resultaten om risker i verksamheten?
- Formulera mål för främjande och förebyggande arbete
- Planera aktiviteter som kan hjälpa er att nå målen

Undersök

Verktyg finns i avsnitt 8

Analysera

Verktyg finns i avsnitt 9

Aktiva åtgärder

Diskrimineringsombudsmannen, DO, har skapat en modell för arbetet med aktiva åtgärder i fyra steg.

4. Oktober–april

Vad: »Åtgärda problem med främjande och förebyggande aktiviteter«

Vem: Personal och elever

Åtgärda

- Genomför främjande och förebyggande aktiviteter
- Dokumentera

5. Maj

Vad: Möte »Följ upp undersökningar, analys och åtgärdande aktiviteter«

Vem: Alla i personalen

Följ upp

- Följ upp hela årets arbetsprocess med aktiva åtgärder
- Planera för uppföljning och utvärdering som ska göras i samverkan med elever

6. Maj–juni

Vad: »Följ upp och utvärdera med elever«

Vem: Personal och elever

Följ upp och utvärdera

- Följ upp årets arbetsprocess med aktiva åtgärder
- Utvärdera årets arbete med lika rättigheter på skolan
- Utvärdera eventuella resultat av det främjande och förebyggande arbete

7. Juni

Vad: Möte »Utvärdera arbetet med personal«

Vem: Alla i personalen

Utvärdera

- Gå igenom uppföljning och utvärdering som har gjorts med elever
- Utvärdera årets arbete med lika rättigheter på skolan
- Utvärdera eventuella resultat av det främjande och förebyggande arbete

Om väggar kunde tala

Av Wendy »Wutäng« Francis

Ingen kan bevara en hemlighet
lika bra som ett rum kan.
I rummet
samsas minnen.
Förväntan.
Ängslighet.
Mardrömmar.
Det sitter i väggarna.
Rummet vet vem du är
när ingen annan vill eller vågar.

Klassrummet.
Minns du vibrationerna i klassrummet?
Ljudet som ekade av ringklockan när dagen äntligen tagit slut.
Skolbänken som lyssnat till ditt accelererande hjärtslag
från varje gång du lagt din bröstorg på den.
Ett barnsligt försök att smälta in
i inredningen.

Minns du läshörnan?
Den där lilla hörnan längst bak i rummet.
Bakom draperiet.
Det som blev din bästa vän, en fristad för din rygg att vila sig mot.
Kota för kота fick du ta plats.

Tänker du någonsin på taket,
på vad den sett under alla dessa år.
Det där fågelperspektivet som fångar kroppens alla rörelser
utan att ens behöva se ansiktsdrag.
Utan att se rädsla
eller glädje.
Det där taket.
Som vakar över rummets tjugoåtta öar,
vissa mer ensamma än andra.

Korridoren var en väg in och ut på samma gång.
En plats där ord klibbade fast i golvlister.
Innan- och utanför.
Där syntes du kanske minst
- och mest.
I korridoren blev det mindre uppenbart att du inte fanns.
Och mer uppenbart att du inte borde finnas.

Minns du skolgården,
ljudet från hopprep som slungas i luften.
Känslan av att det snart är din tur.
Bara du väntar.
Bara du har tålamod.
Undrar vad skolgården skulle berättat.
Säkert något om spring i benen och skrapsår över knäna.
Kanske något om ord som aldrig sas
fast ni lovat att stå upp för varandra.

Kanske om fadderbarn
och barn utan föräldrar.
Om laganda och ensamhet.
Eller om lekar som slutade i bråk.

Vad minns du om matsalen?
Där serverades den sortens mat som ändå inte går att svälja.
En blandning av oro och ångest.
Nästan lika märkligt som i omklädningsrummet.
Stängda rum bakom stängda rum,
ingen som riktigt förstod vad som fick finnas där.
Stulna underbyxor och brutna ben.
Hets på hets på hets.
Det fanns bara en vinnare.

Vad skulle taket sagt om dig?
Vad skulle taket sagt om din röst och plats i världen?
Vad hade korridoren kunnat se om den tittat närmare?
Hade skolbänken burit dig,
funnits till hands och lärt känna ditt hjärtslag?
Hade matsalen spytt upp gallan och dämpat din hunger med tröst och kärlek?
Kanske omklädningsrummets väggar hade utsett dig till vinnare?

Om väggarna kunde tala hade de sagt något om smärta.
Något om bortglömda skuggor och rop på hjälp.
Det som fastnat mellan raderna.
Det där som ingen kan läsa,
ingen orkar läsa.
Om väggarna kunde tala hade de vrålat högt så att taket inte kunde läggas på.
De hade rivit ner alla väggar och tvingat fram ansvar.
Inget hörn hade fått vara kvar,
ingen plats för öar att sitta ensamma.

Tänk om väggar kunde tala.
Då hade de räddat liv.

Reflektionsfrågor

Frågor för individuell reflektion:

- Vilka känslor och tankar väcker texten hos dig?
- Vilka problem tror du att författaren vill synliggöra?
- Hur hänger problemen ihop med normer och makt?
- Vad skulle skolan kunna göra för att förebygga kränkningar och ojämlikhet kopplat till situationerna som författaren beskriver?

Frågor för reflektion tillsammans med personal och/eller elever:

- Vad händer i texten?
- På vilka sätt kan olika miljöer (fysiska eller psykosociala) på en skola bidra till otrygghet?
- Hur kan otrygghet hänga ihop med risker för diskriminering eller kränkande behandling?
- Vilka risker finns det i olika miljöer inom er verksamhet?
- Vilka kopplingar finns mellan riskfyllda miljöer och de olika diskrimineringsgrunderna (eller andra kategorier, till exempel klass eller kroppsstorlek)?

Avsnitt två

Normkritiska perspektiv

Det här avsnittet ger kunskap om:

- Normer
- Handlingsutrymme, makt och maktstrukturer
- Normkritiska perspektiv

De arbetssätt och verktyg som erbjuds i den här boken utgår ifrån normkritiska perspektiv. Med hjälp av normkritiska perspektiv kan vi undersöka hur normer och makt bidrar till ojämlikhet genom att vissa personer får fördelar av att tillhöra normer och andra får nackdelar av att bryta mot dem. I skolans värld påverkar normer och makt elevernas möjligheter att få sina rättigheter tillgodosedda. Att undersöka och ifrågasätta begränsande normer ligger därför i linje med den demokratiska värdegrunden som är utgångspunkt för all verksamhet i skolan.

Normkritiska perspektiv kan hjälpa oss att synliggöra, och kritiskt granska, normer som finns i samhället, i verksamheterna vi arbetar i och inom oss själva. Både Diskrimineringsombudsmannen (DO) och Skolverket rekommenderar normkritiska perspektiv i arbetet mot diskriminering, trakasserier och kränkande behandling.

Skolverkets utvärdering av metoder mot mobbning pekar på att temadagar eller särskilda undervisningstillfällen om till exempel mobbning och kamratskap riskerar att förvärra problem, till skillnad från undervisning som kontinuerligt lyfter frågor om värderingar.

Normkritik kan beskrivas som ett förhållningssätt snarare än ett mål i sig. Det går aldrig att vara »klar« med normkritik. Rent pedagogiskt handlar det om att koppla på perspektiv och förhållningssätt som kan hjälpa till i arbetet med alla elevers lika rättigheter och möjligheter.

Kategori

Begreppet kategori används i den här boken för att beskriva grupper som människor sorteras in i. Diskriminering sker när vissa människor behandlas sämre än andra människor utifrån en kategori de uppfattas tillhöra. Att människor kan behandlas ojämnt börjar alltså med att de delas in i olika kategorier. Det betyder inte att all kategorisering är dålig, men att det är viktigt att utmana de normsystem som värderar människor olika. Att använda kategorier kan vara ett sätt att synliggöra och göra motstånd mot ojämlikhet. Kvinnorörelsen har till exempel synliggjort orättvisor kopplade till gruppen kvinnor. Det finns en maktskillnad i att själv identifiera sig med en kategori och att bli kategoriserad av andra.

Vad är normer?

Vi är alla med och skapar normer genom det vi gör, det vi säger och det vi förväntar oss i mötet med andra. Normer kan ses som ett sätt för människor att skapa en gemensam förståelse av omgivningen. På så sätt kan normer vara viktiga för att skapa samhörighet, och i vissa fall ordning och trygghet. Till skillnad från uttalade lagar, regler och rutiner fungerar normer oftast som uttalade eller oskrivna regler som kan framstå som självklara. Normer brukar bli synliga först när någon bryter mot dem.

I skolan kan det finnas uttalade rutiner, som att ha en runda efter raster då elever får sätta en känsla på hur rasten har varit. En uttalad regel under en sådan runda kan vara att alla ska vara tysta och lyssna på den som pratar. Att ha en lägesrunda efter raster som rutin kan skapa trygghet för många elever samt vara ett bra sätt för personal att få reda på hur den sociala miljön bland elever är och om det finns risk för kränkningar.

Samtidigt kan elevers möjligheter att delta i en lägesrunda påverkas av uttalade normer om hur elever förväntas vara. Normerna kan handla om hur elever av olika kön ska bete sig eller om hur olika elever förväntas ta plats. Det finns också funktionalitetsnormer som handlar om att elever förväntas kunna vara tysta, sitta stilla och vänta på sin tur men även om att kunna uttrycka sig enligt förväntningar. Att ha rundan som norm/upplägg i vardagen gynnar elever som är bekväma med att prata inför alla och som finner stöd i gruppen, men kan hindra personer som inte upplever trygghet i rundor. Därför behöver det finnas olika ingångar till att undersöka sociala miljön bland elever och olika sätt för elever att kunna tala om upplevelser på skolan.

Vi och »de andra«

Normer påverkar hur vi människor ser på oss själva och på andra. Samhället skapar hela tiden normer kring hur människor förväntas vara.

Det kan handla om

- Vad vi förväntas tro på
- Vad vi förväntas ha råd med
- Hur våra kroppar förväntas fungera och se ut
- Vilka aktiviteter vi ska tycka är kul
- Vilka personer vi förväntas attraheras av

Normer som skapar ojämlikhet bygger ofta på en uppdelning i kategorierna »vi« och »de andra«. Personer som bryter mot en norm – »de andra« – framställs som konstiga, onormala, sjuka, farliga eller på andra sätt sämre än de som uppfyller normen. På så sätt görs en sortering och värdering av människor.

Normer kopplade till människors identitet (till exempel normer om religiositet eller sexualitet) blandar ofta samman det som är vanligt och det som anses vara normalt och önskvärt. Vissa identiteter, kroppar och levnads-sätt görs till norm och blir en standard eller ett ideal för hur människor ska vara. Om en skola till exempel har blanketter där närstående vuxna ska fylla i uppgifter om elevers mamma och pappa bygger det på en norm om att varje barn förväntas ha två föräldrar, och att en är mamma och en är pappa. Alla andra familjeformer görs på så sätt till undantag från normen – de blir »de andra«.

Normer kan ge känslor av samhörighet, självklarhet och gemenskap för personer som lever upp till normen. Samtidigt skapas känslor av exkludering, nedvärdering och osynlighet för personer som bryter mot normen.

Hur skapas normer?

Det går att förstå hur normer skapas genom att dela upp dem i tre nivåer: en som handlar om idéer, en som handlar om beteenden och en som handlar om de konkreta konsekvenser som normerna får i samhället.

1. Normernas idénivå visar sig i:
  - Det som anses vara normalt
  - Det som anses vara vanligt
  - Det som anses önskvärt
2. Normernas beteendenivå visar sig i människors:
  - Handlingar
  - Livsval
  - Vanor och rutiner
3. Normer visar sig även på konkret nivå genom:
  - Fysiska miljöer som byggnader, utemiljöer och liknande
  - Lagar och regler
  - Politiska styrdokument
  - Rutiner i en verksamhet

Cis och Cisperson

Cis betyder »på samma sida« på latin. Cisperson är en person som har en könsidentitet som följer de normer och förväntningar som finns kring biologiskt och juridiskt kön och ett könsuttryck som stämmer överens med samhällets normer om hur flickor/kvinnor och pojkar/män förväntas vara och se ut. Med latinets »på samma sida« syftar begreppet cisperson på att en person håller sig på ena eller andra sidan av normen om två kön. Ett exempel på en cisperson är en person som har snippa, kvinnligt personnummer och identifierar sig som tjej. Se mer om könsidentitet och uttryck på sidan 62.

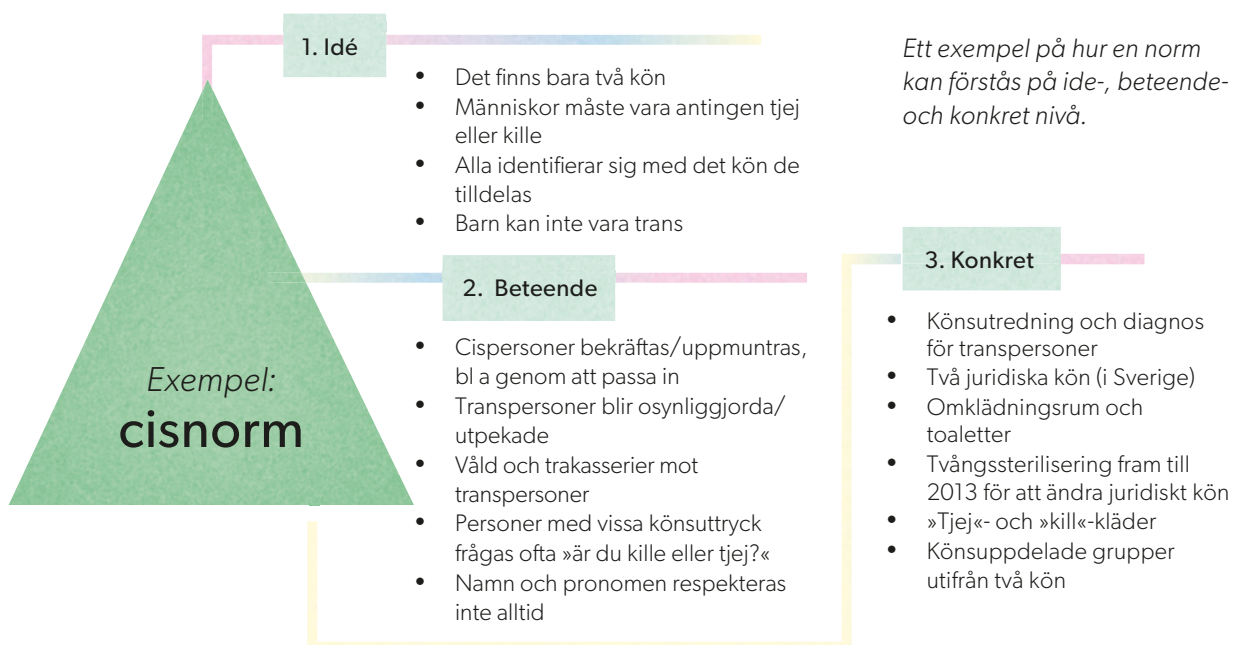

Illustration av Sofia Lindholm

Normer och värden

I läroplanen Lgr 22 finns ett avsnitt om normer och värden. Avsnittet fokuserar på öppenhet, respekt, solidaritet, ansvar och förståelse för allas lika rättigheter. Skolan har därmed ett tydligt uppdrag att förmedla normer som ska bidra till demokratiska värden. För att leva upp till det uppdraget behöver andra normer synliggöras, ifrågasättas och utmanas.

Handlingsutrymme

Eftersom normer har inflytande över hur vi uppfattar världen, oss själva och varandra, påverkar normer både vårt sätt att vara och vilka möjligheter vi uppfattar att vi har. Den som följer normer får ofta fördelar som kan ge en känsla av bekräftelse och att livet bara flyter på. Det beror på att samhället är anpassat utifrån vissa personers förutsättningar och behov. Ett annat ord för det är att personer som uppfyller en norm får privilegier, eller är privilegierade. Den som bryter mot en norm saknar ofta de fördelarna och kan istället bli straffad på olika sätt. Normer fungerar därför som gränsmarkörer för vad som uppfattas som rätt och fel. Bestraffningar kan vara markeringar som knappt märks, att en elev med en funktionsnedsättning inte räknas som en självklar del i gruppen eller att en elev som är trans tvingas svara på frågor om sin könsidentitet, men det kan också handla om verbala trakasserier eller fysiskt våld.

Tre synsätt på makt

Det finns många olika sätt att definiera makt. Hur vi förstår makt påverkar vilka lösningar vi ser på problem som vi möter i vår verksamhet och i samhället. I skolan påverkar personalens syn på makt hur de vill och kan arbeta för alla elevers lika rättigheter och möjligheter.

För att få syn på kränkningar och diskriminering i skolan kan vi använda tre olika sätt att förstå makt: makt över handling, makt över spelreglerna och makt över tankar och önsknings. Alla tre synsätten kan kombineras med normkritiska perspektiv.

Makt över andras handlingar handlar om att få andra att göra som en själv vill. Om vi förstår makt på det här sättet fokuserar vi på vad människor gör mot varandra.

Ett exempel på handlingsmakt kan vara att en elev säger till en annan elev: »Du får inte vara med för du har en ful mössa» och har inflytande över andra elever så att den ena verkligen inte får vara med. Här är det handlingen som är betydelsefull, och med ett normkritiskt perspektiv kan vi undersöka kränkande ord och handlingar som förekommer i verksamheten och hur de hänger ihop med samhällsnormer. I fallet med mössan kan vi till exempel få syn på hur kränkningen utgår från klassnormer kring vad som anses fint och fult.

Makt över spelreglerna handlar om att bestämma vilka frågor som ska diskuteras och vem som har rätt att tolka en situation. Med det perspektivet är det intressant att titta på de tolkningar och spelregler som finns runtomkring människors handlingar.

Ett exempel på spelregelsmakt kan uppstå i en situation där en elev berättar för personal att hon blir ledsen för att en annan elev har tagit hennes mössa, och möts av personal som tolkar situationen genom att säga »Nej, bry dig inte om det där. Han gör så för att han tycker om dig«. Med ett normkritiskt perspektiv kan vi här undersöka hur personal erbjuder elever olika sätt att tolka och förstå kränkande handlingar, och hur det hänger ihop med maktrelationer och samhällsnormer. I det här exemplet utifrån normer kring sexuell läggning, kön eller syn på våld.

Makt över människors tankar och önskningar innebär att människor påverkas av ideologier, värderingar och normer. Det här perspektivet fokuserar på de normer och ideal som skapas mellan och »inuti« människor.

Ett exempel på ideologisk makt kan vara när en pojke betar sig på ett aggressivt sätt för att leva upp till samhällets maskulinitetsnormer och vara en »tuff kille«. Med ett normkritiskt maktperspektiv kan vi undersöka de budskap och förväntningar som finns i reklam, filmer och böcker, i möten med andra människor och inom oss själva. Vilka möjligheter till identifikation erbjuds i samhället och i skolans vardag? Vilka budskap kring kön förmedlar de? Vi kan också undersöka vilka budskap och förväntningar vuxna, som finns i elevers omgivning, har på elever.

Beroende på vilken maktförståelse vi använder så blir olika lösningar möjliga. Försöker vi motverka *handlingsmakt* kan vi formulera lösningar för att förhindra kränkande handlingar i verksamheten. Vill vi utmana *spelregelsmakt* skapar vi lösningar som riktar in sig på personalens, elevers och deras närstående vuxnas syn på kränkningar. När vi vill förändra *normmakt* skapar vi lösningar som utmanar begränsande normer som finns i skolans verksamhet och i samhället. Alla tre perspektiven kan användas tillsammans för att utveckla och arbeta med normkritiska perspektiv istället för att låta ett enda sätt att förstå makt dominera likabehandlingsarbetet.

Position och organisation

Med ett normkritiskt perspektiv blir det också viktigt att undersöka hur makt är kopplat till positioner och organisationer.

En maktposition kan vara en officiell roll som ger makt, till exempel att vara rektor. Att leva upp till normer som ger tillgång till privilegier och handlingsutrymme kan också ge en maktposition. Ett exempel är när vissa föräldrar utifrån status, utbildning eller yrke kan granska och ställa krav på skolans personal, på ett sätt som föräldrar med andra yrken och utbildningar kan ha svårt att göra.

Att använda sig av normkritiska perspektiv i skolan kan innebära att undersöka hur makt skapas i organisationen. Makt är en faktor som påverkar verksamhetens utformning och den fysiska och psykosociala miljön runt elever och personal. Genom att undersöka om en kränkning uppstår på grund av organisatoriska faktorer såsom rutiner, bemanning eller traditioner, kan vi också förebygga att liknande kränkningar uppstår genom att förändra de arbetsätt som möjliggjorde kränkningen.

Föränderliga normer

Normer och maktrelationer samverkar och påverkas av tid, plats och sammanhang. Vad som ses som självklart på en skola i Sverige år 2023 var inte självklart för 50 år sedan, och kan dessutom skilja sig mellan olika platser i Sverige. Olika skolor har såklart också olika normer, det kan bland annat bero på skolform och vilka elever och medarbetare som finns i verksamheten.

Normer på en plats kan avvika från samhällets normer men ändå stå i relation till samhällets övergripande maktstruktur. På en islamisk skola kan till exempel den lokala normen vara att fira islams högtider och besöka moskén på fredagar. Samtidigt förhåller sig den islamiska skolan till den sekulära kristna normen. Skolans vardag påverkas till exempel genom att »röda dagar« i almanackan uppmärksammas och ger ledighet under kristna högtider. Sekulära kristna normer kan också påverka skolan genom att skolans religiösa inslag blir ifrågasatta.

Vad är en maktstruktur?

Ordet maktstruktur beskriver de handlingsmönster på grupp- och samhällsnivå som gör att människor kategoriseras, värderas och får olika tillgång till makt, resurser och handlingsutrymme. Strukturer uppstår när många människor agerar på samma sätt, så att ett mönster skapas och upprepas. Människor kan delta i maktstrukturer på olika sätt. Det kan handla om medvetna ståndpunkter och aktiva handlingar, men också om värderingar, handlingar och normer som vi själva inte alltid är medvetna om. På så vis är människor delaktiga i olika maktstrukturer i samhället, på samma sätt som vi alla medverkar till att skapa och upprätthålla normer. Det kan ske både medvetet och omedvetet.

Ett exempel är om personal på en skola kallar en rosabeige nyans på målarfärg eller pennor för »hudfärg«. Det behöver inte innebära att personalen ser sig själva som rasister eller har en rasistisk avsikt. Däremot medverkar det till att upprätthålla en norm om att en viss hudfärg (rosabeige) är »neutral« och att alla andra hudfärger är undantag. Varje gång personalen benämner den rosabeiga färgen som hudfärg, men inte de ljusbruna, rödbruna eller mörkbruna färgerna, signalerar det något till elever. Det bidrar till en maktstruktur där vissa människor osynliggörs och elever ges olika värde utifrån hudfärg. Till synes små handlingar hjälper till att upprätthålla ett rasistiskt system som legitimerar att elever behandlas olika beroende på hudfärg. Det upprätthåller i sin tur diskriminering på ett strukturellt plan. Som till exempel att svarta personer diskrimineras på arbetsmarknaden eller riskerar att utsättas för hot och våld på grund av sin hudfärg.

Maktstrukturer kan upprätthållas av både de personer som privilegieras av strukturen och av personer som tillhör grupper som förlorar på den ojämlika behandlingen. Det senare kallas ibland för internaliserat förtryck. Det uppstår när en person införlivar en världsbild där den egna gruppen uppfattas som sämre än andra. Ett exempel i skolan kan vara att de yngsta eleverna kallar andra elever för kränkande saker kopplat till ålder. Eller att en kille som är kär i en annan kille inte berättar det, för att han har fått höra att den sortens kärlek är fel eller konstig och att bög är ett skällsord.

Normer styr resursfördelning

Normer gör konkreta avtryck i vår fysiska miljö och styr vem som får tillgång till resurser. Ett exempel är utformningen av kollektivtrafiken. När bussar och tåg utformas så att enbart gående personer kan använda sig av dem så innebär det att andra personer behöver särskilda anpassningar eller måste ansöka om färdtjänst för att kunna resa kollektivt. För de som inte ryms inom gåendenormen blir alltså kollektivtrafik en villkorad rättighet som ställer större krav på den som står utanför normen.

Inom skolans värld, där normer styr resursfördelning, kan rätten att lära sig simma vara ett exempel på exkluderande normer. När elever med hijab nekas rätten till klädsim eller burkini ges de inte samma möjlighet som andra elever att bli godkända i idrott och riskerar även att drunkna i framtiden. Det innebär också att olika normer styr vilka personer i samhället som lättast kan få tillgång till resurser och privilegier såsom högre utbildning, fritidsintressen eller lägenhetskontrakt.

Ofta framställs elever som tar del av extra stöd och anpassningar som särskilt resurskrävande. Att elever som får plats i det ordinarie systemet i många fall får tillgång till ännu större resurser i samhället i stort diskuteras sällan. Genom att ta hjälp av normkritiska perspektiv för att undersöka och problematisera hur samhällets gemensamma resurser fördelas kan vi vända upp och ner på perspektiven och ruska om oss lite för att förstå att alla inte får samma rätt till delaktighet i samhället trots att det står i läroplan, diskrimineringslag och grundlag.

Ett exempel är om personal på en skola kallar en rosabeige nyans på målarfärg eller pennor för »hudfärg«.

Intersektionalitet och normsamverkan

Ordet intersektionalitet kommer från latinets *inter* (mellan) och *secare* (att skära). Begreppet används för att förstå hur olika maktstrukturer samverkar på samhällsnivå, i mötet mellan människor och inom enskilda människor.

Normer och maktstrukturer fungerar inte var för sig utan samverkar och påverkar varandra. Att människor har olika hudfärg, kroppsstorlek, sexuell läggning och ålder gör att vi förhåller oss till flera olika normer och maktstrukturer samtidigt. Det gör även andra människor när de möter oss. En och samma person kan få vissa fördelar i ett sammanhang där den lever upp till en norm och bli utan andra fördelar i samma sammanhang för att den bryter mot en annan norm.

Begreppet normsamverkan kan användas för att beskriva hur olika normer hänger ihop och påverkas av tid, plats och sammanhang.

Några exempel på normsamverkan:

- Att barn och unga inte får rösta betyder inte att alla vuxna får göra det. Utöver ålder begränsas rätten att rösta av medborgarskap.
- Att män generellt sett har högre lön än kvinnor betyder inte att alla män har högre lön än alla kvinnor. Hur en man värderas på arbetsmarknaden påverkas också av hans funktionssätt, hudfärg, kroppsstorlek, könsuttryck och utbildningsnivå.
- Att heterosexuella par ofta kan visa sina kärleksrelationer utan att möta trakasserier eller våld från omgivningen betyder inte att alla heterosexuella personer alltid kan göra det. Heterosexuella par kan utsättas för kränkningar med koppling till funktionalitet, hudfärg eller religion.

Med exemplet om kollektivtrafiken ovan kan vi se att människors livssituation påverkas av hur olika normer samverkar. Den som inte kommer ombord på kollektivtrafiken men är rik har kanske råd att köpa en egen bil eller buss. Den som är gående men har drabbats av hot eller våld på grund av sin etniska tillhörighet eller sexuella läggning kanske ändå inte vågar använda kollektivtrafiken.

Människors handlingsutrymme och makt skapas alltså genom att en mängd olika normer korsar varandra som trådar i en väv. I vissa situationer är en viss »tråd«, till exempel hur mycket pengar en person har, viktigast. I en annan situation är just den »tråden« kanske mindre betydelsefull än personens hudfärg eller kön. I en tredje situation kan det vara kombinationen av trådarna som avgör. Att på det här sättet undersöka hur normer samverkar kallas för att ha ett intersektionellt perspektiv.

Ett intersektionellt perspektiv är viktigt i arbetet med lika rättigheter. Det handlar om att kunna undersöka och analysera situationen på skolan utan att missa betydelsefulla faktorer. Intersektionella perspektiv hjälper även till att hitta så heltäckande lösningar på problem som möjligt.

Normkritiska perspektiv

Normkritiska perspektiv används för att få syn på och förändra de normerna som gör att vissa grupper får fördelar och andra utsätts för diskriminering och osynliggörande.

Med normkritiska perspektiv är det möjligt att få syn på hur vi själva bidrar till ojämlika maktstrukturer. Det handlar alltså inte om att kritisera normer i allmänhet, eller att klandra personer som lever upp till normer. Det betyder inte heller att vi ska börja kalla oss själva eller varandra för rasister eller homofober. Istället kan det vara ett sätt att få syn på uttryck för normer och maktstrukturer i vår vardag som vi kanske inte sett förut. Det är det första steget mot att utmana och förändra dem.

I skolan kan normkritiska perspektiv användas som en del av arbetet med lika rättigheter för att undersöka vilka normer som skapas i verksamheten, och om och i så fall hur de kan leda till att vissa elever behandlas sämre än andra.

Exempel på normkritiska perspektiv i praktiken:

- Att önska alla elever och personal »god jul«: När vi önskar alla »god jul« finns en dold förväntan att alla firar jul, att alla har »jullov« och att alla känner sig bekräftade av att tilltalas på det sättet. Det är möjligt att istället säga »god jul« till personer som vi vet firar jul, och önska alla andra en fin ledighet.
- Att använda pronomen »hon« och »han« om alla elever, personal och närstående vuxna: När vi använder pronomen kopplat till ett av två kön görs det ofta genom att gissa med hjälp av utseende eller namn. Det görs då utan att ta reda på vilka pronomen elever, personal och närstående

Illustration av Sofia Lindholm

vuxna önskar att bli omtalade med. Det är möjligt att istället lägga till en fråga om pronomen på utvecklings- eller inskolningssamtal samt fråga i ett standardformulär där annan viktig information tas reda på.

- Att omtala vissa elever som »elever« och andra som »elever med behov av särskilt stöd«: När vissa elever pekas ut som avvikare från den stora gruppen skapas »vi« och »dom«. Det görs till exempel när skolan säger »vi har elever med extra stöd i klassen«. Det är möjligt att istället säga »vi har fått tillräckliga (eller otillräckliga) tillgänglighetsresurser för klassen« eller »vi har behov av resurser (pengar, kunskap, specialpedagog) för att kunna inkludera alla elever«.
- Att ha olika namn på skolans mat som pekar ut vissa grupper: När vissa matalternativ på skolan heter specialkost, särskild kost, religiös kost eller allergikost görs vissa människor och deras livsval till »special«, och andra människor och deras livsval görs till det självklara och neutrala. Det är möjligt att istället beskriva all mat som serveras till exempel: nötköttsgryta, tofugryta, vegansk paj, halalgryta, kosher sallad, laktosfri kycklingpaj, glutenfri köttgryta osv.

Tips!

När ni börjar reflektera normkritiskt kan det vara intressant att röra sig mellan två olika typer av reflektion:

- **Reflektion om något som har hänt eller som ska hända** kan handla om att reflektera kring en uppgift, ett resultat från en utvärdering eller en idé som ni har om ett tidigare eller kommande projekt på skolan.
- **Reflektion här och nu** kan handla om att ni undersöker det som händer och sägs i rummet och i samtalet just precis när det händer. Prova att i reflekterande samtal med kollegor säga: »Vänta lite, nu vill jag fundera lite kring uttrycket jag just använde när jag pratade om den här eleven. Vilka föreställningar om elever signalerar det egentligen?«

Vad är problemet med tolerans?

Tolerans uppfattas ofta som något positivt, men om vi läser ordboksdefinitionen ser vi att tolerans ofta handlar om att tåla eller ha överseende med något som egentligen är oönskat. Vem är det egentligen som har makten att tolerera en annan person?

Problemet med tolerans kan bli tydligare när vi vänder på normpositionen:

- Jag har hört att du är heterosexuell. Jag vill bara att du ska veta att det är helt okej för mig. Andra kanske har fördomar, men jag har inget emot heterosexuella.
- Alltså det är väl helt okej att vara sekulär, bara de inte ska hålla på att prata om det hela tiden. Måste de gå runt att visa upp att de inte är religiösa hela tiden? Jag tycker de ofta blir så extrema.

Tolerans som förhållningssätt hos en grupp gentemot en annan utgår från en ojämlig maktsituation och reproducerar den. Från ett normkritiskt perspektiv kan tolerans bara ske uppifrån och ner. Pedagogik som utgår från tolerans riskerar att lämna kvar de grundläggande orsakerna till att vissa tar sig rätt att tolerera andra.

Men tolerans som förhållningssätt på ett individuellt plan är samtidigt en grundförutsättning för det demokratiska samhället. Att erkänna allas lika värde och allas lika rättigheter innebär att godta att även de människor som jag känner mig stå allra längst ifrån ska erhålla denna rätt. Den individuella toleransen för allas våra olikheter – i livsstil, åsikter, beteenden, utseende – är förutsättningen för ett upprätthållande av det demokratiska samhällets principer.

Rädd för att »göra fel«?

Att använda sig av normkritiska perspektiv är inte bekvämt, eftersom det berör frågor om identitet, makt och privilegier. Det kan skava och göra ont att prata om oss själva och hur vi förhåller oss till andra. Även när vi vet att normer och ojämlikhet inte bara beror på oss själva som individer, kan det vara smärtsamt att se hur vi medverkar till att skapa och upprätthålla dem.

Förväntningar på hur en pedagog bör vara kan leda till rädsla för att »misslyckas«. Det kan handla om att vara rädd för att säga fel ord eller för att råka göra saker som andra blir kränkta av. Vi har mött personal som beskriver oro för att den rädslan ska göra dem handlingsoförmögna – att de inte ska våga göra något av rädsla för att göra fel. Därför är det viktigt att komma ihåg att normkritik inte är till för att lägga skuld eller skam på enskilda personer, vare sig det är personal, elever eller närstående vuxna. Normkritiska perspektiv är ett sätt att arbeta eller tänka för att skapa ett mer rättvist samhälle.

Vår förhoppning är att ni genom ett normkritiskt och reflekterande arbetsätt så småningom kan se att det är när ni »gör fel« som det är möjligt att få syn på normer. Känslan av att skämmas lite och vilja bita sig i tungan kan omvandlas till en känsla av: »Aha, det här var intressant! Var kom den här föreställningen ifrån? Vad kan den få för konsekvenser? Vad kan jag göra för att utmana den? Vad kan vi göra tillsammans?«.

Lära mer?

- Att motverka rasism i förskolan och skolan*, Emma Arneback & Jan Jämte, 2017
- Bryt!* Forum för levande historia & RFSL Ungdom, 2011
- Den interkulturella blicken i pedagogik – inte bara goda föresatser.* Goldstein-Kyaga, Borgström, Hübinette, 2012
- Intersectionality as Critical Social Theory*, Patricia Hill Collins, 2019
- Normkreativ*, Rebecca Vinthagen & Lina Zavalia, 2014
- Normkreativitet i förskolan: om normkritik & vägar till likabehandling*, Karin Salmson & Johanna Ivarsson, 2015
- Normkritiska metoder – konkret likabehandlingsarbete i förskolan*, Aisha Lundgren, 2014
- Normkritiska perspektiv – i skolans likabehandlingsarbete*, Elmeroth, 2012
- Normkritisk pedagogik – för den högre utbildningen*, Viktorija Kalonaityte, 2014
- Normkritisk pedagogik: makt lärande och strategier för förändring*, Janne Bromseth & Frida Darj (red). 2010
- Normkritisk pedagogik – Perspektiv, utmaningar och möjligheter.* Lotta Björkman, Janne Bromseth, Jenny Bengtsson, Martin Englund, Vivi Havia m.fl. 2019
- Någonstans går gränsen*, Gunilla Edemo & Joakim Rindå, 2004
- On Intersectionality: Essential Writings.* Kimberle Crenshaw, 2020
- Pedagogik för förtryckta*, Paolo Freire, 1972
- Roots & wings*, Stacey York, 2003
- Skola i normer*, Lena Martinsson och Eva Reimers, 2008
- Teaching community*, bell hooks, 2003
- Troubling education – Queer Activism and Antioppressive Pedagogy*, Kevin Kumashiro, 2002
- Vi gör olika: undervisning om mångfald och demokrati i förskolan*, Aisha Lundgren Aslla & Franziska Forssander, 2022

Ett skåp kan göra stor skillnad!

*Kopieringsunderlag till DATE © Handikappförbunden.
Hämtad från www.DATE-larmaterial.se.*

När jag började på omvårdnadsprogrammet på gymnasiet blev vi alla i klassen tilldelade var sitt skåp. Ett underskåp eller ett överskåp. Varannan elev på klasslistan skulle få ett underskåp, men det skåpet ville ingen ha eftersom man var tvungen att sätta sig på knä på golvet för att öppna det. Jag var placerad som nummer tre på klasslistan och fick otursamt ett underskåp.

Jag hade talat om för mina mentorer och lärare om mina sjukdomar innan, men ingen kunde se att ett underskåp kunde bli ett problem för mig. Just då insåg jag inte själv att det skulle bli något problem med att ha ett underskåp, men det är inte något jag klarar. Jag kunde ju böja mig ner och öppna skåpet. Visst hade det varit lättare med ett överskåp i min höjd, men jag ville inte vara »jobbig« och be en klasskompis byta med mig. Ingen klasskompis vill ju byta mot ett sämre skåp!

När jag blev sämre i min reumatiska sjukdom och blev tvungen att operera ett knä kunde jag omöjligt böja mig ner på knä och öppna mitt skåp. Jag försökte ett par gånger, men mina klasskompisar fick dra upp mig från golvet. Det var ohållbart.

Jag bestämde mig för att berätta allt för mina mentorer hur läget var. Till en början tyckte jag att man tog mig på allvar. De skulle prata med vaktmästarna och sjuksköterskorna på skolan och de skulle ordna en lösning så fort som möjligt. Jättebra, tänkte jag. Men inget hände på väldigt länge.

I väntan på ett överskåp lade jag ner alla mina böcker i min skolväska. Den blev jättetung. Jag släpade den fram och tillbaka från skolan. Det blev extra krångligt att ta sig fram i skolan med alla tunga dörrar och mycket att bära, allt samtidigt med två kryckor i händerna. Jag började få ont i ryggen och kunde till slut inte fortsätta bära mina böcker. Då slutade jag ta med mig böckerna på lektionerna, jag stannade hemma allt oftare och fick åka på fler sjukhusbesök. Hela jag mätte sämre. Kroppen sa ifrån.

Jag försökte fråga och »trycka på« hos lärarna om mitt nya skåp, men inget hände. Ingen hörde av sig. Jag tröttnade och pratade med rektorn som också lovade att kolla upp saken snarast. Ändå hände ingenting! Vid den här tidpunkten hade jag tröttnat på skolans hyckleri.

Mina föräldrar ringde skolchefen och frågade varför skolan aldrig agerade. Då hände det grejer! Det blev ett möte med flera inblandade på skolan. Då först började det hända saker på skolan. Jag fick, efter två månader utan skåp, ett överskåp i korridoren med de andra och ett extra skåp i klassrummet! Äntligen kunde jag vara med och känna mig delaktig på lektionerna. Det blev nu möjligt för mig att ta med mig böckerna till lektionerna igen. Jag kunde hänga med mycket bättre i skolan. Jag orkade nu också vara kvar mycket längre på skolan när jag inte behövde släpa runt på en tung skolväska som tog min energi och orsakade mer smärta. Tack vare det extra skåpet i klassrummet behövde jag inte gå så långt med kryckorna för att byta böcker eller hänga in mina kläder. Nu kunde jag spara på krafterna ännu lite till.

Det kan låta som en simpel sak, ett skåp. Men det gör stor skillnad. Att jag fick skåp som fungerade betydde mycket för mig. Jag kände mig viktig och »en i gänget« i skolan igen när jag kunde vara med. Alla har rätt att känna sig välkomna. Men det ska inte ta så här lång tid att få hjälp.

/ Camilla 19 år

Ålder, delaktighet och inflytande

Det här avsnittet ger kunskap om:

- Åldersmaktsordning
- Barnsyn
- Normkritisk reflektion med elever

Vilken ålder en människa har påverkar hur mycket makt den har i samhället och i sitt liv. I skolan är det därför intressant att undersöka kategorierna lärare och elev, barn och vuxen, yngre och äldre. I motsatsparen finns en hierarki som innebär att makt och privilegier ges till vuxna och äldre barn. Denna hierarki kallas ibland för åldersmaktsordningen och hänger ihop med den vuxennorm som finns i samhället.

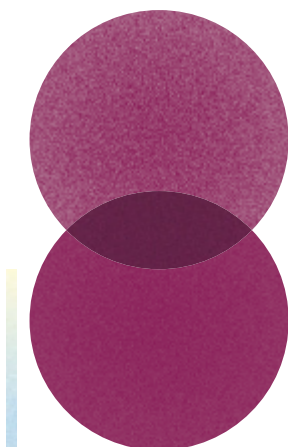
Det kan vara svårt för vuxna att prata om maktfördelning mellan personal och elever. I samtal om diskriminering, trakasserier och kränkande behandling är det vanligt att skolpersonal har lätt att se kränkningar mellan elever men har svårt att se exempel när personal kränker elever.

I skolan är det intressant att titta närmare på när vuxnas makt över elever är relevant och gynnar eleven, och när maktfördelningen saknar relevans och missgynnar eleven. Vuxnas makt kan vara relevant när det handlar om att sätta stopp för kränkningar eller när det handlar om beslut som vuxna tar för att värna om alla elevers lika rättigheter och möjligheter. Irrelevant makt kan handla om både beslut som tas av personal eller förhållningssätt till elever som bygger på maktobalans.

Det kan också vara viktigt att undersöka verksamheten för att hitta olika uttryck för åldersnormer som uppvärderar att vara vuxen eller äldre. Ett exempel på åldersnormer är när yngre elever eller årskurser har låg status eller att ord kopplade till ung ålder används nedvärderande.

Det går att få syn på åldersmaktsordningen genom att undersöka

- Vem som får störst talutrymme
- Vems tolkning av en situation som gäller
- Vem som har tillgång till pengar och andra materiella resurser
- Vem som kan röra sig fritt och använda rummen och miljön
- Vems behov som styr hur rutiner och organisationer skapas

Inflytande kan vara att elevers intressen och tolkningar får påverka hur skolan arbetar.

Delaktighet eller inflytande?

För att förstå hur elever kan medverka i likabehandlingsarbetet går det att göra en åtskillnad mellan elevers delaktighet och inflytande. Delaktighet kan handla om att lärare inkluderar elever i ett arbete som handlar om att fylla begrepp med innehåll, till exempel samtal om vad det innebär att vara en »bra kompis« eller att visa varandra respekt. Elever blir bara delaktiga i arbetet inom ramen för de avgränsningar, prioriteringar och tolkningar som läraren gör.

Inflytande kan vara att elevers intressen och tolkningar får inverka på hur skolan arbetar. Till exempel kan diskussioner om kompisskap och respekt leda till att elever samtalar om vuxnas språkbruk och det problematiska i att ordningsregler ofta bestäms och formuleras av vuxna på en skola.

Om vuxna låter elevernas röster och funderingar ha inflytande kan det innebära att elever och personal tillsammans utforskar hur skolan arbetar med värdegrund. Det kanske visar sig att värdegrundsarbetet fokuserar på att vuxna ska »lära elever goda normer« utan att personalen själva ifrågasätter bemötande eller språkbruk. När elever kan påverka verksamheten – och arbetet hamnar någon annanstans än personalen tänkt eller trott – har de inflytande.

Motstånd och hinder

När det kommer till lika rättigheter och normkritiska perspektiv kan skolpersonal uppleva att det är svårt att inkludera elever i arbetet. Det kan finnas olika anledningar till det, som till exempel att personalen:

- Är oroliga för att skapa problem som inte finns i klassen/elevggruppen
- Är obekväma med att prata med eleverna om allvarliga frågor
- Undviker att prata om sådant som kan upplevas som oräddvist, och pratar istället om hur samhället borde vara
- Upplever att vissa ämnen är för svåra för eleverna eller att vissa ämnen inte är relevanta i deras liv
- Tänker sig att arbete med lika rättigheter handlar om att skolan har till uppgift att lära elever rätt beteende, och att elever ska lära sig att utveckla empati
- Märker att de metoder som finns för elevernas delaktighet känns konstlade, och inte bidrar till delaktighet och inflytande

Flera av punkterna hänger ihop med vuxnas barnsyn, det vill säga normer och föreställningar om barn, ungdomar och vuxna. Vi har märkt att det händer mycket när skolpersonal börjar granska sig själva och undersöka hur maktrelationer mellan personal och elever påverkar skolans verksamhet.

Människosyn och barnsyn

Uppdelningen i vuxna och barn eller ungdomar bygger på föreställningar om »vi« och »de andra« och påverkar hur skolpersonal bemöter elever, och vad lärare förväntar sig av elever. Vuxnas människosyn och barnsyn påverkar även vilket handlingsutrymme elever får i olika situationer.

Skolor behöver hela tiden förhålla sig till flera olika synsätt. Det är vanligt att en skola har en uttalad policy eller värdegrund som säger att verksamheten utgår från en viss syn på elever. Till exempel att alla elever är rättighetsbärare eller att skolan ska fostra elever. Läroplanen LGR 22 innehåller också en tydlig demokratisk värdegrund och flera olika sätt att se på barn och ungdomar.

I praktiken är det mer komplicerat än att följa en policy, en värdegrund eller läroplanens riktlinjer. Men det är viktigt att reflektera kring olika synsätt och idéer kopplat till ålder som påverkar verksamheten och som ibland krockar med varandra.

Illustration av Denise Kalonji

Elevers samverkan och delaktighet i arbetet med lika rättigheter påverkas även av vuxnas syn på kunskap. Skolans uppbyggnad, undervisningssituationen och allt som händer i ett klassrum är möjliga att ifrågasätta. Om utgångspunkten och normer för lärande bygger på att läraren har kunskap som ska förmedlas till elever i ett klassrum skapas en ojämlik maktrelation utifrån ålder. Elevernas delaktighet och aktiva roll i den gemensamma läroprocessen skulle kunna utgöra kärnan i ett klassrum som var demokratiskt på riktigt.

Att reflektera kring den syn på elever och synen på kunskap som finns på er skola kan hjälpa till att utveckla ett gemensamt förhållningssätt. Det kan också hjälpa personalen att få syn på hinder för elevers delaktighet och inflytande i verksamheten. Det är bra att skapa rutiner för samtal kring barnsyn; både individuellt, i personalgrupp och med elever.

Ett sätt att börja reflektera tillsammans kan vara att använda verktyget *Ordnyckeln* i avsnitt sju.

Exempel: Människosyn och olika sätt att se på elever

- Att alla människor är goda och i grunden inte gör skillnad på varandra
- Att barn och unga är svaga och behöver skyddas
- Att barn och ungdomar är kompetenta och har en egen drivkraft att undersöka sin omgivning
- Att barn och ungdomar ännu inte är färdiga utan behöver lära sig att bli riktiga människor
- Att barn och ungdomar är mänsklighetens hopp om en bättre framtid
- Att barn och ungdomar är för unga för att förstå vissa saker
- Att barn och ungdomar är svåra att handskas med på grund av beteenden som kommer i olika åldrar kopplat till hormoner eller »trots«

Hur demokratisk är skolan?

Det är vanligt att elever känner att demokrati är ett tomt ord på skolan eftersom »ordningsregler« och riktlinjer eller policy kring kränkningar formuleras av vuxna. Elevråd och klassråd kan upplevas av elever som styrda och planerade av vuxna som redan har skrivit alla regler och ramar. Det är därför viktigt att reflektera över vad delaktighet och demokrati kan vara i praktiken.

Normkritisk reflektion tillsammans med elever

Att reflektera kring normer och makt tillsammans med elever innebär inte att »lära elever goda normer« eller förklara vad som är »rätt sätt att bete sig«. Normkritisk reflektion med elever förutsätter istället att vuxna vågar ställa frågor utan att själva ha färdiga svar. Pedagoger måste släppa på sin vuxenmakt för att vara utforskande tillsammans med elever och låta elever ha verkligt inflytande. Det handlar om att tillsammans undersöka svåra och utmanande frågor om normer, makt och orättvisor, och att göra det både utifrån elevernas och pedagogernas iakttagelser och frågor.

Det är skolans och pedagogernas uppgift att främja elevernas kritiska tänkande och belysa de värderingar som samhället vilar på. I det arbetet ingår att hjälpa till att visa hur olika kategoriseringar och uppdelningar av människor kan hindra vårt arbete att uppnå de demokratiska värderingarna. Pedagogens uppgift handlar inte om att presentera rätta svar som elever ska lära sig. Samtidigt ska skolan inte heller vara »neutral« eller »passiv«. Läroplanen är tydlig med att skolan ska förmedla demokratiska värderingar. Det är pedagogernas jobb att genom demokratiska arbetssätt visa eleverna hur värderingar kan komma i kläm på olika sätt. Skolans uppgift är också att intressera sig för elevernas egna reflektioner kring frågorna.

I traditionell likabehandlingspedagogik har pedagogen ofta strävat efter att förhålla sig så neutral som möjligt genom att säga att »alla åsikter är okej« och samtidigt inte ge uttryck för egna åsikter eller tvivel. Med ett normkritiskt perspektiv kan vi tänka tvärtom att det är positivt om läraren är öppen med att den också är en reflekterande person. All undervisning har ett syfte, att förneka det genomsådas lätt av eleven. Transparens eller öppenhet gör det lättare för pedagogen att ha en ärlig och ömsesidig dialog med eleverna, både om allas lika rättigheter och om egna utgångspunkter. Transparens kan vara ett sätt att främja att eleverna ska kunna »se bortom« det som lärs ut.

Lära mer?

Barnkonventionen, www.unifec.se/barnkonventionen

Dom tror att dom vet bättre. Barnet som rättighetsbärare.

Barnombudsmannen, 2020

Faktablad om barnkonsekvensanalyser. www.barnombudsmannen.se

Fråga barnet vad det behöver – nyckeln för att uppnå kvalitet i åtgärder och beslut som rör barn och unga med funktionsnedsättning. Malmö mot diskriminering, 2020

Förskolans och skolans värdegrund – förhållningssätt, verktyg och metoder, Skolverket, 2013

KIM BERÄTTAR: Om när det blev orättvist och dumt, och när det blev bra igen. Malmö mot diskriminering, 2018

Läroplanen för skolan, Lgr 22

Respekt. Barn med funktionsnedsättning om samhällets stöd, Barnombudsmannen, 2016

Rätt åt dig – en bok om din rätt att inte bli diskriminerad. Malmö mot diskriminering, 2018

Tänka tillsammans: verktygsbok för normkritik och likabehandling i förskolan, Diskrimineringsbyrån Uppsala, 2015.

Tänk om alla fick

Serie av Léoni Widerberg

Reflektionsfrågor

Frågor för individuell reflektion:

- Vilka känslor och tankar väcker texten hos dig?
- Vilka problem tror du att serien vill synliggöra?
- Hur hänger problemen ihop med normer och makt?
- Vad skulle skolan kunna göra för att förebygga kränkningar och ojämlikhet kopplat till situationerna som serien beskriver?

Frågor för reflektion tillsammans med personal och/eller elever:

- Vad händer i berättelsen?
- Vad innebär en tillgänglig lärmiljö?
- Hur kan skolans lärmiljö förstås utifrån diskrimineringslagens krav på tillgänglighet?
- På vilka sätt kan skolans lärmiljö bidra till att vissa blir missgynnade på grund av normer kring funktionalitet?
- Hur kan skolan agera för att elever ska få likvärdiga möjligheter att genomföra prov och obligatoriska uppgifter?

Skydda, främja och förebygg

Det här avsnittet ger kunskap om:

- Diskrimineringslagen och skollagen
- Olika typer av diskriminering
- Trakasserier och kränkande behandling
- Förebyggande och främjande aktiva åtgärder

Alla elever har rätt att må bra och känna sig trygga i skolan. Inga elever ska utsättas för diskriminering, trakasserier eller kränkande behandling. Det är en mänsklig rättighet, och en förutsättning för lärande och utveckling. Det är också syftet med likabehandlingsuppdraget som regleras av svensk lagstiftning, både genom skollagen och diskrimineringslagen.

Både diskrimineringslagen och skollagen innehåller ett *förbud* mot att diskriminera eller kränka och ett *påbud*, eller uppdrag, att arbeta med aktiva åtgärder mot diskriminering och kränkningar. Förbudet innebär att skolan har i uppdrag att skydda elever mot diskriminering, trakasserier och kränkande behandling.

Påbudet är arbetet med aktiva åtgärder som innebär att skolan har skyldighet att arbeta för att främja alla elevers lika rättigheter och möjligheter. Aktiva åtgärder innebär också att förebygga och förhindra diskriminering, trakasserier och kränkande behandling, genom att minska risker för att det uppstår.

I den här boken föreslår vi normkritiska perspektiv på främjande och förebyggande aktiva åtgärder. Normkritiken hjälper oss att se och bearbeta själva grunden vi står på för att kunna »bädda« så bra som möjligt.

Det kan vara förvirrande att diskrimineringslagen och skollagen ställer samma typ av krav. Skillnaden är att diskrimineringslagen skyddar elever från diskriminering och trakasserier som kan kopplas till en eller flera diskrimineringsgrunder, medan skollagen skyddar elever från kränkande behandling utan koppling till lagens diskrimineringsgrunder.

Det är Diskrimineringsombudsmannen (DO) som har tillsynsansvar för diskrimineringslagen och det går att anmäla diskriminering och trakasserier till DO eller vända sig till en lokal antidiskrimineringsbyrå. Barn- och elevombudet (BEO) vid Skolinspektionen har tillsynsansvar för skollagen och det går att anmäla kränkande behandling till BEO.

Bakgrund: Likabehandlingsuppdraget

2006 2006 fick barn och elever i förskolan och skolan ett utökat skydd mot diskriminering, trakasserier och kränkande behandling. Det var året då lagen om förbud mot diskriminering och annan kränkande behandling av barn och elever började gälla. Lagen kallades Barn- och Elevskyddslagen (BEL). Tidigare bestämmelser i skollagen skyddade elever mot kränkande behandling men med den nya lagen utökades skyddet till att också gälla diskriminering. BEL innehöll ett skydd mot diskriminering med koppling till alla (fem) då gällande diskrimineringsgrunder i en enda lag. Inom arbetslivet fanns på den tiden fortfarande en separat lag för varje diskrimineringsgrund.

I BEL fanns krav på att det dagliga arbetet i skolan skulle främja alla elevers lika rättigheter. Dessutom skulle det finnas systematiskt arbete för att upptäcka och åtgärda diskriminering och risker för diskriminering. För att organisera arbetet infördes ett krav på skolor att upprätta så kallade likabehandlingsplaner.

2009 Den 1 januari 2009 trädde den nya diskrimineringslagen i kraft, och BEL slutade att gälla. Syftet med den nya lagen var att lagar som skyddar mot diskriminering skulle bli mer enhetliga och effektiva än tidigare. De tidigare fem diskrimineringslagarna skrevs samman till en lag. Skyddet mot kränkande behandling, utan koppling till diskrimineringsgrund, återfördes till Skollagen. På så sätt kom skolans likabehandlingsuppdrag och arbetet mot kränkande behandling (utan koppling till diskrimineringsgrunder) att delas upp i två olika lagar. Innehållet i det förebyggande och främjande uppdraget var i stort sett oförändrat.

2015 2015 infördes bristande tillgänglighet som en ny form av diskriminering i lagen. När det gäller skolors arbete fick den här nya formen av diskriminering stor betydelse. Tillgänglighet kopplat till fysisk, psykisk och kognitiv funktionalitet blev nu ett lagkrav. Det betyder att skolor i högre grad nu är skyldiga att anpassa verksamhetens innehåll och fysiska miljö.

2017 2017 tillkom också nya bestämmelser om aktiva åtgärder i diskrimineringslagen som gäller arbetsgivare och utbildningsanordnare. Lagens nya delar innebär:

- Ett utökat ansvar att förebygga diskriminering och främja lika rättigheter enligt lagens alla sju diskrimineringsgrunder
- Tydligare krav på att undersöka risker för diskriminering
- Tydligare krav på uppföljning och utvärdering av arbetet
- Nya krav på hur arbetet ska dokumenteras
- Nya och starkare krav på samverkan med elever

2020 1 januari 2020 blev barnkonventionen lag i Sverige. Det innebär att bestämmelserna i barnkonventionen ska respekteras och efterlevas av berörda myndigheter och övriga beslutsfattare på kommunal, regional och nationell nivå. Barnkonventionen påverkar också andra lagar på så sätt att konventionens bestämmelser ska gälla även i annan relevant lagstiftning.

Framtiden Det finns förslag (ursprungligen SOU 2016:87) om att flytta tillsynen för aktiva åtgärder inom skollagsreglerad verksamhet från DO till Skolinspektionen.

Skydd mot diskriminering

Diskrimineringslagen är en civilrättslig lag, till skillnad från en straffrättslig (brottsbalken). En viktig skillnad mellan brott, enligt brottsbalken, och en lagöverträdelse, enligt diskriminerings- och skollagen, är i vem som är ansvarig att utreda och åtgärda det som har hänt.

Vid enskilda brott är det polis och åklagare. Vid trakasserier och kränkningar i skolor är det rektor och skolledning som är ansvariga för att utreda och åtgärda trakasserier och kränkande behandling.

Vid diskriminering och kränkande behandling är det skolans huvudman, det vill säga kommunen eller styrelsen som driver verksamheten, och inte enskild personal som hålls ansvarig eller straffas om någon utsätts för diskriminering. Huvudmannen får betala diskrimineringsersättning om en händelse bedöms vara diskriminering. Om skolans aktiva åtgärder bedöms vara bristfälliga kan huvudmannen dömas att betala vite.

Skollagen skyddar barn och elever från kränkande behandling även om kränkningen inte har någon särskild grund, medan diskrimineringslagen skyddar elever från trakasserier och diskriminering som har koppling till någon av diskrimineringsgrunderna.

Skyddade samhällsområden

Diskrimineringslagen gäller inte inom alla delar av samhället. Det betyder att kränkningar inom vissa samhällsområden, exempelvis mellan privatpersoner, i media eller myndighetsbeslut, regleras inom andra lagar.

Diskrimineringslagen gäller inom följande samhällsområden:

- Arbetsliv
- Utbildning
- Hälso- och sjukvård samt socialtjänst
- Varor, tjänster, bostäder och allmän sammankomst
- Bemötande från offentligt anställda
- Arbetsmarknadspolitisk verksamhet/arbetsförmedling utan offentligt uppdrag
- Statlig ersättning t.ex. socialförsäkring, studiestöd eller A-kassa
- Start eller drift av näringsverksamhet samt yrkesbehörighet
- Medlemskap i arbetstagar-/arbetsgivarorganisation
- Värn- och civilplikt

Diskrimineringsgrunderna

Den svenska diskrimineringslagen omfattar sju diskrimineringsgrunder. Det innebär att elever i skolan är skyddade mot diskriminering med koppling till dessa grunder. För fördjupning och närmare beskrivning av diskrimineringsgrunderna, läs nästa avsnitt i boken: Lagstiftning, normer och makt.

Diskrimineringsgrunderna i bokstavsordning:

- Etnisk tillhörighet
- Funktionsnedsättning
- Kön
- Könsoverskridande identitet eller uttryck
- Religion eller annan trosuppfattning
- Sexuell läggning
- Ålder

Tips!

Aktuella diskrimineringsfall med koppling till skolan finns på DOs hemsida. www.do.se

Diskrimineringsförbudet

Diskrimineringsförbudet innebär att elever inte får utsättas för diskriminering när de deltar i eller söker till verksamheten. Diskriminering är när en elev missgynnas med koppling till en eller flera av diskrimineringsgrunderna. Det innebär att eleven får sämre förutsättningar eller behandling än andra elever skulle ha fått i en liknande situation. Diskriminering förutsätter att den som missgynnar eleven har befogenhet att utöva makt över eleven. På en skola är det bara personalen som har sådana maktbefogenheter. Elever kan alltså inte diskriminera varandra, och personal kan inte heller diskrimineras av elever.

Olika former av diskriminering

Diskriminering mot elever kan ske på olika sätt. Nedan ges en förklaring till lagens definitioner av diskriminering. I den här boken skriver vi diskriminering om alla olika former av diskriminering. Det betyder att vi inte specifikt nämner sexuella trakasserier eller bristande tillgänglighet när vi skriver diskriminering eftersom båda dessa är former av diskriminering.

Direkt diskriminering

Direkt diskriminering sker när en elev med koppling till någon av diskrimineringsgrunderna missgynnas genom att behandlas annorlunda än vad en annan elev skulle behandlas i en jämförbar situation.

Exempel:

- På skolavslutningen ropar skolans rektor upp alla elever individuellt och tackar av var och en, förutom särskoleklassen som hen ropar upp som grupp. (*Diskriminering som har samband med funktionsnedsättning*)
- På skolan ordnas en avslutningsbal. Tanya och Anna, som är ett par, får inte dansa den första uppvisningsdansen tillsammans eftersom den ansvarige tycker det »ser trevligare ut« med ett heterosexuellt par. (*Diskriminering som har samband med sexuell läggning*)
- Maria nekas plats på ett gymnasieprogram på grund av det redan går många tjejer där. (*Diskriminering som har samband med kön*)
- På Ramis skola får eleverna som går i låg- eller mellanstadiet inte prata med rektorn om sina problem utan att först prata med läraren som bestämmer om det ska tas vidare. Elever i högstadiet får däremot prata direkt med rektorn. (*Diskriminering som har samband med ålder*)

Indirekt diskriminering

Indirekt diskriminering är när alla elever behandlas på samma sätt men att det i praktiken innebär att vissa elever missgynnas. Diskriminering kan alltså även ske i fall där alla elever behandlas lika, eller måste följa samma regler och rutiner, trots att det kan bli missgynnande för vissa elever.

Exempel:

- Det anordnas en utflykt på skolan och lunchen som tas med är korv med bröd. Varken Sina, som är glutenintolerant, eller Sara, som inte äter fläsk pga sin religion, kan äta maten. (*Diskriminering på grund av funktionsnedsättning och religion*)
- Nouran får inte ha på sig sin slöja i klassrummet eftersom det råder ett förbud mot huvudbonader. (*Diskriminering som har samband med religion och/eller etnicitet*)
- Johanna fick vid födseln namnet Johan men vill bli kallad Johanna. Lärarna har en policy som säger att de inte använder sig av »smeknamn« och vägrar använda namnet Johanna utan använder sig namnet Johan. I skolans dokument, mailadresser, klasslistor och på skolfotot står Johannas gamla namn. (*Diskriminering som har samband med könsöverskridande identitet*)

Bristande tillgänglighet

Förbudet mot bristande tillgänglighet innebär att skolor ska utforma sin verksamhet så att elever med en eller flera funktionsnedsättningar kommer i en jämförbar situation med elever utan den eller de funktionsnedsättningarna. Bara sådana åtgärder som anses vara skäliga måste genomföras. Vad som är skäliga åtgärder är inte preciserat i lagen utan bedöms i varje enskilt fall.

Exempel:

- Skolan har en utrymningsplan för om det skulle börja brinna. Skolan har flera utrymningsvägar men bara en av dem är anpassad för elever i rullstol.
- Khalil har en hörselnedsättning och har därför svårt att höra när hörförståelsen i franska i nationella proven spelas upp. Trots det får Khalil inte sitta närmare högtalaren eller göra provet i ett eget rum.
- Daniela har autism och behöver extra pedagogiskt stöd samt specifika rutiner. Skolan anställer trots det inte någon extra personal för att hjälpa Daniela i undervisningen och frångår konsekvent överenskommelser om specifika rutiner.
- Victoria är nötallergiker och skolan meddelar inte de andra eleverna att de inte får ha med sig nötter till skolan. Det leder till att Victoria varje dag går till skolan rädd för att hon ska drabbas av en allergisk reaktion.

Trakasserier

Om skolans personal eller andra elever kränker en elevs värdighet med koppling till diskrimineringsgrunderna är det trakasserier enligt lagen. Det kan vara handlingar som knuffar eller gester, uttalade hot och skällsord, blickar, suckar och utfrysning, eller bilder och meddelanden på sociala medier. Om en handling uppfattas som trakasserier är subjektivt, det betyder att den berörda eleven bestämmer om den känner sig trakasserad och skolan har då skyldighet att utreda. Handlingarna behöver inte upprepas för att de ska räknas som trakasserier. En elev kan bli utsatt för trakasserier och kränkande behandling av såväl personal som andra elever.

När personal utsätter elever för trakasserier eller kränkningar är det extra allvarligt och räknas som direkt diskriminering. När elever utsätter varandra räknas det som diskriminering om skolan inte gör något åt det. Det är skolans uppgift att aktivt motverka och förebygga trakasserier. Det innebär att både stoppa kränkningar när de sker och att arbeta aktivt för att förebygga kränkande språk och handlingar i skolans vardag.

Exempel:

- Några elever i Denise klass säger ofta till henne att hon är äcklig som hems och förklarar att tjejer aldrig kan få bra betyg på gymna eftersom de är så svaga. *(Trakasserier kopplade till kön)*
- Rebecka blir hela tiden hånad av sina klasskamrater och kallas kräsen och bortskämd eftersom hon på grund av religiösa skäl äter specialkost. *(Trakasserier kopplade till religion)*
- Några elever i klassen skriker nedsättande till Nathanael att han spelar fotboll som en bög. *(Trakasserier kopplade till sexuell läggning)*
- Samuel utsätts för återkommande rasistiska skällsord i skolan. *(Trakasserier kopplade till etnisk tillhörighet)*

Sexuella trakasserier

Handlingar av sexuell karaktär som kränker en persons värdighet kallas sexuella trakasserier. Det kan handla om en ovälkommen beröring, skämt, jargong, blickar eller bilder som upplevs som sexuella och kränkande. Enligt diskrimineringslagen är sexuella trakasserier en egen form av diskriminering och behöver inte ha samband med någon av diskrimineringsgrunderna. Åtgärder ska sättas in så fort personalen får veta vad som hänt, men även i

Tips!

Det är viktigt att eleverna känner sig trygga att säga ifrån. Den som kränker någon måste också förstå att uppträdandet upplevs som kränkande för att det ska räknas som sådant enligt lagen. I många situationer är det uppenbart att ett beteende är kränkande, men om det inte är det så måste eleven klargöra för den som kränker att beteendet är oönskat. Eleven ska också kunna ta hjälp av personalen i verksamheten.

förebyggande syfte. Om sexuella trakasserier utförs av personal på skolan, eller om skolan får reda på att en elev utsatts för sexuella trakasserier av andra elever utan att personalen agerar, är det diskriminering enligt lagen.

Exempel:

- Några elever i Irmas klass brukar ofta kommentera Irmas utseende. De säger att Irma klär sig snyggt och sexigt. Irma tycker att elevernas kommentarer och blickar är obehagliga. (*Sexuella trakasserier*)
- Kuratorn på Kims skola brukar ofta skämta och säga till Kim att de två hade blivit ett fint par och om Kim var tio år äldre hade kuratorn bjudit ut Kim på dejt. Kim säger aldrig till kuratorn rakt ut men tycker det känns mycket obehagligt. (*Sexuella trakasserier*)

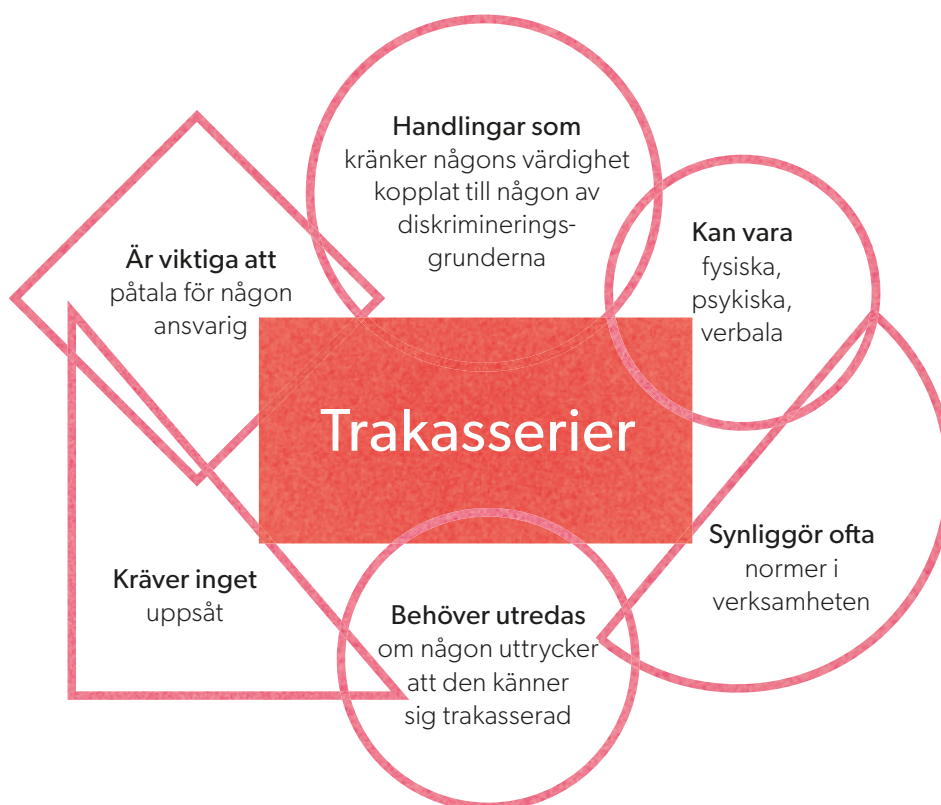
Sexuella trakasserier kan även, förutom att utgöra diskriminering, utgöra ett brott. Till exempel sexuella ofredanden. Alla händelser med koppling till sexuella trakasserier bör övervägas att polisanmälas.

Repressalier

Skolpersonal får aldrig utsätta en elev för någon form av repressalier. Repressalier handlar om straff, påföljder eller negativ behandling, som riktas mot en elev för att eleven eller dens familj har anmält eller varit med i en utredning om diskriminering eller trakasserier. Förbud mot repressalier gäller också i fall där elever har berättat för någon att det förekommer trakasserier och kränkningar på skolan samt när elever medverkar i en utredning som rör diskriminering, trakasserier eller kränkande behandling.

Exempel:

- Fatin har berättat för rektorn att hon tycker det känns obehagligt att det är obligatoriskt att sjunga psalmer i skolan. Efter det får Fatin E i musik trots att hon tidigare hade B. (*Repressalier genom att få ett lägre betyg*)
- Sara berättar för läraren att hon blir utsatt för trakasserier på gymnastiken. Efter det får Sara inte vara med på skolans tävling i friidrott. (*Repressalier genom att inte få delta*)

Kränkande behandling (i skollagen)

Kränkande behandling är inte en form av diskriminering i diskrimineringslagen. Den finns reglerad i skollagens sjätte kapitel och utökar skyddet för barn och elever. Kränkande behandling är oönskat beteende. För att det ska räknas som kränkande behandling enligt lagen måste det märkas och vara tydligt. Kränkande behandling definieras som handlingar som kränker en elevs värdighet, men som inte har någon koppling till diskrimineringsgrunderna. Kränkande behandling kan vara gester, ord eller andra kränkande handlingar som kan vara kopplade till idéer och uppfattningar om hur någon ska se ut eller bete sig. Redan efter det första fallet av kränkande behandling behöver skolan, enligt lagen, sätta in åtgärder.

Exempel:

- Nico får ofta elaka påhopp via internet av andra elever på skolan. Eleverna lägger upp bilder på honom och kallar honom »pluggis« och »fetto«.
(Kränkande behandling kopplat till normer om utseende och skolprestation)
- Michaela blir retad av andra elever på skolan eftersom hon aldrig har några dyra kläder eller har råd att följa med och köpa saker i cafeterian.
(Kränkande behandling kopplat till klass/socioekonomiska förhållanden)
- Adrian har svårt att hänga med under mattelektionerna och får sällan godkänt på proven. Det tycker några i klassen är väldigt roligt och flera gånger har det satt upp lappar på hans rygg där det står idiot. *(Kränkningar kopplade till skolprestation)*

Det krävs ingen avsikt!

En handling kan räknas som diskriminering, trakasserier eller kränkande behandling även om det inte var avsikten med handlingen. Det betyder att en skola kan göra sig skyldig till diskriminering trots att personalen inte medvetet har missgynnat eller kränkt en elev. Skyddet för trakasserier är dock byggt så att den som säger eller gör något trakasserande måste ha insikt om att det inte uppskattas av den som blir utsatt.

Det kan alltså krävas att eleven säger ifrån, för att handlingarna ska räknas som trakasserier enligt lagen. Men om det handlar om grova trakasserier, så ses det som trakasserier direkt.

Fakta: Diskriminering och kränkningar

Diskriminering mot personal?

Diskrimineringslagen gäller även för anställda och det innebär att alla arbetstagare är skyddade mot diskriminering och trakasserier i sitt arbete. Arbetsgivaren ska även vidta aktiva åtgärder för att främja lika rättigheter och möjligheter för alla anställda, samt motverka diskriminering, trakasserier och sexuella trakasserier på arbetsplatsen. Det är arbetsgivarens ansvar och ska inte blandas ihop med arbetet för elevers lika rättigheter och möjligheter i verksamheten. Likabehandlingsuppdraget i Skollagen berör inte trakasserier eller kränkningar som sker mellan skolpersonal eller situationer då elever kränker skolpersonal.

Mer information om arbetsgivarens ansvar finns på Diskrimineringsombudsmannens hemsida www.do.se

Kränkningar

Trakasserier och kränkande behandling är enligt lag handlingar som kränker en elevs värdighet. I boken använder vi begreppet kränkningar eller att en elev blivit utsatt för en kränkning för att beskriva situationer där en elev upplevt sig kränkt. Det kan då handla både om trakasserier enligt diskrimineringslagen och kränkande behandling enligt skollagen.

Mobbning då?

Mobbning är ett begrepp som tidigare användes flitigt för att prata om kränkningar i skolan. I lagtexter används inte begreppet längre.

Mobbning handlar om upprepade och avsiktliga kränkningar. Likabehandlingsarbete och antimobbningsarbete är därför inte samma sak. De kan likna varandra och komplettera varandra, men utgår från olika perspektiv. Antimobbningsarbete försöker åtgärda kränkande behandling som sker med uppsåt. Likabehandlingsarbetet strävar efter att inga elever någonsin ska utsättas för diskriminering, trakasserier eller kränkande behandling. En risk med antimobbningsarbete är att problemen läggs hos enskilda elever i verksamheten. Med normkritiska perspektiv på likabehandlingsarbetet synliggörs och granskas de normer och maktstrukturer som möjliggör trakasserier och kränkningar.

På den här skolan behandlar vi alla lika!

Det är lätt att ordet likabehandling tolkas som att alla ska behandlas likadant. Det kan därför vara bra att påminna sig själv och varandra om att ordet likabehandlingsarbete är en kortversion av »arbete för alla elevers lika rättigheter och möjligheter«. Alla människor föds med samma rättigheter, men inte med samma möjligheter att utöva dem. Skolan har därför en viktig uppgift i att sträva mot att ge alla elever lika möjligheter.

Rapportera till huvudman

I skolan kan det vara svårt att veta vilka händelser som ska rapporteras. Många tror att det som ska rapporteras är upprepade kränkningar eller vad som ses som extrema fall. Enligt lagen ska skolan rapportera varje händelse då en elev upplevt sig kränkt, trakasserad eller diskriminerad. Det gäller både händelser som personalen får kännedom om och händelser som personalen misstänker kan ha inträffat. Det ställer krav på att personal och elever på skolor samtalar om vad som kan upplevas som kränkande, och att verksamheten tar fram en tydlig struktur för hur händelser ska rapporteras vidare.

Varför ska ni rapportera?

Rapporteringen handlar inte om att skolans personal ska bevisa något eller bli kontrollerade, utan om att huvudmannen, som är ansvarig för likabehandlingsarbetet, ska veta vad som händer i verksamheten. Så att huvudmannen kan veta var och i vilken form resurser, åtgärder och stöd behöver sättas in. Därför är det viktigt att rapportering sker kontinuerligt, från personalen till skolans ledning och från ledningen till skolans huvudman.

Aktiva åtgärder

Aktiva åtgärder handlar om att främja alla elevers lika rättigheter och att förebygga diskriminering, trakasserier och kränkande behandling. Arbetet med aktiva åtgärder ska göras med koppling till alla diskrimineringsgrunder och alla olika former av diskriminering. För att läsa mer om skillnaden mellan främjande och förebyggande arbete se avsnitt 7, Främja jämlikhet och avsnitt 9, Åtgärda problem. För att läsa mer om vad en risk är se avsnitt 8, Undersök & analysera risker.

Arbetet med aktiva åtgärder kan delas upp i fyra delar. Diskrimineringsombudsmannen, DO, har gjort ett hjul för att lättare visualisera delarna. Alla verktyg i den här boken bygger på arbete med aktiva åtgärder i fyra delar:

1. UNDERSÖK

Skolan undersöker verksamheten för att hitta var, och när, det finns hinder för jämlikhet och risker som kan orsaka kränkningar i verksamheten. Undersökningar som görs kan till exempel avslöja normer som bidrar till hinder för alla elevers lika rättigheter och möjligheter i skolan. För att undersöka risker kan skolan gå igenom rutiner, riktlinjer och policydokument. Skolan kan även undersöka genom enkäter eller intervjuer och reflekterande gruppsamtal. Verktyg för undersökningar som finns i den här boken bygger på reflektion med normkritiska perspektiv.

2. ANALYSERA

Skolan analyserar bakomliggande orsaker till, och konsekvenser av, risker och hinder som kommer upp i undersökningar. Genom att analysera risker och hinder i verksamheten kan skolan komma fram till praktiska och verksamhetsnära lösningar.

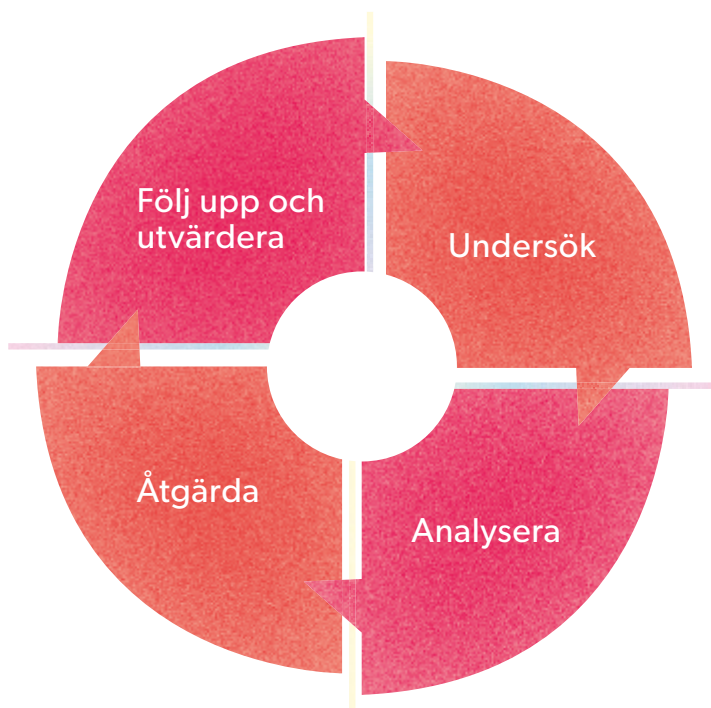
3. ÅTGÄRDA

Skolan genomför aktiviteter som främjar alla elevers lika rättigheter samt förebygger hinder och risker. Det innebär att skolan genomför konkreta åtgärder och aktiviteter som bidrar till jämlikhet och lösningar på upptäckta problem.

4. FÖLJ UPP OCH UTVÄRDERA

Skolan följer upp och utvärderar arbetet med aktiva åtgärder. Uppföljning och utvärdering handlar om att:

- Utvärdera hela processen och det övergripande arbetet med lika rättigheter
- Följa upp och utvärdera resultat av de främjande och förebyggande åtgärderna; har risker för kränkningar minskat på skolan?

Främjande

I teorin har alla elever lika rättigheter. Främjande lika-behandlingsarbete handlar om att arbeta för att elever de facto ska ges samma möjligheter i skolan. Arbetet med främjande insatser är grunden för att alla elever ska känna sig delaktiga i verksamheten på lika villkor.

Förebyggande

Förebyggande likabehandlingsarbete handlar om att undersöka verksamheten för att kunna förebygga ojämlik behandling. Undersökningar som görs kan visa vilka risker för diskriminering, trakasserier och kränkande behandling som finns på skolan. Med hjälp av resultaten kan ni planera verksamhetsnära och praktiska åtgärder som kan lösa problemen.

Samverkan

I diskrimineringslagen finns krav på samverkan mellan elever och personal i arbetet med aktiva åtgärder. Det är skolan som ska se till att samverkansarbetet sätts igång. I lagen finns inget uttalat krav på att varje enskild elev behöver vara med i arbetet men med normkritiska perspektiv på delaktighet är det viktigt att alla elever får möjlighet att samverka i det här arbetet så att så många röster som möjligt kommer till tals. Vi rekommenderar även att all personal på skolan, inklusive ledning, samverkar i arbetet med jämlikhet och lika rättigheter.

Dokumentation

Varje år ska skolan dokumentera arbetet med aktiva åtgärder på ett sätt som går att följa upp. Dokumentationen ska innehålla:

- en beskrivning av alla fyra steg i arbetet med undersökning, analys, åtgärder och uppföljning & utvärdering
- en specifik redogörelse för de åtgärder som vidtas och planeras i syfte att förhindra trakasserier och sexuella trakasserier
- en redogörelse för hur samverkansarbetet har uppfyllts

De nya kraven på dokumentation innebär att det sedan den 1 januari 2017 inte längre behöver skrivas en specifik »likabehandlingsplan« med koppling till diskriminering och diskrimineringsgrunderna. Däremot kräver lagen att dokumentation sker löpande. Anledningen till de ändrade kraven är att förtydliga att det viktigaste med arbetet mot diskriminering, och för lika rättigheter, är att aktiva åtgärder faktiskt genomförs, och inte att de finns nedskrivna i en plan. Skollagen kräver fortfarande att det finns en plan mot kränkande behandling, som revideras en gång om året.

Tanken med nya regler på dokumentation är dokumentationen ska underlätta att se var i processen verksamheten befinner sig. När ni dokumenterar löpande blir det lättare för alla i verksamheten, men även för tillsynsmyndigheterna, att följa arbetet. Dokumentationen ska vara lättillgänglig för alla som berörs. Det betyder att den är lätt att hitta, till exempel genom att ligga på skolans hemsida eller intranät för personal, elever och vårdnadshavare. Men tillgänglighet innebär även att innehållet är utformat på ett sätt som gör att det är lätt att förstå även för den som inte är insatt i arbetet.

Lära mer?

6 kap. 8 § Skollagen 2010:800

Diskriminerad, trakasserad, kränkt? Barns, elevers och studerandes uppfattningar om diskriminering och trakasserier, Skolverket, 2009

Diskriminering och kränkande behandling i skola och förskola, Olle Rimsten, 2010

Diskrimineringslagen 2008:567

Diskrimineringslagen – En kommentar. Stockholm, Susanne Fransson & Eberhard Stüber, 2015

Diskrimineringsombudsmannen (DO), www.do.se

GUIDE: Svensk diskrimineringsrätt, www.lagensomverktyg.se/2018/diskrimineringsratt-sverige/

Vad är näthat och vad har det med skolan att göra?

Av Anna Adeniji, Ida Gulbrandsen och Reb Kerstinsdotter

Ordet näthat har börjat användas under de senaste åren, och har fått flera olika definitioner. I lagboken finns inget specifikt som heter näthat, men olika brott kan kallas för näthat om de begås via internet. Begreppet används ofta för att benämna hatiska kommentarer som förekommer på till exempel kommentarsfält, forum, i bloggar och på webbsidor.

Det måste inte finnas en känsla av hat eller en hatisk ideologi bakom en handling för att den ska kallas näthat. Även om det så klart kan finnas en sådan grund. Näthat kan vara att någon skriver kränkande saker, skickar sexuella bilder eller publicerar uppgifter om någon annan för att hen tycker att det är kul, för att hen anser sig ha rätt att göra så, för att väcka debatt eller provocera. Näthat täcker alltså in ett brett spektrum av trakasserier, hot och kränkningar. Mycket av det som kallas näthat är brottsligt och ska behandlas av rättsväsendet. Näthat berör dock hela samhället och inte bara de personer som blir utsatta för brott. Om barn och ungdomar, samhällsdebattörer och kritiska röster tystas på nätet, försvagas demokratin. Eftersom en av skolans grundläggande uppgifter är att förmedla kunskap om och respekt för mänskliga rättigheter och demokratiska värderingar är det också helt centralt att lyfta fram de demokratiska möjligheter och dilemman som nätet och näthatet skapar.

Många använder ordet näthat för att beskriva nätmobbning. Nätmobbning är upprepade kränkningar som sprids via nätet. Ofta, men inte alltid, utförs mobbning av personer som redan finns i den utsattes närmiljö, till exempel i skolan eller på fritids, och nätet är helt enkelt ytterligare ett sammanhang där kränkningarna sker. De som arbetar på skolan kan aldrig ha koll på precis allt som händer på nätet men det är viktigt att känna till att kränkningar i skolan ofta fortsätter på nätet, under och utanför skoltid. Det är egentligen ingen skillnad för skolpersonalen om kränkningar mellan skolelever sker on- eller offline – men det kan vara svårare att upptäcka kränkningar som sker på platser på nätet där de ansvariga vuxna inte befinner sig. I den här boken vill vi ge information om var gränserna för ansvar går, och inom vilka områden ni på er skola kan jobba för att förebygga kränkningar, trakasserier och hot på nätet.

Varför ska skolan arbeta mot näthat?

Det finns många anledningar till varför just skolan ska arbeta mot näthat. Eftersom elever och lärare använder nätet i skolan och i anslutning till skolan påverkar det självklart också relationer och situationer utanför nätet.

Att motverka näthat är också relevant för skolan om den ska kunna leva upp till sitt värdegrunds- och demokratiuppdrag, som beskrivs i läroplanernas mål och riktlinjer för grundskola och gymnasium. Det gäller framför allt skolans uppdrag om normer och värden, kunskapsuppdraget liksom skolans ansvar för elevernas ansvar och inflytande.

Att arbeta förebyggande mot näthat och medverka till ett positivt klimat på nätet handlar också om att skapa en bra arbetsmiljö för elever och personal. Det som händer på fritiden följer ofta med in i skolans miljö – och tvärtom. Att skolan uppmuntrar till nätaktivism, till exempel genom att skapa utrymme för samtal om mänskliga rättigheter och träning i att stå upp för sig själv och andra, gynnar enskilda individers hälsa och motverkar diskriminering i stort.

Gränsen mellan skola och fritid

Många lärare och rektorer känner sig osäkra på hur långt skolans ansvar sträcker sig när det gäller näthat. Många människor har tillgång till nätet en stor del av dygnet, och det kan ofta kännas oklart var gränsen går mellan skolan och fritiden. Ibland är den gränsen helt enkelt omöjlig att dra. Här försöker vi beskriva det så tydligt det går utifrån vad lagen säger, utifrån de yttranden som Barn-och elevombudet (BEO) har gjort och de råd som Skolverket har gett.

Skolans ansvar sträcker sig till den verksamhet som skolan själv erbjuder och uppmuntrar. Men skolpersonal ska även ta ansvar om en kränkning som sker utanför skolans verksamhet påverkar skolan. Det kan till exempel handla om att en elev utsätts för rasistiska påhopp och hot av andra elever på skolan via sociala medier. Likabehandlingsarbetet bör därför inkludera rutiner för att identifiera och åtgärda kränkande behandling och trakasserier som sker mellan elever även utanför skoltid, vare sig dessa sker on- eller offline.

Gränsen mellan skola och fritid är särskilt svår att dra om skolan använder sig mycket av nätet för kommunikation mellan elever och personal, eller mellan elever. Det finns till exempel skolor där klasserna har egna grupper på Facebook. Är det då skolans ansvar att kolla vad som händer där? Det enkla svaret är: ja, om det är en grupp som eleverna måste vara med i för att få reda på saker om skolarbetet och där läraren ger viktig information kopplad till skolan. Men om det är en grupp vänner i klassen som startar en grupp på sociala medier för att diskutera skolarbete och lärarna inte vet något om gruppen så ingår det inte i lärarnas uppgift att hålla koll på vad eleverna gör där. Skolpersonal ska inte övervaka elevernas nätanvändning – det är integritetskränkande och kan i sig vara en kränkning av elevernas värdighet.

Däremot har skolan ansvar att utreda och åtgärda fall av kränkningar mellan elever och fall då någon i personalen kränker en elev, oavsett var det sker, om de får kännedom om det. Det är viktigt att skolan skapar förtroende hos eleverna, så att eleverna vågar och vill säga till om de blir utsatta för kränkningar på nätet.

– *Texten kommer från boken »Näthat i skolan« Diskrimineringsbyrån Uppsala, DU, 2014. Boken skrevs inom arvsfondsprojektet Nätvaro av Anna Adeniji, Ida Gulbrandsen och Reb Kerstinsdotter.*

Reflektera:

»Jag försöker hålla isär mitt privatliv och mitt yrkesliv genom att ha fl era konton på mail och sociala medier som jag använder till olika saker och för att prata med olika personer.«

Tycker du också att det är bra att eleverna på skolan har flera olika konton på sociala medier, till exempel ett för bara kompisar, och ett annat för föräldrar och lärare?

Fundera och diskutera med dina kollegor: Ser du någon skillnad på person och person när det kommer till nätanvändning? Vems personliga integritet ska skyddas från vem? Vem har möjlighet att stänga av sin »skolidentitet« och vara privat och vem har det inte?

Avsnitt fem

Lagstiftning, normer och makt

Det här avsnittet ger en fördjupad kunskap om:

- Att få syn på kränkningar
- Diskriminering, normer och makt
- Diskrimineringsgrunderna
- Kategorierna klass och kroppsstorlek

Lagstiftning framstår ofta som definitiv, men i praktiken är den levande. En stor del av det juridiska arbetet handlar om att tolka lagstiftningen som omformuleras och förändras i takt med att nya fall och domar blir aktuella. När det händer ändras den så kallade rättspraxisen. Ny lagstiftning har färre prövade fall och kan därför ha en otydligare rättspraxis än äldre lagstiftning. Eftersom lagstiftningen tolkas utifrån samhällets normer och rådande maktstrukturer, vill vi uppmuntra till ett normkritiskt förhållningssätt till lagstiftningen. Det gäller även de lagar som styr skolans verksamhet. Att läsa lagen normkritiskt kan handla om att undersöka hur samhällsnormer påverkar lagen och hur lagen påverkar samhällsnormer. Det innebär också att sätta lagstiftningen i ett sammanhang, fundera över hur den formulerats, vad det kan få för konsekvenser och vad som saknas i dagens lagstiftning.

Vad är en kränkning?

I skollagen och diskrimineringslagen skyddas elever från handlingar som kränker deras värdighet. Vad som i praktiken är en kränkande handling och vad som är en människas värdighet står inte definierat i någon av lagarna. I lagen står det istället att det är den utsattes upplevelse som räknas.

Den förebyggande delen av arbetet med lika rättigheter handlar om att undersöka och analysera risker för kränkningar som kan förekomma i verksamheten. I det åtgärdande arbetet gäller det att få syn på och hantera kränkningar i stunden när de sker. I det främjande arbetet ingår att regelbundet reflektera kring kränkningar, normer, makt, kunskaps- och människosyn.

Att få syn på kränkningar

Utifrån ett normkritiskt perspektiv kan alla människors egna positioner påverka vad som uppfattas som kränkande. Alla situationer där elever upplever sig kränkta uppfattas inte som kränkningar av andra elever eller av personal på skolan. Därför är det viktigt att undersöka sin egen position och aldrig ifrågasätta någon människas rätt till att uttrycka att den har blivit kränkt.

Det är också viktigt att vuxna i skolan reflekterar över sitt eget bemötande av barn och elever och hur det skiljer sig från bemötande av vuxna. När är det relevant att bemöta någon på ett visst sätt utifrån att den har en viss ålder och när är det inte relevant?

Det kan också hända att någon uppfattar en situation eller handling som kränkande utan att personligen ha blivit kränkt. Sådana fall kan behöva undersökas vidare. Det kan visa sig att det handlar om en risk i verksamheten som kan göra att elever upplever sig kränkta vid andra liknande tillfällen. Sådana risker bör förebyggas som en del av skolans arbete med aktiva åtgärder.

Tips!

Läs mer om intersektionalitet och hur normer samverkar i avsnittet *Normkritiska perspektiv* (sidan 18).

Diskriminering, normer och makt

Diskrimineringslagen och skollagen är lagar som kan användas för att människor ska behandlas likvärdigt och rättvist. Den svenska diskrimineringslagen bygger på internationella överenskommelser som Europakonventionen, EU:s stadga om grundläggande rättigheter, FN:s konvention om barnets rättigheter och FN:s konventioner om mänskliga rättigheter.

Internationella överenskommelser och diskrimineringslagar har skapats för att lagstiftare har sett det som extra viktigt att skydda vissa grupper mot diskriminering. Det är också ett resultat av att grupper som blivit utsatta för diskriminering, trakasserier och kränkningar har kämpat för att deras (mänskliga) rättigheter ska erkännas och respekteras. Diskrimineringslagstiftningen handlar på så sätt om makt- och förändringsprocesser i samhället. Lagstiftningen säger också något om vilka grupper som utsätts för diskriminering.

Vad är en diskrimineringsgrund?

I Sverige skyddas människor mot diskriminering och trakasserier som kan kopplas till någon av de sju diskrimineringsgrunderna. Lagens diskrimineringsgrunder delas upp i kategorierna etnisk tillhörighet, funktionsnedsättning, kön, könsöverskridande identitet och uttryck, religion eller annan trosuppfattning, sexuell läggning och ålder. På skolan får ingen elev missgynnas, trakasseras eller kränkas utifrån en identitet, kategori eller grund som den antas tillhöra. Det är även förbjudet att missgynna, trakassera eller kränka någon på grund av en familjemedlems identitet eller tillhörighet.

De flesta av de svenska diskrimineringsgrunderna är tänkta att vara neutralt formulerade. Det betyder att diskrimineringskyddet gäller oavsett om en person bryter mot en samhällsnorm eller inte. Det gäller till exempel diskrimineringsgrunden sexuell läggning, som skyddar en person oavsett om den bryter mot heteronormen eller inte. Diskrimineringsgrunderna funktionsnedsättning och könsöverskridande identitet fungerar däremot inte så. Dessa skyddar enbart personer som bryter mot rådande samhällsnormer för funktionalitet respektive normer om två kön och olika uttryck för manligt och kvinnligt.

Eftersom verkligheten är mer komplicerad än vad som går att skriva ned i en lagbok är själva lagen ett trubbigt verktyg. Lagstiftningen beskriver diskrimineringsgrunderna var och en för sig, men i människors vardag hänger de ihop och samverkar. Ibland är det tydligt vilka diskrimineringsgrunder en händelse kan kopplas till. Lika ofta är det svårt att veta vad som har spelat roll i en specifik situation. Dessutom är det viktigt att komma ihåg att lagen innehåller diskrimineringsgrunder som går att åberopa när någon missgynnas med koppling till dem, men lagens diskrimineringsgrunder säger inte all om vad en människa »är«. Det finns även mängder av andra orsaker till att någon blir utsatt och missgynnad som idag inte kan åberopas i diskrimineringslagen, i den här boken nämns kroppsstorlek och klass. Kunskap om diskrimineringsgrunderna och andra kategorier kan användas som verktyg för att få en större förståelse för olika situationer på skolan och vad det finns för normer i skolans verksamhet.

Diskrimineringsgrunderna – en fördjupning

I följande avsnitt beskriver vi diskrimineringsgrunderna och kopplar dem till normer och maktstrukturer. Beskrivningarna kan användas för att få mer kunskap om varje diskrimineringsgrund, men är inte heltäckande eftersom varje diskrimineringsgrund är ett stort kunskapsområde i sig. Därför tipsar vi också om var det finns mer kunskap att hämta.

Det är inte lätt att sammanställa och kategorisera resurser där det finns mer kunskap att hämta. Många av våra tips i Lära-mer-listorna kunde lika gärna ligga under en annan kategori än där vi har lagt dem. En bok om kolonialism och rasism med koppling till kön kan såklart ligga under både etnisk tillhörighet och kön. Det är ett tydligt exempel på intersektionalitet och normsamverkan.

Kategori	Normer	Strukturer
Etnisk tillhörighet	Vithetsnorm	Rasism
Funktionalitet	Funktionalitetsnormer	Otillgänglighet, funkofobi, ableism
Klass	Medelklassnorm	Ekonomiska orättvisor, klassism
Kroppsstorlek	Smalhetsnorm	Fettfobi
Kön	Mansnorm	Sexism
Könsidentitet eller könsuttryck	Cisnorm	Transfobi
Religion eller annan trosuppfattning	Sekulär norm	Antisemitism, islamofobi
Sexuell läggning	Heteronorm	Homofobi
Ålder	Vuxennorm	Juvenism

Strukturerna i bilden ovan beskriver maktstrukturer (se även sid 25) som bygger på fördomar, fientlighet, hat, förtryck, diskriminering och ojämlikhet riktat mot personer eller grupper i samhället. En negativ syn på individer eller grupper behöver inte bygga på medvetet hat eller förtryck för att bidra till ojämlik maktfördelning och diskriminering.

Ableism & funkofobi: mot personer med funktionsnedsättning.

Antisemitism: mot judendomen generellt eller personer som är, eller förmodas vara, judar.

Fatshaming & fettfobi: mot personer som anses tjocka på grund av deras kroppsstorlek eller kroppsform.

Homofobi: mot homosexuella eller mot personer som bryter mot tvåkönsnormer (sid 62) och normer för manligt och kvinnligt.

Islamofobi: mot islam eller personer som är, eller förmodas vara, muslimer.

Juvenism: mot barn och unga på grund av ålder.

Klassism: mot personer på grund av samhällsställning eller socioekonomisk status (klass).

Rasism: mot svarta eller bruna personer, eller personer som på annat sätt bryter mot vithetsnormer, till exempel på grund av nationell eller kulturell härkomst eller ursprungsfolk.

Sexism: mot personer på grund av deras köns-tillhörighet.

Transfobi: mot transpersoner och personer vars könsidentitet eller könsuttryck bryter mot normer för manligt och kvinnligt.

Etnisk tillhörighet

Diskrimineringsgrunden etnisk tillhörighet omfattar enligt lagen nationella eller etniska ursprung, födelseland, språk, hudfärg eller liknande omständigheter.

Kategorier kopplade till etnisk tillhörighet kan vara amerikan, kurd, rom, same, svensk, torne-daling, sverigefinne, jude, svart och vit.

Normer som kan kopplas till etnisk tillhörighet i dagens Sverige utgår från en svenskhetsnorm som kopplar ihop nationaliteten svensk med en kristen sekulär livsåskådning, rosabeige hudfärg och vissa sätt att använda och uttala det svenska språket. En annan norm med koppling till etnicitet är det som kallas vithetsnorm. Det är en norm som rangordnar och värderar hudfärger, och som framställer rosabeige hudfärg som en »neutral« hudfärg. Samtidigt som den också framställs som mer önskvärd och finare än andra hudfärger. Ytterligare en norm som är kopplad till etnisk tillhörighet är den västerländska normen, som placerar Europa och USA i centrum för bland annat historieskrivning, nyhetsbevakning och kulturproduktion och som kopplar samman »västerländsk« kultur och ljushyade kroppar med positiva värden som civilisation, demokrati och upplysning. Den västerländska normen ställs mot andra kulturer och världsdelar, och osynliggör hur Europa exploaterat andra kulturer och länder.

Maktstrukturer som kan kopplas till etnisk tillhörighet kan vara bland annat afrofobi, antiziganism, kolonialism och rasism.

Hudfärg och etnisk tillhörighet

I lagen omfattas hudfärg av diskriminerings-

grunden etnisk tillhörighet men att någon har en viss hudfärg måste inte innebära att den tillhör en viss etnisk grupp. En persons etniska tillhörighet baseras på hur den identifierar sig och inte på vilken hudfärg den har. Upplevelsen av tillhörighet i en etnisk grupp kan variera utifrån tid och sammanhang och en person kan uppleva tillhörighet med flera etniska grupper samtidigt.

Att rasifiera en person innebär att tillskriva den etnisk och/eller kulturell tillhörighet på grund av utseende och hudfärg. Människor som bryter mot vithetsnormer rasifieras ofta genom att tillskrivas en annan etnisk tillhörighet än svensk. När både normer och lagar kopplar ihop hudfärg med kulturell och etnisk tillhörighet återskapas en idé om att svenskar har rosabeige hudfärg, och att personer med brun hudfärg inte är svenska. Det kan göra det svårt att se och bekämpa diskriminering som är utseendebaserad när den riktas mot svenska personer som bryter mot vithetsnormer (och andra normer kopplade till »svenskhets«).

Rasifiering och vithet

Rasifiering och vithet är ord som beskriver hur »ras« skapas genom att människor delas upp i olika kategorier utifrån rasistiska idéer om kroppar, hudfärg, kultur och bakgrund. En människa är inte rasifierad, utan blir rasifierad av andra. En människa är inte heller vit. Vithet är en maktposition som blir möjlig för att det finns rasistiska föreställningar om skillnader baserade på hur människor ser ut och var de kommer ifrån. Vem som räknas som vit varierar och beror på omständigheter som tid, sammanhang och tillgång till ekonomiska resurser.

Lära mer?

Antirasistisk handbok, Tiffany Jewel & Patrick Konde, 2021

Den färgblinda skolan: ras och vithet i svensk utbildning,

Tobias Hübinette & Catrin Lundström, 2022

Katitzi Z-1234, Katarina Taikon, 2017

Koll på rasism, Anna Adeniji, 2023

Melanin, UR, www.urplay.se

Min samiska historia, urplay.se

O, Judith Kiros, 2018

Raskortet, dokumentärfilm av Osmond Karim och Malin Holmberg-Karim, 2014

Reality check, app mot rasism, www.mkcentrum.se

Svart historia, Amat Levin, 2022

Svart kvinna, Fanna Ndow Norrby, 2015

The Fire next Time, James Baldwin, 1963

Vad jag pratar om när jag pratar om rasism, Seher Yilmaz, 2022

Vitsvit, Athena Farrokhzad, 2016

What If All the Kids Are White? Louise Derman-Sparks, 2011

Funktionsnedsättning

Diskrimineringsgrunden funktionsnedsättning innebär enligt lagen varaktiga fysiska, psykiska eller kognitiva begränsningar av en människas funktionsförmåga.

Kategorier kopplade till funktionsnedsättning kan vara autismspektrumdiagnoser, begränsad rörelseförmåga, dyslexi, reumatism, hörsel- eller synnedsättning.

Normer som kan kopplas till diskrimineringsgrunden funktionsnedsättning kan kallas funktionalitetsnormer. Det finns många olika funktionalitetsnormer, till exempel rörlighetsnorm – förväntningar på kroppars rörlighet, seendenorm – antaganden om full synförmåga – eller talspråksnorm- antaganden om att det talade språket är det som ska användas. Andra funktionalitetsnormer hänger ihop med människors koncentrationsförmåga och sociala beteende. Normerna tar sig uttryck i att samhället är uppbyggt efter förväntningar och idéer om hur en människa ska fungera för att tolkas som normal. Det innebär att den som bryter mot funktionalitetsnormerna förväntas sträva efter ett funktionsätt som stämmer med normerna, istället för att omgivningen strävar efter att bli tillgänglig för alla. Funktionalitetsnormer är ofta synliga i hur samhället, byggnader och kollektivtrafik är byggda och anpassade för vissa kroppar och funktionsätt. Funktionalitetsnormer syns även i hur sociala sammanhang fungerar och hur arbetsmarknaden är organiserad.

Maktstrukturer som kan kopplas till funktionalitet benämns bland annat *ableism* och *funkofobi*.

Funktionshinder, funktionsnedsättning och funktionalitet

2015 ändrades ordet funktionshinder till funktionsnedsättning i diskrimineringslagen. Det gjordes efter kritik från funktionshinderrörelsen som synliggjort att lagens skrivning placerat hindret hos personen, istället för i de miljöer som är otillgängliga för personer med vissa kroppar och funktionsätt.

Även ordet funktionsnedsättning kan problematiseras. Utifrån ett normkritiskt perspektiv väcker begreppet frågan: nedsättning i förhållande till vad? Vad som ses som en funktionsnedsättning synliggör hur normer för funktionalitet ser ut. Ibland ersätts begreppet funktionsnedsättning med andra ord. Till exempel ordet funktionalitet, normbrytande funktionsätt eller funktionsvariationer. Samtidigt som vi ifrågasätter ord och begrepp är det bra att komma ihåg att ordet funktionsnedsättning beskriver just funktionalitet som bryter mot normen. Och att minnas att just det ordet har kommit till efter kritik mot ordet funktionshinder. Inom funktionshinderrörelsen finns olika strömningar i vilka begrepp som är bäst att använda. Det finns de som föredrar begreppet funktionsvariation eftersom det är mer normkreativt, och det finns de som framhåller att begreppet funktionsnedsättning kan behövas, till exempel för att synliggöra stödbehov.

Lära mer?

10 tips för tillgänglighet, Hur er organisation blir mer tillgänglig för personer med funktionsnedsättning, Åsa Gustafsson, 2020

Böckerna om barnen på Nilaskolan. Malin Roca Ahlgren, 2014-2021

En skola som fungerar: för alla. Joanna Lundin, 2017

Funktionsrattskonventionen.se, Verktygslåda och guide för rättigheter för personer med funktionsnedsättning. Funktionsrätt Sverige

Funktionssimulatorn, www.mfd.se

Independant living institute, www.independentliving.org, organisation som främjar självbestämmande för personer med funktionsnedsättning

NPF-podden. UR play

Pojken med extra allt – Hur lärare kan möta adhd och autism. Alexander Skytte, 2020

Riksförbundet Attention, Attention.se, intresseorganisation för personer med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar (NPF)

Vänskap, skola, familjeliv: anpassningar och färdigheter för barn med autism.

Anna Backman, Bella Berg, Malin Bruhn, Anna Fridell, Tiina Holmberg Bergman, 2022

UMO: Ungdomsmottagningen på nätet www.umo.se/jag/funktionsvariation/

Kön

Diskrimineringsgrunden kön omfattar två kön, pojke/man och flicka/kvinna. Lagens definition av kön inkluderar alla personer som känner sig som kvinnor eller män. Det gäller även transpersoner som funderar på att ändra eller har ändrat juridiskt kön (personnummer).

Kategorier kopplade till kön kan vara flicka, kille, kvinna, man, pojke och tjej.

Normer som kan kopplas till diskrimineringsgrunden kön bygger på tvåkönsnormen som är ett antagande om att det bara finns två kön, män och kvinnor, och att de är olika och kompletterar varandra. Utifrån tvåkönsnormen skapas normer kring femininitet och maskulinitet, med ideal om hur flickor/kvinnor och pojkar/män ska vara och leva. Normerna skapar bland annat förväntningar på hur människor ska se ut, vad de antas vara intresserade av eller hur deras vänskaps- och kärleksrelationer ska vara. I samhället finns även en mansnorm, som innebär att män och maskulinitet görs till norm för mänskligheten. Mansnormen visar sig bland annat genom att egenskaper, yrken och uttryck som uppfattas som maskulina ofta värderas högre än de som uppfattas som feminina. Mansnormen blir till exempel synlig i ordval som »fotboll« och »damfotboll«, eftersom orden framställer kvinnors sport som mindre allmän än mäns. Andra exempel är att medicinsk forskning ofta utgår från män och en könssegregerad arbetsmarknad som ofta ger "manliga" yrken högre status och lön.

Maktstrukturer som är kopplade till diskrimineringsgrunden kön benämns bland annat *misogyni*, *kvinnoförtryck*, *patriarkat* och *sexism*.

Tilldelat kön

Kön är en social kategori, mycket mer komplex än biologi baserat på hormoner och kromosomer. Människor föds med kroppar som tolkas när vi föds. Tolkningen bygger på könsorgan som syns på kroppens utsida och påverkar i sin tur vilket juridiskt kön en person får tilldelat. Personer som föds med intersexvariationer har könsorgan som inte är lika lätta att tolka med binära idéer om hur kvinnliga och manliga kroppar bör se ut. Intersexpersoner får ofta ett kön tilldelat vid födseln som senare kan kräva kirurgiska och hormonella ingrepp för att passa in i det binära kön som tilldelats. I Sverige registreras juridiskt kön i personnumret. En persons könsidentitet och/eller uttryck stämmer inte alltid överens med biologiskt och/eller juridiskt kön.

Kön och sexualitet

Normer kopplade till kön blandas ofta ihop med normer kring sexualitet. Om någon uttrycker sin könstillhörighet på ett sätt som bryter mot könsnormer, kan det ofta leda till att även personens sexualitet ifrågasätts. Det gäller, till exempel, pojkar och män som uttrycker känslor, använder kroppsspråk eller ägnar sig åt fritidsintressen som bryter mot normer för maskulinitet. Möjligheter att utforska och utmana könsuttryck kan variera i olika situationer och på olika platser, men beror också på faktorer som ålder och kön. Mansnormer kan göra det lättare för flickor och kvinnor att använda uttryck som uppfattas som maskulina men svårare för pojkar och män att använda uttryck som uppfattas som feminina. Åldersnormer kan göra det lättare för barn, och svårare för vuxna, att förhålla sig lekfullt till kön.

Lära mer?

- Alla borde vara feminister*, Chimamanda Ngozi Adichie, 2015
- An unkindness of Ghosts*, Rivers Solomon, 2017
- Att kasta tjejkast: texter om feminism och rättvisa*, Iris Marion Young, 2009
- Egalias Döttrar*, Gerd Brantenberg (1977), 2004
- Ge ditt barn 100 möjligheter istället för 2 – om genusfällor och genuskrux i vardagen*, Kristina Henkel & Marie Tomicic (2009), 2017
- Godnattsagor för rebelltjejer: 100 berättelser om fantastiska kvinnor*, Elena Favilli & Francesca Cavallo, 2016
- Intersektionalitet – Kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*, Diana Mulinari & Paulina de los Reyes, 2005
- Lilla feministboken*. Sassa Buregren, 2006
- Maskuliniteter*, R W Connell, 2008
- Rosa: den farliga färgen*, Fanny Ambjörnsson, 2011
- Tusen gånger starkare (både bok och film)*, Christina Herrström, 2010
- Äga rum: röster ur den feministiska rörelsen*, Moa Elf Karlén & Johanna Palmström, 2008

Könsöverskridande identitet eller uttryck

Diskrimineringsgrunden könsöverskridande identitet eller uttryck handlar om hur människor identifierar och uttrycker sin könstillhörighet.

Kategorier kopplade till könsöverskridande identitet eller uttryck kan vara crossdresser, genderqueer, ickebinär, intergender, intersexuell, transsexuell eller transvestit.

Normer som kan kopplas till könsidentitet och uttryck bygger ofta på tvåkönsnormen och cisnormen. Tvåkönsnormen grundar sig på ett antagande om att det bara finns två kön och att könen är olika och kompletterar varandra. Cisnormen utgår från ett antagande om att människors identitet, juridiska kön, kroppar och könsuttryck hänger ihop enligt tvåkönsnormen, och att de alltid har gjort det och kommer att fortsätta att göra det. *Läs mer om cisnormen på sidan 21.*

Maktstrukturer kopplade till diskrimineringsgrunden könsöverskridande identitet och uttryck kan benämnas *cissexism* och *transfobi*.

Överskridande

Lagens uttryck könsöverskridande utgår från idén om att människor har ett av två kön. Eftersom tvåkönsnormen delar in människor enligt två könsgrupper kan kategorierna överskridas. Diskrimineringsgrunden skyddar personer som har eller uppfattas ha en könsidentitet och/eller uttryck som bryter mot tvåkönsnormen. Diskrimineringsgrunden avser att skydda människor mot diskriminering kopplat till normer

kring kön. För att visa att det inte handlar om överskridande av två »naturliga« kategorier, kan vi istället använda uttrycket normbrytande könsidentitet eller könsuttryck.

Trans och transperson

Trans och transperson är paraplybegrepp som omfattar många olika könsidentiteter, uttryck och upplevelser. Trans som begrepp skapar möjligheter att definiera kön som en social kategori, snarare än något naturligt och biologiskt. Det finns många olika sätt att vara trans på. Ett tips är att kolla på transformering.se eller transammans.se för att hitta definitioner av olika begrepp och en mer fördjupad beskrivning av vad trans innebär.

Att vara trans kan betyda olika saker. Men några beskrivningar kan vara att:

- Inte vilja definiera sitt kön
- Inte känna sig som man eller kvinna
- Använda kläder och uttryck som anses »tillhöra« ett annat kön än det som tilldelades vid födseln
- Vilja förändra sin kropp och/eller juridiska kön
- Ha en identitet som man eller kvinna på ett sätt som bryter mot samhällets normer för hur man förväntas vara som man eller kvinna.

Orden som beskriver olika sätt att vara trans på varierar. Personer som bryter mot cisnormer definierar inte alltid sig själva, eller vill bli definierade av andra, som transpersoner.

Lära mer?

Assigned Male, www.assignedmale.com

Blompojken, Elias Ericson, 2014

Brorsan är kung, Jenny Jägerfeld, 2016 (finns även som radioteater på www.sr.se)

Det är jag som är Mickan, Malin Nilsson & Vanessa Lopez, 2015

Ikon, Yolanda Aurora Bohm Ramirez, 2018

I mitt namn – en bok om att vara trans, Moa-Lina Olbers Croall, 2016

Månen, varelsen och jag, Ylva Karlsson, 2020

Pojkarna, (finns som bok och film) Jessica Schiefhauer, 2011

Tjugofemtusen kilometer nervtrådar, Nino Mick, 2018

Transammans.se

Transformering.se

Transgender Warriors, Leslie Feinberg, 1997

Trans, kön och identitet – att arbeta inkluderande i fk-6,

Edward Summanen och Tom Summanen, 2017

Religion eller annan trosuppfattning

Diskrimineringsgrunden religion eller annan trosuppfattning omfattar både religiösa föreställningar och andra trosuppfattningar som kan jämföras med religion. Politiska och filosofiska värderingar och livsåskådningar, som inte hänger ihop med gudstro eller religion, är inte skyddade inom diskrimineringslagen.

Kategorier kopplade till religioner och trosuppfattningar kan vara ateist, agnostiker, buddhist, hindu, jude/judinna, kristen, muslim eller sikh.

Normer kan kopplas till religion och tro på olika sätt. I Sverige finns en kulturellt kristen och sekulär norm. Den normen gör att människor förväntas känna till och bry sig om kristna högtider och värderingar, samtidigt som de inte förväntas vara särskilt religiösa i övrigt. Religiös tro och religiösa handlingar uppfattas därmed som normbrytande. De kristna normerna ligger också till grund för hur det svenska samhället organiseras. Det märks till exempel genom att kristna högtider uppmärksammas och att arbetsplatser ger ledighet under vissa högtider.

Maktstrukturer kan kopplas till religion och tro på olika sätt utifrån vilken religion det handlar om. Några exempel är det som benämns antisemitism eller islamofobi.

Religion och etnicitet

Det kan vara svårt att skilja mellan vad som är trosuppfattning och vad som är tradition eller kultur. Därför är lagen skriven så att diskrimineringsgrunderna religion och etnisk tillhörighet kompletterar varandra. Den som utsätts för

diskriminering behöver alltså inte veta till vilken av grunderna en händelse kan kopplas. Diskrimineringslagen ska kunna omfatta normsamverkan och DO eller en diskrimineringsbyrå kan utreda en anmälan om diskriminering som kan vara kopplad till både religion och etnicitet.

Men ibland blandas etnicitet och religion ihop som en del av en rasifieringsprocess. Ett exempel är när alla människor med bakgrund i Mellanöstern antas vara muslimer, eller när buddhister förväntas ha en viss etnisk tillhörighet. Samtidigt kan kulturell gemenskap vara sammanvävd med religiös tillhörighet. Det gäller till exempel de judar som upplever sin etniska tillhörighet och tro som sammanlänkade. Ett annat exempel är svenskhetens norm som kopplar samman svensk kultur med en »lagom« sekulär kristen livsåskådning.

Rasism, hat & fientlighet mot religion

Maktstrukturer kopplade till religion i Sverige hänger ofta ihop med idéer om ett sekulärt samhälle där religion inte är så framträdande. Att utöva religion är något av ett normbrott i Sverige. Maktstrukturer och orättvisor som har med religion att göra är ofta sammanlänkade med hat, fientlighet och rasism. Ett exempel är hat och fientlighet mot judar som kallas för antisemitism. Ett annat exempel är islamofobi som beskriver fientlighet mot muslimer och Islam. Både antisemitism och islamofobi är breda begrepp som beskriver åsikter, strukturer och handlingar som leder till bland annat rasism, diskriminering och ojämlig behandling mot muslimer och judar.

Lära mer?

@stoltjude: om judiskt liv i Sverige, Nina Tozner, Malin Norrby, Samuel Adler & Daniel Leviathan, 2022

Barnens judiska år: en inspirationsbok för barn och deras vuxna, Johanna Schreiber & Nakina Schreiber, 2023

De kommer drunkna i sina mödrars tårar, Johannes Anyuru, 2017

Gud är större – ett material om tro, hbt och sånt, Sveriges förenade HBTQ-studenter, 2012

Islamofobi, Mattias Gardell, 2011

Karims första Ramadan = Ramadan Karim, Muhammed al-Adhami, 2003

Multireligiösa almanackan, www.sensus.se

Mångkulturella almanackan, www.mangkulturellaalmanackan.wordpress.se

Sekularism, populism och xenofobi, Mattias Martinson, 2017

Svenska hijabis, teaterföreställning på UR play: <https://urplay.se/program/204022-svenska-hijabis>

The book of queer prophets, Ruth Hunt, 2020

Tryggare rum: verktyg för inkludering i konfirmandverksamheten, Sara Björk & Annika Heikkinen, 2020

Sexuell läggning

Diskrimineringsgrunden sexuell läggning omfattar tre sexuella läggningar, bisexuell, hetero-sexuell och homosexuell.

Kategorier kopplade till sexuell läggning kan vara bi, böj, flata, lesbisk, hetero, homo, straight och queer.

Normer kopplade till sexuell läggning handlar om olika sätt att känna och uttrycka kärlek och sexuell attraktion. En vanlig norm i Sverige är heteronormen. Den innebär att heterosexu- alitet ses som det normala, önskvärda och självklara. Det leder till att den som bryter mot normen måste »komma ut« för att inte uppfattas som heterosexuell. Heteronormen bygger på tvåkönsnormen – en idé om att det bara finns två kön och att könen är olika och kompletterar varandra. Heteronormen kan också kopplas till normer som bygger på föreställningar om likhet, det vill säga att par förväntas dela kultur och ha samma etnicitet, funktionssätt och klass- tillhörighet.

Maktstrukturer kopplade till sexuell läggning kan benämnas *bifobi*, *heterosexism* eller *homofobi*.

Sexuell läggning eller sexualitet?

I diskrimineringslagen skyddas tre sexuella läggningar: bisexualitet, heterosexu- alitet och homosexualitet. De här kategorierna utgår ifrån idén om att det bara finns två kön och att alla människor är attraherade av det ena eller båda. Men i verkligheten är det inte alla som identifierar

sig med ett av två kön eller någon av katego- rierna hetero-, homo- eller bisexuell. På det sättet kan vi förstå att det finns sprickor i lagens skydd. Lagens sprickor beror även på att människors sexualitet är mycket större än bara sexuell läggning. Sexualitet handlar lika mycket om identitet och lust som det handlar om vilka personer någon attraheras av.

Ett exempel på en lucka i lagen kopplat till sexualitet är att asexualitet inte skyddas. Asexuell beskriver när en person aldrig, eller under en period, inte känner sexuell attraktion, inte har någon sexlust eller inte önskar inkludera andra fysiskt i sin sexuella praktik.

Kärnfamilj, regnbågsfamilj och stjärnfamilj

Kärnfamilj är ett ord för en familj som består av en man, en kvinna och deras gemensamma biologiska barn. Idén om kärnfamiljen är en norm i Sverige, men beskriver inte den vardag som många lever i.

Regnbågsfamilj är ett begrepp som beskriver en familj som består av en eller flera hbtq-personer. Hbtq står för homo, bi, trans och queer.

Stjärnfamilj är ett ord som beskriver andra familje- former än kärnfamiljen. En stjärnfamilj kan vara barnlösa par, en förälder med barn, familjer med fler föräldrar än två, familjer som har adopterat barn, flergenerationsfamiljer, singelhushåll och vänskapsfamiljer. Att familjer ser olika ut behöver inte vara kopplat till sexuell läggning.

Lära mer?

Ett rum till Lisen, Elin Johansson, Ellen Svedjeland & Emma Adbåge, 2021

Lätta sexboken, Inti Chavez Perez, 2014

Heartstopper, Alice Oseman, 2022

Queera tider: Hbtqi då och nu, Edward Summanen, 2021

Queerfeministisk agenda, Tiina Rosenberg, 2011

Respekt: en sexbok för killar, Inti Chavez Perez, 2018

Rick, Alex Gino, 2020

Stjärnfamiljejuridik, svensk familjelagstiftning ur ett normkritiskt perspektiv, Erik Mägi & Lina-Lea Zimmerman, 2015

Viktigast av allt: om kroppen, känslor och sex, Nathalie Simonsson, 2018

Världens viktigaste bok, om kroppen, känslor och sex, Nathalie Simonsson, 2012

mittprivatliv.se, en app som handlar om kroppen, känslor, relationer och sex
umo.se & youmo.se, ungdomsmottagning online

Ålder

Diskrimineringsgrunden ålder handlar om uppnådd levnadslängd, det vill säga hur många år någon har levt. Ålder kan även handla om vilken generation eller åldersgrupp en person uppfattas tillhöra. Lagstiftningen skyddar alla människor mot diskriminering kopplad till ålder.

Kategorier kopplade till ålder kan vara barn, gammal, medelålders, myndig, spädbarn, tonåring, ung och vuxen.

Normer kan kopplas till ålder på olika sätt och skiljer sig för varje ålder, livsperiod, generation och situation. Men åldersnormer utgår ofta från vuxenhet som dominerande norm. En viss del av människors liv anses vara arbetsför ålder, delar av den perioden hänger ihop med mycket makt och privilegier. Barn, ungdomar och äldre faller utanför den arbetsföra medelåldersnormen.

Gemensamt för åldersnormer är att det finns vissa oskrivna regler och gemensamma uppfattningar om vad som passar människor i olika åldrar. Exempelvis kan det handla om beteenden, kläder, språk, intressen, kunskap och erfarenheter som anses lämpliga eller olämpliga beroende på ålder. Åldersnormer innehåller också en idé om att kompetens och intelligens hänger ihop med ålder, vilket innebär att yngre personer ofta anses mindre intelligenta och kompetenta än äldre/vuxna. Barn anses ofta i

behov av hjälp att lära sig saker av vuxna. Barn saknar ofta makt och möjligheter att påverka såväl sin vardag som samhället i stort. Det gäller även för den stora gruppen i samhället som kallas äldre eller pensionärer.

Maktstrukturer som kan kopplas till diskrimineringsgrunden ålder benämns bland annat ageism, juvenism, ungförtryck, ålderism och åldersmaktsordning.

Särbehandling på grund av ålder

Skolans verksamhet bygger i stor utsträckning på särbehandling utifrån ålder. Till exempel delas elever in i klasser utifrån ålder och unga i åldrar 7–16 år har skolplikt enligt lag. Skolplikt i Sverige bygger på en strävan efter jämlikhet för alla barn och elever. Att sträva efter jämlika villkor för alla barn i Sverige är självklart en fråga som handlar om rättvisa, däremot är det viktigt att vara vaksam på när skolplikten begränsar barns rättigheter utifrån exempelvis diskrimineringsgrunderna.

Särbehandling utifrån ålder i skolan är tillåten, men bara om den är motiverad med hänsyn till verksamhetens mål och syfte. Men det är intressant att analysera hur särbehandling utifrån ålder i skolan ofta antas vara motiverad utifrån barnens bästa, utan att en faktisk prövning av barnets bästa egentligen gjorts i det enskilda fallet.

Lära mer?

Barnkonventionen: en kommentar, Maria Grahn-Farley, 2019

Bångstyriga barn: makt, normer och delaktighet i förskolan, Klara Dolk, 2013

Du har rätt, Matilda Westerman, Jason Diakité & Andrea Pippins, 2020

Implementering av barnkonventionen – med hjärta och hjärna, Lundin Karphammar, Marie, 2019

I slutet av regnbågen, Bitte Andersson, 2017

Judit och tant Harriet, Charlotta Lannebo, 2021

Åldrande, åldersordning, ålderism, Håkan Jönsson (red.), 2009

Se Avsnitt 3 för mer tips och text om åldersmaktordning.

Klass och kroppsstorlek

– en fördjupning

Klass och kroppsstorlek är två exempel på kategorier som inte omfattas av den svenska diskrimineringslagen. Vi har ändå valt att ta upp dem eftersom de hänger ihop med samhällsnormer och maktstrukturer som riskerar att leda till att elever blir utsatta för kränkande behandling i skolan.

Klass

Enligt skollagen ska elever i skolan skyddas mot kränkande behandling. Kränkningar med koppling till klass kan handla om nedvärderande behandling på grund av kläder och saker som en elev har eller inte har, eller för att någon bor i »fel« bostadsområde eller delar rum med sina syskon. Det kan även ses som missgynnande när elever förväntas samla in pengar till klasskassan eller förväntas betala för saker ur egen ficka vid aktiviteter utanför skolan.

Klass handlar om tillgång till olika former av resurser som kan vara ekonomiska, kulturella och sociala. Alla människor identifierar sig inte med en klass, men de flesta människors liv påverkas av att de har eller saknar olika resurser. Det påverkar livslängd, hälsa och möjligheterna att ha makt i samhället och över sitt eget liv.

Kategorier kopplade till klass kan vara arbetarklass, fattig, klassresenär, medelklass, rik, underklass och överklass.

Normer kan kopplas till klass på olika sätt, i olika sammanhang. I Sverige utgår klassnormer framförallt från en medelklassnorm som bygger på förväntningar om att människor ska kunna försörja sig själva, att de ska kunna konsumera varor och upplevelser för sitt nöjes skull, och att

yrkeslivet är ett sätt för människor att förverkliga sig själva. Status och vad som värderas högt och lågt i samhället hänger oftast ihop med normer kopplade till klass. Normerna påverkar både vilka yrken som har hög och låg lön, och vilka kläder, prylar och inredningsdetaljer som anses vara fina och fula. Medelklassnormen medför oftast att de som producerar mat, kläder och teknik, eller utför tjänster som städning, service och omvårdnad, osynliggörs eller nedvärderas.

Maktstrukturer kopplade till klass kan benämnas ekonomiska orättvisor, kapitalism, klassism och kolonialism.

Klass och diskrimineringsgrunderna

Normer och maktstrukturer kopplade till klass samverkar med diskrimineringsgrunderna, som till exempel etnicitet, funktionalitet och kön. Människors möjligheter både inom utbildningsväsendet och på arbetsmarknaden påverkas av normer kring funktionalitet, kön och etnisk tillhörighet, liksom av funkofofi, sexism och rasism. Klassnormer leder också ofta till segregation och uppdelning av människor, till exempel i arbetslivet, bostadsområden, kultur och sport.

Lära mer?

Blir du ledsen om jag dör? Nicolas Lunabba, 2022

En stund är vi vackra på jorden, Ocean Vuong, 2021

I en klass för sig – Genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer, Fanny Ambjörnsson, 2008.

Jag har torkat nog många golv: en biografi om Maja Ekelöf, Nina van den Brink, 2022

Mizeria, Melody Farshin, 2018

Social klass i skolan – Det kompensatoriska uppdraget, Anna Jobér, 2015

Tala om klass, Susanna Alakoski och Karin Nielsen, 2007

Vid framtidens hitersta gräns: om maskulina elevpositioner i en multietnisk skola, René León Rosales, 2010

Yani, Nora Khalil, 2022

Åsnans år, Athena Farrokhzad, 2022

Kroppsstorlek

Enligt kollagen ska elever i skolan skyddas mot kränkande behandling. Kränkningar med koppling till kroppsstorlek kan handla om nedvärderande kommentarer, blickar eller handlingar kopplade till en elevs kropp, kroppar i allmänhet, träning, ätande och liknande.

Kroppsstorlek handlar om samhällsnormer kopplade till hur stor eller liten en kropp är och vilken form den förväntas ha.

Kategorier kopplade till kroppsstorlek kan vara kort, liten, lång, stor, tjock, smal och tunn.

Normer kan kopplas till kroppsstorlek i många dagliga situationer. I Sverige utgår normer om kroppsstorlek ofta från en smalhetsnorm, som värderar smala och/eller vältränade kroppar som finare, friskare och bättre än andra kroppar. Förväntningar och ideal om hur en kropp ska vara påverkas även av andra normer som hänger ihop med ålder, vithet och funktionalitet. Alla som lever i Sverige nås av dessa normer kring kroppar genom till exempel reklam, media, sociala medier och folkhälsorekommendationer.

Normer om kroppar samverkar också med tvåkönsnormen som leder till att tjejers kroppar

förväntas vara korta, mjuka och smala. Jämfört med killars kroppar, som förväntas vara hårda, långa och muskulösa. Förväntningar kopplade till ålder och kön samverkar också med normerna kring kroppsstorlek. Till exempel visar forskning att unga flickor i högre grad än unga pojkar påverkas negativt av att exponeras för smalhetsnormer.

Maktstrukturer som kan kopplas till kroppsstorlek kan benämnas fettfobi och fetthet. Engelska ord som också används i Sverige är fat shaming och body shaming.

Kroppsnormer i skolan

Skolan är inget undantag när det gäller normer och ideal kopplade till kroppsstorlek. Kränkningar i skolan kan ofta kopplas till normer om kroppsstorlek, och smalhetsnormen är närvarande i såväl skolmaterial som mediala bilder och berättelser som elever möter. Smalhetsnormen skiljer sig från flera andra normer på det sättet att den ofta ses som berättigad. Det innebär att det ofta ses som accepterat att prata om och värdera andras kroppar och vikt, till exempel att ifrågasätta hur mycket mat någon äter, med hänvisning till kroppsstorlek.

Lära mer?

Ett liv som tjock, Lotti Törnros, Radiodokumentär tendens Sveriges radio, 2009

Fat: the anthropology of an obsession, Don Kulick & Anne Meneley, 2005

Feta tankar, podd om fettaktivism

Fetmland, Marcus Morey-Halldin & Lotti Törnros, en programserie i Sveriges Radio P1, www.sr.se

Happy fat, Sophie Hagen, 2020

Kroppspanik: fett, lögn och sjukt onödigt ångest, Julia Skott, 2013

Livsviktigt : en handbok i kroppspositivt föräldraskap, Kajjan Andersson, 2020

Åtstört: En antologi om ätstörningar, fett, mat och makt, Anna Jörgensdotter, Ulrika Dahl, Samira Ariadad, Anna Johansson, Maria Andersson Vogel, 2012

Hur jag kom därifrån

Av Yolanda Aurora Bohm Ramirez

Fråga mig inte var jag kommer ifrån
där jag kommer ifrån
samlar vi MVG:n på hög
och knogjärn som troféer.

Vi fyller sida upp och sida ned
med rim, jamber och trokéer.

Järnvägen delade orten i hälften varje halvtimme
i strida strömmande stridande strömmar.

Som folkvattenmassor
som forsade ut ur vagnarna
som Moses delade havet
som Adam eller Eva eller Noah eller Darwin,
eller vem nu mobbaren var
som valde de starka till det ena laget
och de svaga till det andra.

Vissa samlade MVG:n på hög.

Andra samlade
bilmärken, blåmärken
andras märkeskläder som troféer
medan Gud
eller landskapsarkitekten eller stadsplaneraen
eller vem nu id**ten var som strösslade
utebliven hemspråksundervisning
hämndlystna höghus
och centrum på ena sidan
och på den andra
blonda stränder
Volvo-vovve-villor
och hela fucking gympadojor.

Snöbollskrigen
mellan öst och väst
var aldrig meningslösa metaforer för motsättningar.
De var en surslaskig sanning när fattiglapptäckeskolan
desperat för att visa och bevisa något slags värde
anföll rikebarnsskolan
ett grindsamhälle med barrikader och palissader
med inhyrda vakter för att skydda allt det
som de aldrig gjort sig förtjänta av.
Så slungades snögranater
utblandade med iskross och glaskross
så söndermulades ansikten
med söndermulade motocross-drömmar.
Vi fyllde sida upp och sida ned
med rim, jamber och fantasier.

Ett staccato av knutna hjärtslag mot kinder och käkben
kristalliserade bara vår brustenhet till hårdare brosk.

Pojkarna i min förort
drömde om att lämna skiten bakom sig
aldrig vara på botten igen, ta sig upp, bli självbyggd
bli Gudfader Vår.
Jag drömde om att andas liv i min ort igen
bli Gudmoder Jord.

Fråga mig inte var jag kommer ifrån.

Fråga mig
när jag kommer ifrån,
vem jag kommer ifrån,
och vad som stod i min väg.

Jag kommer från:
49, 51, 73, 89, 91
97, 99, 03, 14, 18.

Mamma föddes, pappa föddes, Chile föll, muren föll,
unionen föll, deras äktenskap föll, mamma föll ner i
depression, mamma fick inte sjukskrivas, mamma fick
pensioneras.

Nu har hon börjat leva för sin egen skull.

Fråga mig inte var jag kommer ifrån.

Den här bruna huden jag har arvt är oändlig:
två kvadratmeter, fyra kilo
räcker för att täcka hela världen
den är en kanvas jag tecknar drömmar och löften uppå.
Jag bär en börda ni aldrig skulle mäka med.

Fråga mig var jag kommer ifrån.

När jag svarar ärligt vill ni inte ha mig kvar.
Så jag går.

Jag går
som att varje steg jag tar är en välsignelse
som att jag kliver upp på stränder
som att mina ben är två flaggstänger
som borras ner i marken,
som återtar jorden bit för bit, jag
utropar hela världen till en fristad.

Avsnitt sex

Bygg grunden

Det här avsnittet ger kunskap om hur ni kan:

- Leda samtal genom att fördela ord och utrymme
- Skapa en tryggare grund för normkritiska samtal
- Inkludera elevernas närstående vuxna i likabehandlingsarbetet

■ alla rum som vi människor rör oss i finns det normer och maktstrukturer som påverkar våra möjligheter att ta plats och bli lyssnade på. Ett normkritiskt arbete med alla elevers lika rättigheter förutsätter att arbetsgruppen vågar reflektera ödmjukt och självkritiskt tillsammans. Vi rekommenderar er därför att börja med verktyget *Tryggare rum* på sidan 74 innan ni fortsätter att arbeta med alla andra verktyg i boken. Det kan bidra till att skapa ett tryggare klimat när ni arbetar.

Använd er av olika samtalsformer för att få med alla i arbetet. Oavsett vilka arbetssätt ni väljer så föreslår vi att ni utser en person som leder arbetet och en som antecknar. Byt gärna uppgift under arbetets gång så att alla som vill får möjlighet att leda gruppen. Det kan också vara bra att låta alla i personalen använda arbetstid för att läsa igenom upplägget för det verktyg ni ska använda innan ni påbörjar arbetet tillsammans.

Elever behöver vara delaktiga och få tydlig information om syftet med verktyg och arbetssätt som används. När ni använder normkritiska perspektiv handlar det inte om att vuxna ska »ta till« vissa metoder för att nå förutbestämda resultat. Ett normkritiskt perspektiv kan handla om att vara öppen med syftet att ett visst verktyg används eller att skolan överhuvudtaget undersöker och analyserar problem. Öppenhet och transparens kring syftet med arbetet främjar elevernas delaktighet och inflytande. Det är också en tydlig handling som motverkar ojämlika åldersnormer mellan personal och elever.

Tips!

Om ni får problem med att deltagare avbryter andra som talar under rundan kan ni lösa det med ett talföremål, till exempel en penna eller en leksak, som skickas runt. Det är ett sätt att tydligt visa vem som har ordet. Om ni använder samtal i mindre grupper som en förberedelse för att tala inför en stor grupp ska alla deltagare känna till det!

Former för delaktighet

De flesta skolor och pedagoger är experter på olika former för delaktighet eftersom det ingår i det pedagogiska uppdraget att höra och se alla elever. Det är däremot sällan som skolor uttalar att olika former för delaktighet är en del av verksamhetens främjande arbete med allas lika rättigheter. Genom att använda olika former för samtal är det möjligt för fler elever och personal att delta och känna sig tryggare. I praktiken kan det handla om att dela upp gruppen för att skapa kontaktytor eller att fördela ordet så att alla får möjlighet att göra sig hörda. Nedan kommer en beskrivning av hur olika samtalsformer kan underlätta samtal och göra det möjligt för fler att delta i arbetet. Både i personalgrupp och med elever.

Bikupor

Bikupor är en samtalsform som innebär att ni diskuterar i små grupper på två till tre personer. Meningen är att alla ska få möjlighet att säga vad de tycker, tänker och känner. Bikupor kan användas som förberedelse inför samtal i större grupper, eller för att diskutera frågor som passar bättre för samtal i mindre grupper.

Runda

En runda är ett sätt att ge var och en i en grupp möjlighet att tala utan att bli avbruten. Rundan utgår ofta från att den som leder rundan ställer en fråga eller ett påstående. En i gruppen tar ordet och svarar på frågan, och lämnar sedan över ordet till den som sitter bredvid. När den personen är klar lämnar den ordet vidare till nästa, och så fortsätter det tills alla som vill har fått säga något. Ingen får avbryta den som har ordet. Den som inte vill delta kan alltid säga »pass« och låta ordet gå vidare till nästa person. Rundan kan användas för att diskutera frågor och ta fram förslag till beslut. Den kan också användas för att ventilera känslor och tankar som kan vara svåra att prata om i en stor grupp. Använd gärna rundan för att inleda och avsluta arbetsgruppens möten. Det ger struktur åt träffarna och fångar upp frågor och tankar som arbetet väcker.

Tema/Fråga till rundor

Här är några förslag på inlednings- och avslutningsrundor (välj ett påstående per runda).

Inledningsrunda:

- Något som varit roligt idag på skolan
- En rolig sak jag såg på vägen hit
- Något jag är stolt över i mitt arbete på skolan
- Om jag hade en superkraft skulle det vara...

Avslutningsrunda:

- Något jag tar med mig härifrån
- Vad som var bra och mindre bra under arbetspasset
- Något jag lärt mig idag

Samtal i mindre grupper

Att samtala i grupper med fyra till sex deltagare skapar fler kontaktytor och gör att fler kan delta i diskussionerna. Även i små grupper är det ett arbete att försöka fördela talutrymmet jämnt. Prova att använda rundor och talarlistor.

Samtal i större grupper

I grupper med fler än sex deltagare kan det vara svårt för alla deltagare att vara aktiva. När ordet är fritt i stora grupper blir talutrymmet ofta ojämnt fördelat. Det kan bero på att alla inte känner sig bekväma med att tala inför många människor. Genom att dela upp er och arbeta med rundor, smågrupper och bikupor kan ni underlätta samtal i större grupper. Samtidigt är det viktigt att diskutera hur talutrymmet fördelas i gruppen, och reflektera kring hur det hänger ihop med samhällsnormer och makt.

Underlätta samtal i större grupper genom att:

- Någon tar ansvar för att leda samtalet
- Den som vill ha ordet räcker upp handen
- En person tar ansvar för att anteckna vilka som signalerar att de vill tala i en »talarlista«, och fördelar ordet enligt denna turordning

Tvärggrupper

Dela in er i mindre grupper som efter ett tag omfördelas i nya grupper (där de ursprungliga grupperna blandas ihop). När deltagarna blandas skapas nya kontakter och möten.

Tips!

Ett sätt att fördela ordet i ett klassrum eller en grupp är att använda sig av glasspinnar med deltagarnas namn på. Glasspinnarna dras ur en mugg och personen vars namn har dragits får ordet att säga något eller möjlighet att passa. Det är viktigt att inga »rätt- eller felfrågor« ställs. Verktöget passar bäst för diskussioner i stor grupp. Slumpmässigheten är ett sätt att skapa möjlighet för alla delta.

Illustration av Aliz Kivelä

Tryggare rum

Det blir lättare för deltagare i en grupp att vara empatiska och utforskande tillsammans om gruppen har en gemensam grundtrygghet. Ett normkritiskt arbetssätt är därför att prata om vad alla deltagare behöver för att rummet ska upplevas tryggare, och att skapa överenskommelser som underlättar att reflektera och samtala tillsammans. Tryggare rum är ett verktyg som kan användas i allt arbete på skolan.

När ni arbetar med Tryggare rum innebär det inte att rummet automatiskt blir fritt från normer och makt. Verktöget kan däremot vara en hjälp för gruppen att se och problematisera de normer och maktstrukturer som finns i rummet.

Att gränsa kränkningar

Det är lärarens uppgift att sätta stopp för pågående kränkningar. Vad kränkningar är för något och hur de ska stoppas är komplexa frågor. Ibland kan frågeställningar som ligger till grund för lektioner öppna för kränkande uttalanden. För att läsa mer om kränkningar läs på sid 47 och 55 och testa verktöget Ordnyckeln på sid 84.

Redan innan kränkningar sker är det bra att reflektera över olika sätt att hantera kränkningar som eventuellt kommer upp.

Alla som arbetar i skolan behöver få stöd i arbetet med att hantera kränkningar med utgångspunkt i den demokratiska värdegrunden. Pedagoger som undersöker normer, risker och kränkningar tillsammans med elever behöver få reflektera med kollegor för att kunna hantera händelser i klassrummet med utgångspunkt i den demokratiska värdegrunden. Det innebär att få stöd i att tänka kring vad som är kränkande och hur kränkningar kan stoppas utan att bli nya kränkningar. Vi har märkt att det ofta finns ett behov av att reflektera över skillnader mellan debatt och undersökande eller filosofiska samtal.

Gör så här:

1. Dela upp gruppen i bikupor
2. Låt bikuporna diskutera frågorna nedan:
  - Vad behöver jag för att känna mig tryggare när jag diskuterar och reflekterar tillsammans med andra?
  - Hur kan mina önskemål formuleras till förslag för en gemensam överenskommelse?
3. Gör en runda där varje bikupa som vill får dela med sig av sina behov och förslag.
  - För varje förslag bestämmer gruppen om det är något som alla kan enas om i en gemensam överenskommelse
  - Om ni hamnar i en situation där olika förslag krockar med varandra – försök att formulera en överenskommelse som möter deltagarnas olika behov
4. Skriv ner de förslag som alla kan enas om på ett blädderblock. Det här blir gruppens gemensamma överenskommelse för ett tryggare rum.
5. Spara överenskommelsen så att ni kan återkomma till den när gruppen träffas igen.

Exempel på överenskommelser för tryggare rum:

- Försök att tala så att alla förstår. Förklara svåra ord om de används.
- Gemensamma regler kring hur mobiltelefoner får användas.
- Ta pauser så att det finns energi och ork. Planera pauserna från början eller ta paus när det behövs.
- Rasistiska ord uttalas inte i sin helhet, inte heller vid beskrivningar av händelser.
- Vi respekterar allas pronomen.

Normkritik gör ont

Att ta till sig kunskap som ifrågasätter den egna världsbilden är inte bekvämt. Normkritiska perspektiv hjälper oss att ifrågasätta och undersöka. Att förkasta sanningar som vi är vana vid kan leda till en form av kris där vi kan gå igenom stadier av motstånd, bearbetning och nyorientering eller omvärdering. Det gäller särskilt ny kunskap eller förståelse om våra egna privilegier. Att börja se orättvisor och vår egen delaktighet i dem kan skapa skuld känslor, ilska och sorg hos både personal och elever. Det är viktigt att skapa utrymme för att bearbeta känslor som kan komma upp i samband med det.

Alla finns i rummet!

När ord som »vi« och »dom« används brukar det vara ett tydligt tecken på normskapande. Ojämliga normer bygger ofta på att »vi« ställs i motsättning till andra grupper – »de andra« – som »vi« uppfattar som annorlunda. För att motverka ett »vi och dom-tänkande« på er skola kan ni använda er av tanken att alla finns i rummet. Det betyder att ni alltid försöker agera som om alla individer och grupper som ni pratar om var närvarande i rummet. Det är ett sätt att påminna er själva och varandra att prata respektfullt om andra människor. Om någon ändå säger eller gör något som förutsätter att den eller de som omtalas inte finns i rummet, försök att stanna upp och uppmärksamma det som sagts eller gjorts. Fundera på och diskutera när och varför det händer.

Diskussion förankrad i värdegrunden

Ibland kan arbete med lika rättigheter, och allt arbete med normkritiska perspektiv, leda till diskussioner som handlar om vad som är kränkande eller inte. Det är viktigt att reflekterande samtal bygger på respekt för allas erfarenheter och att själva arbetet med lika rättigheter bygger på demokratiska värderingar. Samtal och undersökande arbete kopplat till normer och risker för kränkningar ska aldrig leda till att någons erfarenheter ogiltigförklaras. Det ska heller inte leda till att kränkningar och utsatthet uppstår i själva diskussionen, i rummet. Därför är det viktigt att påminnas om att det alltid är individen som avgör om den upplever sig kränkt. Skolpersonalens uppgift är att lyssna på alla elever och tolka signaler som elever ger. Lärare behöver också kunna tolka vilka ämnen som är lämpliga för debatt eller diskussion och vilka som handlar om okränkbara rättigheter.

Teflontestet

Alla människor i samhället påverkas av normer och makt. Ett sätt att se makt i vardagliga situationer kan vara att synliggöra privilegier och fördelar som tilldelas personer som tillhör normen på olika sätt. Genom att personal på skolan får syn på sin egen relation till normer, makt och privilegier kan det bli lättare att förstå sin egen roll i det praktiska arbetet med lika rättigheter. Det kan innebära att det blir lättare för personal att aktivt motverka ojämlika maktstrukturer i verksamheten.

Teflontestet är ett självskattningstest som skapades av Louise Andersson 2004. Det här testet publicerades för första gången i en text av Louise Anderson i boken *Konstfeminism: strategier och effekter i Sverige från 1970-talet till idag* av Anna Nyström, Louise Andersson, Magnus Jensner, Anna Livion Ingvarsson, Barbro Werkmäster (2005). I *Normkritisk pedagogik: makt lärande och strategier för förändring*, Janne Bromseth & Frida Darj (red). (2010) skrev Louise en text som diskuterade för- och nackdelar med testet.

Tips!

Det här verktyget kan användas för att få syn på hur lärare och annan personal på skolan påverkas av sina teflon- och friktionområden. Det kan kännas obehagligt för elever att göra det här testet och känna sig blottade eller tvingade att prata om erfarenheter av ut-satthet kopplade till identitet.

Verktyget är till för att användaren ska få hjälp att få syn på i vilka avseenden den passar in i normen. Syftet är att synliggöra fördelar eller nackdelar människor möter på grund av vilka vi är eller antas vara. Det här verktyget är till för självreflektion och inte tänkt att användaren ska visa eller jämföra resultat med någon annan.

Teflon är ett material som används i till exempel stekpannor för att minska friktion och skapa en glatt yta. I det här testet beskrivs »Teflon-områden« som områden i en persons liv och vardag där allt glider som i en stekpanna av teflon. Ordet »friktion« beskriver tillfällena då krockar uppstår i en persons liv eller vardag, det är saker som kan hända när någon bryter mot en norm. Teflontestet är ett sätt att hjälpa användaren att få syn på områden där den själv tillhör normen och/eller saknar levd kunskap. Flera av kategorierna i testet kommer från diskrimineringsgrunder.

Illustration av Sofia Lindholm

Mall: Teflontestet

Jag stöter på krockar, friktion, krångel eller motstånd på grund av andra personers föreställningar om min:

	Ofta	Ibland	Sällan	Aldrig
Etnicitet				
Hudfärg				
Funktionalitet (fysisk, psykisk, kognitiv)				
Klass				
Kroppsstorlek				
Kön				
Könsidentitet				
Könsuttryck				
Religion eller annan trosuppfattning				
Sexuell läggning				
Ålder				
Annat				

Förberedelser

- All personal som gör testet bör ha läst avsnitt två om Normkritiska perspektiv.
- Arbetet med gemensamma överenskommelser och Tryggare rum är ett bra sätt att lägga grunden för trygghet innan teflontestet introduceras.

Gör så här:

1. Fundera tyst för dig själv på din egen relation till normer – I vilka situationer får jag fördelar av att tillhöra normen?
  2. Eft er alla har fyllt i formuläret samtalar ni i bikipor eller mindre grupper utan att visa varandra svaren. Reflektionen ni gör handlar inte om att berätta för varandra om specifika teflon- eller friktionområden. Testet är ett verktyg för självreflektion över sin egen position och hur det påverkar rollen som lärare eller annan funktion i skolan.
- Hur kändes det att fylla i och få syn på dina svar?
  - Hur kan svaren se olika ut i olika sammanhang? Olika perioder i livet eller sammanhang? Privat bland vänner eller på en arbetsplats?
  - Hur kan du använda kunskaper/insikter om din egen relation till normer och privilegier på ett konstruktivt sätt?
  - Vilken relevans har övningen i er verksamhet?

Exempel på friktioner kan vara att:

- Oroa sig för att bli diskriminerad på bostadsmarknaden, arbetsmarknaden eller på andra områden av livet
- Faktiskt bli diskriminerad
- Oroa sig för att bli utsatt för våld
- Bli utsatt för våld
- Bli utstirrad eller nonchalerad
- Inte bli lyssnad på
- Bli gjord till representant för en särskild grupp

Närstående vuxna

För att kunna inkludera de vuxna som är viktiga för elever, står elever nära, har ansvar för dem eller som delar deras vardag, har vi i den här boken valt att använda begreppet närstående vuxna. På er skola kanske ni kommer på andra uttryck för elevernas närstående vuxna. Vi rekommenderar att ni tar tid att reflektera tillsammans om vilka ord ni vill använda.

Inkludera närstående vuxna

Enligt läroplanen för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet, Lgr 22, finns uppdrag att inkludera elevernas föräldrar och vårdnadshavare. Det står i läroplanen att skolan ska samarbeta med elevernas vårdnadshavare så att de tillsammans kan utveckla skolans innehåll och verksamhet. Skolan ska samverka med hemmet och fortlöpande informera om elevens skolsituation, trivsel och kunskapsutveckling. Skolan har även ett uppdrag att hålla sig informerad om den enskilda elevens personliga situation och iakttä resppekt för elevens integritet.

Diskrimineringsombudsmannen (DO) och Skolverket rekommenderar att hemmet inkluderas även i arbetet med lika rättigheter. Dokumentation över arbetet med aktiva åtgärder ska finnas tillgänglig för föräldrar och vårdnadshavare. Vårdnadshavare har rent juridiskt rätt att få information om elevens vardag och händelser på skolan. De juridiska vårdnadshavarna avgör vilka andra vuxna som får ta del av den informationen.

Det är inte alltid ett barns vårdnadshavare som är de aktiva föräldrarna eller de som tar hand om barnet. Det finns många barn och unga som lever utanför kärnfamiljsformen och har en eller flera närstående vuxna. I den mån de juridiska vårdnadshavarna godkänner att fler närstående vuxna får information från skolan finns det inget som hindrar det. Vi rekommenderar att elevens närstående vuxna inkluderas i till exempel adressering i vecko- eller månadsbrev och i inbjudningar till möten och samtal kring arbetet med lika rättigheter och aktiva åtgärder.

Orosmoln i mötet med närstående vuxna

Många som arbetar i skolan kan känna sig osäkra på hur elevers närstående vuxna ska inkluderas i arbetet med lika rättigheter. Det kan kännas svårt att arbeta utifrån normkritiska perspektiv med elevers närstående vuxna. Osäkerheten och svårigheterna kan handla om att skolans relation till elevens hem uppfattas som känslig, att elevens närstående uppfattas som ointresserade av likabehandlingsarbetet och att personalen känner rädsla för att möta motstånd. Nedan beskriver vi dessa »orosmoln« och våra tankar kring hur de kan utmanas.

En känslig relation

Att bjuda in närstående vuxna i samtal om till exempel kränkningar kan upplevas som svårt på grund av att relationen mellan hemmet och skolan uppfattas som känslig. Ibland handlar det om att personalen är rädd för att framstå som »dåliga« inför de närstående vuxna och därför inte vill dela med sig av självkritiska reflektioner. Ibland kan det handla om krav på att skolan ska framstå som attraktiv och att skolans ledning därför inte vill lämna ut information som kan uppfattas som negativ. Det kan också vara en förklaring till att ledningen inte vill publicera dokumentation om arbetet på skolans hemsida. Om ni som personal känner igen detta, är vårt förslag att ni lägger tid på att prata om hur ni kan skapa ett öppnare och tryggare sätt att kommunicera mellan hem och skola, och om hur ni kan prata om arbetet med lika rättigheter inom skolan.

Ointresse

Personal kan uppleva att elevers närstående vuxna inte är intresserade av att delta i skolans likabehandlingsarbete. Men ibland kan det som uppfattas som ointresse handla om att elevers närstående inte fått tydlig kunskap om vad arbete med allas lika rättigheter går ut på. Vårt förslag är därför att ni ser över hur arbetet kan göras mer inbjudande och begripligt för alla närstående vuxna.

Rädsla för att möta motstånd

Ibland uttrycker personal att de är rädda för att möta motstånd och kritik från elevers närstående. Eftersom normkritiskt arbete synliggör makt och normer kan det väcka reaktioner. På så sätt kan rädslan för att möta motstånd vara befogad. Alla delar inte de synsätt som normkritiska perspektiv bidrar med. Ibland tror personal att motstånd mot normkritik finns hos vissa samhällsgrupper. Ofta bygger det synsättet på normer som pekar ut personer och familjer som problematiska utifrån till exempel etnicitet, utbildning eller religion.

Ett förslag för att lösa det här kan vara att personalgruppen pratar om hur det går att tala om likabehandling på ett tryggare sätt. Lägg tid på att undersöka och utmana de normer som gör att personalen uppfattar vissa familjer och grupper som problematiska. Ett tips är att ställa frågan: Vilka familjer pratar vi med och vilka pratar vi om? Hur kommer det sig? Vad får det för konsekvenser?

Informera om arbetet med allas lika rättigheter

Bjud in elevernas närstående vuxna till ett likabehandlingsmöte eller avsätt tid på föräldramöten till att prata om arbetet med alla elevers lika rättigheter och normkritiska perspektiv. På mötet kan ni berätta hur skolan arbetar för alla elevers rättigheter och möjligheter. Mötet är också ett tillfälle då ni kan samla in idéer och information om hur närstående vuxna själva skulle vilja och kunna delta i arbetet.

Planera för delaktighet

Att prata om diskriminering kan väcka många känslor och tankar. Det är inte självklart att alla närstående vuxna känner sig välkomna eller bekväma på möten med andra närstående till elever på skolan. När ni planerar möten tänk på hur ni kan öka tillgängligheten så att fler kan delta. Det kan handla om att balansera hur mycket och vilken information som närstående förväntas ta del av innan och under möte, se till att det finns tid under mötet att reflektera och ställa frågor samt erbjuda tolk.

Information som kan vara viktig att dela med vårdnadshavare, föräldrar och närstående vuxna är:

Information om uppdraget

- Elevers rätt att inte bli diskriminerade
- Närstående vuxnas rätt att delta i arbetet med lika rättigheter

Information om arbetet på skolan

- Varför just er skola tycker att det är viktigt att arbeta med alla elevers lika rättigheter
- Hur ni undersöker och analyserar verksamheten samt vilka aktiviteter ni har satt in för att främja jämlikhet och motverka kränkningar
- Om era rutiner för åtgärdande arbete och vem på skolan som närstående vuxna kan kontakta om en elev har blivit utsatt för diskriminering, trakasserier eller kränkande behandling
- Var det går att hitta dokumentation över arbetet med aktiva åtgärder mot diskriminering samt plan mot kränkande behandling
- Bjud in till delaktighet genom att be om synpunkter och förslag på vad skolan kan göra för att bli mer tillgänglig och jämlik

Tips!

När ni har inledande kontakt med nya familjer, fråga/informera elever och vuxna om:

- Vilka personer som tillhör familjen och vilka närstående vuxna som eleven har omkring sig
- Vilka som får/vill ta del av information om elevens vardag. Kanske fler än vårdnadshavare vill ta del av veckobrev och inbjudan till möten.
- Vilka ord de använder för att beskriva varandra, till exempel förnamn, förälder, mamma, pappa, omsorgsperson eller något annat
- Vilka pronomen elever och vuxna vill att ni ska använda om dem – till exempel den, hen, hon eller han
- Vilka högtider som uppmärksammas på skolan samt fråga om det finns något gällande religion eller högtider ni vill att vi känner till?
- Var det går att hitta dokumentation/planer kopplat till arbete med lika rättigheter.
- Vart det är möjligt att vända sig med frågor och även anmälan om diskriminering, trakasserier och kränkande behandling.

Jag var taggad eftersom jag gillade sport

Av Ella Rydberg och Minna Höggren från föreningen Fem Fight

När jag gick i fyran skulle vår klass spela tennis på Fair Play i Malmö. Jag var taggad eftersom jag gillade sport och hade spelat fotboll i över fem år. När vi kom dit delades klassen upp efter kön, en kill- och en tjejgrupp. Vi tjejer fick spela med mjuka bollar och killarna med hårda. Till en början gjorde vi en del vanliga övningar och två tjejer fick gå över till killarnas plan. De tjejerna hade spelat tennis innan och fick fortsätta träningen och spela match med killarna.

Resten av oss tjejer spelade vidare, det var inga killar som kom över till vår plan. Jag blev irriterad men sa inget. Tränaren, en man, bad oss sedan att para ihop oss två och två. Han gav oss instruktioner att spela med våra händer. En meter ifrån varandra. Eftersom jag spelat fotboll i flera år, och dessutom var målvakt, tyckte jag att övningen kändes oerhört löjlig. Det kändes speciellt löjligt när jag jämförde med killarna, och dem två »erfarna« tjejer, som spelade match med hårda bollar på planen bredvid oss. Jag sa till min lärare och hon svarade typ »Vad kan jag göra åt saken?«

På hemvägen var jag as-sur och min lärare märkte det. När vi kom tillbaka till skolan och klassrummet skällde hon på hela klassen och menade att vi inte visade uppskattning för skolans engagemang. Jag vet att kritiken var riktad mot mig eftersom jag var den enda som hade klagat högt. Senare fick jag hem ett mail, och mina föräldrar fick gå på ett möte om mitt beteende. Efter den här händelsen hade jag aldrig samma känsla för att utöva sport igen.

Under hela sexan till nian hade vi gympa två ggr i veckan med en kvinna som hade förstått att man inte kunde dela upp lagen i tjejer och killar. Istället skulle vi varje lektion själva välja genom att ställa oss i en av två köer. Ena kön var för ett lite lättare pass och andra för ett lite tuffare.

I sexan brukade det vara jag och några tjejer till som ställde sig i kön för ett tuffare pass, tillsammans med killarna. Vi blev ofta förlöjligade av killarna som tog mest plats på planen i olika sporter. Även om vi var bra på sporten vi gjorde just den lektionen så blev det alltid mer än ett spel. Det blev en kamp. Fler och fler tjejer valde att ställa sig i kön för ett lite »lättare pass« för då var det inte lika jobbigt och vi slapp kampen. Till slut stod även jag där och det kändes som ett sådant misslyckande. I den »lite lättare« gruppen ville ingen spela fotboll som jag, men jag hade ju ingen plats på andra sidan planen med killarna. Läraren gjorde inget åt det.

När jag gick i 8an var jag med klassen och orienterade. Min mobil låg i en väska medan jag var ute i skogen och letade efter kontroller. En av killarna i klassen som var intresserad av mig passade på att leta igenom min väska för att hitta min telefon. Han låste upp den enkelt för jag hade ingen kod, gick igenom mina bilder och hittade några nakenbilder som jag hade tagit. Snabbt skickade han dessa till sin egen mobil. När jag kom in från rundan och förstod vad som hade hänt berättade jag för en av lärarna. Killen som skickat bilden vägrade att låsa upp sin mobil så läraren kunde inte kontrollera vad som hade hänt. Jag fick sedan reda på att han har delat bilderna med andra. Killen fick inga konsekvenser för det som hade hänt. Det var först i tvåan på gymnasiet som jag tog beslut om att göra polisanmälan och meddela skolan.

På idrotten både på högstadiet och gymnasiet var det vanligt att killarna i klassen kommenterade tjejernas utseende. En gång när vi skulle simma var det två killar som gav betyg och godkände alla tjejernas kroppar. Alla blev godkända utom en. Killarna gick fram till oss var och en för att berätta om vi var godkända eller inte.

Främja jämlighet

Det här avsnittet ger kunskap om hur ni kan:

- Arbeta för att främja lika rättigheter och möjligheter
- Reflektera kring händelser och rutiner
- Reflektera kring språk och ord
- Undersöka normer i böcker, bilder och material som finns i verksamheten

Det främjande arbetet, som ingår i arbetet med aktiva åtgärder, handlar om att stärka förutsättningarna för alla elevers lika rättigheter och möjligheter i verksamheten. Arbetet ska vara en självklar del i verksamhetens vardag och bedrivs systematiskt och målinriktat. Det främjande arbetet kan vara en del av arbetet med att undersöka, och leda till att ni får syn på åtgärder som behöver sättas in. Arbetet behöver kopplas till lagens alla diskrimineringsgrunder och andra normer som kan leda till kränkningar.

Ofta kan främjande arbete handla om insatser på skolan som görs varje dag och ibland helt obemärkt. Därför kan det vara svårt att dokumentera det främjande arbetet som ni faktiskt gör, helt enkelt eftersom ni inte har räknat det som främjande likabehandlingsarbete. Det kan också upplevas som svårt är att formulera hur främjande insatser är kopplade till specifika diskrimineringsgrunder.

Några exempel på främjande kan vara att:

- Utbilda personal om vithetsnormer och rasism (insats kopplad till etnisk tillhörighet)
- Reflektera kring språkbruk och ordval kopplat till kön, både i personalgrupp och med elever (insats kopplad till kön och sexuella trakasserier)
- Ta bort orden »mamma« och »pappa« i skolans dokument och ersätt med förälder, närstående vuxen eller vårdnadshavare (insats kopplad till könsidentitet & könsuttryck samt sexuell läggning)
- Reflektera tillsammans med elever om hur skolans lokaler kan göras tillgängligare (insats kopplad till funktionsnedsättning och bristande tillgänglighet)
- Köpa in en mångkulturell almanacka och använda den i verksamhetens planering (insats kopplad till etnisk tillhörighet och religion eller annan tro)
- Inleda dagen med att uppmärksamma dagens planering i klockslag och tidsåtgång (insats kopplad till funktionsnedsättning och ålder)

I det här avsnittet får ni förslag på verktyg som kan bädda för att främja alla elevers lika rättigheter. Verktygen är ett stöd i att undersöka hur olika normer skapas i er verksamhet. Ordnyckeln, Ramarna och Materialluppen kan användas för att regelbundet reflektera kring normer kopplat till språk och representation i er verksamhet. Verktygen kan också ge nya idéer till vad som behöver göras för att främja allas lika rättigheter och möjligheter på skolan.

Tips!

För dig som vill arbeta med normkritiska perspektiv kontinuerligt i undervisningen finns förslag på lektionsupplägg i:

- Expo skola <http://skola.expo.se>
- Forum för levande historia www.levandehistoria.se/klassrummet
- I normens öga: metoder för en normbrytande undervisning, *Friends*, 2008
- O/lika – ett metodmaterial mot fördomar och diskriminering, *LSU* 2008
- Specialpedagogiska skolmyndigheten www.spsm.se

Verktøy

Tips!

I arbetet med lika rättigheter på en skola kan det ofta finnas större kunskap och intresse av att reflektera kring vissa diskrimineringsgrunder eller kategorier. Det gäller både i arbetet med främjande aktiviteter och i arbetet med att förebygga risker som upptäcks när ni undersöker verksamheten. Det kan bero på vilka som är elever eller personal på just din skola. Det leder ibland till att just de diskrimineringsgrunderna och perspektiven blir överrepresenterade i arbetet med lika rättigheter och att andra glöms bort. Därför föreslår vi att ni arbetar med grunderna en i taget, gärna i bokstavsordning. Glöm inte att även arbeta med kränkande behandling kopplat till andra kategorier som klass och kroppsstorlek.

Reflektera

Personal på en skola kan ibland behöva använda makt över en elev för att skydda eleven eller andra elever. En sådan handling kan upplevas som kränkande av eleven.

- I vilka slags situationer använder personal makt över elever?
- Hur kan vuxna veta om den makt de utövar över unga är relevant?
- Hur kan de veta om den är kränkande?

Ordnyckeln

Att reflektera kring ord och begrepp är både främjande och förebyggande likabehandlingsarbete. Det är en viktig del av arbetet med normkritiska perspektiv med både elever och personal. Hur någon uppfattar en kränkande situation kan påverka vad som görs för att förändra den. Att förstå vad ord betyder, och att koppla dem till diskriminering och kränkande behandling, kan även gå hand i hand med skolans kunskapsuppdrag. Ordnyckeln används som ett stöd när ni tänker tillsammans kring betydelsen av ord och begrepp samt hur språk skapar, och skapas av, normer.

Det här verktyget innehåller tre delar som bygger på frågorna:

1. Vad är en kränkning?
2. Vilka ord använder personal (vuxna) om elever (barn och ungdomar)?
3. Vilka skällsord finns och vilka används på skolan?

Ett: Vad är en kränkning?

Förberedelser

- Utse en person som förbereder sig för att leda samtalen
- Avsätt arbetstid för personal att läsa igenom avsnittet Skydda, främja och förebygg (sidan 40) och texten Vad är en kränkning? (sidan 55)

Gör så här:

1. Den som leder arbetet berättar varför ni ska använda Ordnyckeln. Dela in gruppen i bikupor.
2. Låt bikuporna diskutera frågorna (ca 10 minuter):
  - Vad är en kränkning?
  - Hur känns det i din kropp när du upplever dig kränkt?
  - Hur brukar du uttrycka att du upplever dig kränkt?
3. Låt varje bikupa som vill berätta vad de har pratat om.
4. Fortsätt att diskutera utifrån en eller flera följdfrågor:
  - Hur hänger kränkningar ihop med normer och makt?
  - Är det skillnad på att få sin värdighet kränkt och att få sitt lika värde kränkt? På vilket sätt?
  - Vad kan det få för betydelse att en kränkning riktas mot en person på grund av vem den är (till exempel om den har koppling till personens hudfärg eller kroppsstorlek)?
5. Avsluta med en runda där ni svarar på frågan: Hur kan vi använda kunskap om kränkningar till att:
  - Främja alla elevers lika rättigheter och möjligheter?
  - Undersöka vår verksamhet för att hitta risker?
 Skriv ner förslagen som kommer upp. Främjande insatser kan sammanställas i en lista som kan användas i arbetet med aktiva åtgärder. Förslag på undersökande arbete kan användas när ni planerar hur ni ska undersöka risker, se avsnittet Undersök problem & risker.

Två: Bråkstaken

Bråkstaken handlar om att tänka tillsammans kring vilka ord vuxna använder när de pratar till eller om barn och ungdomar. När ni reflekterar kan ni få syn på normer som hänger ihop med barnsyn och åldersmakt, men även andra normer och maktordningar. Det här verktyget belyser normer som finns på skolan och kan vara en bra utgångspunkt för att samtala om vad som ligger bakom att just de normerna är starka.

Förberedelser

- Utse en person som förbereder sig på att leda samtalen
- Avsätt arbetstid så att personal kan läsa igenom avsnitten Ålder, delaktighet och inflytande (sidan 33) och Lagstiftning, normer och makt (sidan 55)

Gör så här:

1. Låt deltagarna var och en för sig komma på ord som personal använder till eller om elever. Ett annat alternativ är att flytta frågan utanför skolan och komma på ord som vuxna använder om barn och ungdomar.
2. Skriv upp alla förslag på ena sidan av en whiteboard, på ett blädderblock eller på ett stort papper på golvet.
3. Läs upp orden och diskutera utifrån frågorna:
  - Hänger orden ihop med diskrimineringsgrunderna eller någon annan kategori?
  - Hänger orden ihop med normer eller föreställningar?
4. Skriv svaren på andra sidan av tavlan, blädderblocket eller pappret.
5. Reflektera tillsammans utifrån frågorna:
  - Vad säger orden om normer?
  - Vad säger orden om barnsyn och syn på ungdomar?
  - Vad säger orden om makt?
  - På vilka sätt skapar orden förväntningar på hur barn, ungdomar och vuxna ska bete sig?
  - Kan orden medföra negativa eller positiva konsekvenser?
  - För vem eller vilka?
6. Avsluta med en runda där alla får svara på frågan: Vad tar jag med mig från den här övningen?

Tre: Skällsord

Vilka skällsord och svordomar som används på skolan kan ge ledtrådar till normer kopplat till diskrimineringsgrunder och andra kategorier. Det här verktyget kan vara en bra utgångspunkt för att samtala, i personalgrupp och med elever, om vad som ligger bakom att just de normerna är starka.

Ofta kan det vara så att vuxna har väldigt svårt att prata med unga om ord som används som skällsord. Det kan kännas lättare att förbjuda alla svordomar på en skola än att prata om specifika ord och vilka normer som ligger bakom språket. Genom att på ett öppet sätt reflektera tillsammans är det möjligt att få syn på hur språket hänger ihop med begränsande normer och makt.

Vi rekommenderar att personal som använder det här verktyget med elever har gjort det tillsammans med annan personal först. Vissa ord återskapar förtryck i rummet om de uttalas. Det kan då vara bra att bestämma innan att till exempel rasistiska ord aldrig uttalas i klassrummet i sin helhet. För att skapa ett så tryggt rum som möjligt är det därför bra om personalen är förberedd på hur verktyget används. Det blir då lättare att erbjuda elever tryggare rum. Vissa ord kan vara svåra för vuxna att förhålla sig till samtidigt som de kan vara väldigt viktiga att uttala för att skapa synlighet och legitimitet. Det gäller till exempel ord som beskriver sexuell läggning; »bögg«, »flata« och »lesbisk«, eller ord som beskriver kroppen, till exempel »fitta«. När orden används på

Tips!

Exempel på frågor till yngre elever:

- Vilka ord brukar vuxna använda när de pratar om elever?
- Finns det ord som du vill att vuxna använder när de pratar om dig eller andra elever?
- Finns det ord som du inte vill att vuxna ska använda om dig eller andra elever?

Tips!

När ni gör Ordnyckeln: skällsord är det bra att komma ihåg överenskommelser för tryggare rum! Använd verktyget Tryggare rum sidan 74. Utifrån normkritiska perspektiv kan vi tänka oss att det finns en skillnad i ord som beskriver identitet och ord som har skapats för att förtrycka. Det går att prata om n-ordet eller z-ordet och ordens historia, kopplat till slavhandel eller förtryck av romer, utan att uttala eller skriva ut dem. Det går även att prata om situationer då n- eller z-orden använts som kränkningar utan att uttala dem.

positiva sätt kan elever få bekräftelse och samtidigt reflektera över varför orden används som svordomar.

Förberedelser

- Utse en person som förbereder sig på att leda samtalen
- Avsätt arbetstid så att personal kan läsa igenom avsnitten. Normkritiska perspektiv (sidan 19) och Lagstiftning, normer och makt (sidan 55)

Gör så här:

1. Låt deltagarna var och en för sig komma på skällsord de har hört eller sett på skolan. Var tydlig med att orden, eller information om vem som har använt dem, inte får riktas mot någon i rummet, utan att det här är en del av en undersökning som ni gör tillsammans.
2. Skriv upp alla förslag på ena sidan av en whiteboard, på ett blädderblock eller på ett stort papper på golvet.
3. Läs upp orden och diskutera utifrån frågorna:
  - Hänger orden ihop med diskrimineringsgrunderna eller någon annan kategori?
  - Hänger orden ihop med normer?
4. Skriv svaren på andra sidan av tavlan, blädderblocket eller pappret.
5. Reflektera tillsammans utifrån frågorna:
  - Vad säger orden om normer?
  - På vilket sätt hänger orden ihop med makt?
  - Vilka av orden sägs ibland för att skada och ibland för att visa att personer är vänner eller har samma jargong?
  - Finns det ord som alltid används med avsikt att skada?
  - Hur ska en person vara för att orden inte ska riktas mot den på ett kränkande sätt?

Skriv upp nyckelord från diskussionen på whiteboarden eller pappret.

6. Det här verktyget belyser normer som finns på skolan och kan vara en bra utgångspunkt för att samtala om vad som ligger bakom att just de normerna är starka. Diskutera hur ni kan använda era reflektioner för att främja jämlikhet och förebygga kränkningar på skolan.
7. Avsluta med en runda där alla får svara på frågan: Vad tar jag med mig från den här övningen?

Ramarna

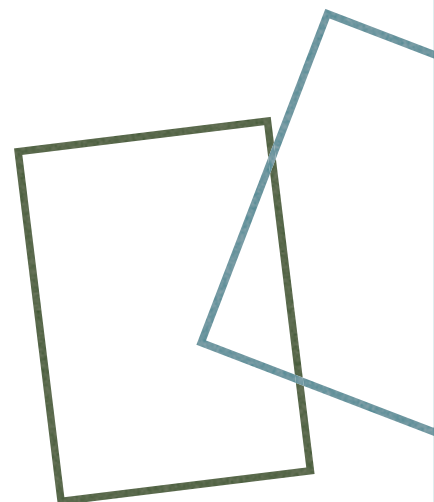
Ramarna är ett verktyg som kan användas för att få syn på normer kring kvinnlighet och manlighet. Det kan även kallas femininitet och maskulinitet. Frågorna för reflektion kan hjälpa er att använda intersektionella perspektiv på hur kön hänger ihop med andra normer, diskrimineringsgrunder och kategorier. Den här övningen kommer från *Forum för levande historier* och *RFSL Ungdoms: Bryt!* ett metodmaterial om normer i allmänhet och heteronormen i synnerhet.

Förberedelser

- Utse en person som förbereder sig på att leda samtalen
- Avsätt arbetstid så att personal kan läsa igenom avsnitten Normkritiska perspektiv (sidan 18) och Lagstiftning, normer och makt (sidan 54)

Gör så här:

1. Två ramar ritas upp på en whiteboard, ett blädderblock eller ett stort papper på golvet.
2. Låt gruppen tänka tillsammans, i bikupor eller storgrupp:
  - Vad finns det för idéer i samhället om hur en typisk man respektive en typisk kvinna ska vara.
  - Vilka bilder får vi genom media och böcker?
  - Vilka bilder får vi från våra vänner och släktingar?
3. Skriv upp orden som kommit upp i de båda ramarna.
4. Läs upp orden och diskutera utifrån frågorna:
  - Hur ser tjejen/kvinnan och killen/mannen som beskrivs ut?
  - Vad händer när killar och tjejer beskrivs med andra ord än orden på »rätt sida«?
  - Är det möjligt att leva upp till alla orden i ramarna?
  - Vilka fördelar får den som håller sig inom ramarna?
  - Värderas egenskaperna i den ena ramen oftare högre än egenskaperna i den andra? Varför är det så?
5. Reflektera tillsammans utifrån frågorna:
  - Vilken färg hade personerna på ögon, hud och hår?
  - Hur gamla är kvinnan och mannen i ramarna?
  - Använder de rullstol, hörapparat, glasögon eller något annat hjälpmedel?
  - Hur ser deras kroppar ut?
  - Vad arbetar de med?
  - Utövar de någon religion?
  - Hur hänger orden i ramarna ihop med föreställningar om sexuell läggning?
  - Vilka konsekvenser får ramarna för personer som varken finns i kvinno- eller i mansramen?
  - Vilka konsekvenser kan föreställningar om manligt och kvinnligt få för människors handlingsutrymme?
6. Det här verktyget belyser normer som finns på skolan och kan vara en bra utgångspunkt för att samtala om vad som ligger bakom att just de normerna är starka. Diskutera hur ni kan använda era reflektioner för att främja jämlikhet och förebygga kränkningar på skolan.
7. Avsluta med en runda där alla får svara på frågan:
  - Vad tar jag med mig från den här övningen?

Två ramar ritas upp på en whiteboard, ett blädderblock eller ett stort papper på golvet.

Materialluppen

Ett sätt att främja alla elevers lika rättigheter och möjligheter är att erbjuda alla lika stor möjlighet till positiv spegling i skolans material och fysiska miljö. Det här verktyget används för att undersöka vilka personer och erfarenheter som porträtteras samt på vilket sätt de porträtteras i böcker, bilder, läromedel och andra material på skolan. Verktyget kan användas för att undersöka läromedel och pedagogiskt material, skönlitterära böcker, bilder, texter och annat material. Till exempel är bilder på skolans väggar en del av miljön som elever möter, mer eller mindre frivilligt, dagligen.

Materialluppen hjälper er att svara på frågorna:

- Har alla elever möjlighet att spegla sig positivt i material som används i verksamheten?
- Vilka stereotyper skapas av »bristande representation« i material som används i verksamheten?

Materialluppen är en mall med kategorier som ni kan utgå ifrån för att undersöka representation. Utgångspunkten för kategorierna är lagens sju diskrimineringsgrunder, samt klass, kroppsstorlek och familjeform.

När ni använder mallen för att undersöka handlar det inte bara om att räkna individer som syns i miljön eller materialet ni undersöker. Det är precis lika viktigt att fundera på vilka värden som kopplas ihop med individerna som syns i miljö och material. Ett läromedel eller en skönlitterär bok kan till exempel berätta om personer som tillhör många olika religioner, samtidigt som berättelsen skapar en negativ bild av en viss religion eller gudstro i största allmänhet.

Mallen kan användas på olika sätt för att passa just er verksamhet.

Här är några förslag:

- Projekt personal: Avsätt en begränsad tid till att granska alla läromedel, böcker, bilder och material på skolan eller i en årskurs. Arbeta med undersökningen under arbetsplatsträffar, eller annan tid som personalen har för gemensam reflektion och individuell planering.
- Projekt elever och personal: Starta ett projekt som kan kopplas till flera ämnen och som en del av klass- eller mentorstid. Se till att avsätta tid för reflektion, samtal och stöd i personalgruppen under arbetet. Det kan handla om att reflektera tillsammans kring språk, förhållningssätt eller annat som kommer upp under projektets gång.
- Kontinuerlig användning: Använd mallen och reflektionsfrågorna varje gång ni ser en film, läser en bok, använder ett läromedel eller material.

Efterarbete

- Sammanställ era undersökningsresultat och avsätt tid till att analysera vad resultaten visar.
- Om undersökningen visar att ni saknar kunskap om vissa diskrimineringsgrunder eller att vissa grupper och individer osynliggörs i skolans material kanske ni får idéer om vad ni kan göra för att förändra situationen. På så sätt kan ert undersökande genom Materialluppen leda till främjande insatser: till exempel nya teman för kunskapsinhämtning eller inköp av nya läromedel och material.

Förberedelser:

- Kopiera Mall: Materialluppen på sid 90
- Avsätt tid till att reflektera över representation och normer

Reflektionsfrågor:

Fyll i mallen på sidan 90-91. Diskutera resultatet med stöd av frågorna:

- Vilka individer och grupper är vanligast i materialet?
- Finns det individer, grupper och erfarenheter som saknas? Vilka?
- Finns det erfarenheter och egenskaper som ges positiva värden? Vilka och på vilket sätt?
- Finns det erfarenheter och egenskaper som ges negativa värden? Vilka och på vilket sätt?
- Finns det skildringar som ni upplever som ensidiga och förenklade? Vilka och på vilket sätt?
- Speglar materialet hur det ser ut på er skola?
- Speglar materialet hur det ser ut i samhället?
- Vad tror ni att det får för konsekvenser att en del elever kan spegla sig i de berättelser och bilder som finns på skolan medan andra elever osynliggörs?

Variation

Ett annat sätt att kartlägga representation i böcker och material är att ta bilder av materialet. Sätt ihop ett bildspel som ni tittar på tillsammans i klassen eller i personalgrupp. Diskutera vad ni ser med stöd av reflektionsfrågorna.

Mall: Materialluppen

Undersök materialet ni har valt med hjälp av frågorna:

1. Vilka individer och grupper skildras?
2. Hur skildras olika individer och grupper?

Tips!

Vissa ord i den här mallen för undersökning kan vara svåra att förstå, både för personal och elever. Det kan också hända att orden är lättare för elever och svårare för vuxen personal, som kan vara vana vid andra uttryck. Med Materialluppen som stöd kan elever och personal tillsammans utveckla ordförståelse och förråd. Läs också avsnitten Normkritiska perspektiv (sidan 18) och Lagstiftning, normer och makt (sidan 55).

Material

Datum

1.

2.

Funktionssätt:

Funtionssätt enligt normen, fysisk funktionsnedsättning, kognitiv funktionsnedsättning, psykisk funktionsnedsättning, annat...

Kroppsform:

Tjock, smal, lång, kort, annat...

Etnisk tillhörighet och hudfärg:

Vit, svart, brun, rasifieras som ickesvensk, annat...

Kön:

Tjej/kvinna, kille/man, intersex, inget kön, ickebinär, annat...

Könsidentitet:

Transperson, cisperson, annat...

Klasstillhörighet:

Överklass, underklass, medelklass, arbetarklass, annat...

Familjeform och sexuell läggning:

Stjärnfamilj, kärnfamilj, homosexuell, heterosexuell, ensamstående, bisexuell, annat...

Religion:

Troende, sekulär/icketroende, annat...

Ålder:

Vuxen, ungdom, barn, gammal, annat...

Du försöker ju inte ens passa in

Av Adrian Repka

Texten är en nedklippt version av en text ur antologin »Det är vår tur nu! Att vara trans i en tvåkönsvärld« RFSL Stockholm, 2011

Mitt första möte som jag minns med både trans och transfobi var på högstadiet. Jag gick på en skola i en Stockholmsförort. Ämnet var biologi, sex och samlevnad, och lektionen hölls av en lärare som fick oss elever att lyssna. Just den här dagen ägnades några sekunder åt att tala om transvestiter och transsexuella. Läraren berättade att det finns personer som inte känner sig som sitt kön – de kallas transvestiter och transsexuella. Skillnaden mellan dem är att transvestiter klär ut sig till kvinnor medan transsexuella skär av snoppen. Jag minns hur jag reagerade på det som sas, med avståndstagande och ifrågasättande. Varför vill de skära av snoppen? Det är ju helt fel! Jag minns även att jag tecknade en bild av en sax i marginalen av min linjerade skolbok och bredvid den en klänning. Även om jag inte funderade mer på det just då, vet jag att den lektionen satte spår i mig.

Det här var några år innan jag satte ord på min första transidentitet. Idag tänker jag på hur mycket ensamt sökande jag hade sluppit om min lärare hade kunnat prata om trans på ett bättre sätt. Om han hade kunnat prata om trans som något självklart som finns här och nu, och inte lägga det någon annanstans som långt borta och konstigt. Jag tänker också tillbaka med frustration på att den bilden av trans kanske är den enda som mina klasskompisar någonsin har fått. Det läraren sa under den lektionen är exempel på vad som lägger grunden för transfobi som finns i hela samhället. Det förklarar också varför osynlighet, skam och ohälsa fortfarande är så stor i gruppen transpersoner.

Min kompis Tove mötte motstånd när hon gick i nian på grund av att hon är transtjej. Andra elever ropade hemska saker till Tove på skolgården. Lärarna såg vad som hände men gjorde inget. När Toves föräldrar pratade med skolan sa rektorn att »Tove inte ens försöker passa in« och »ni vet hur elaka ungar kan vara«. Rektorn tyckte att Tove skulle tona ned sitt yttre lite och erbjöd hjälp att byta till en annan skola.

Mina och Toves erfarenheter handlar om vad vuxna har sagt till oss och gjort mot oss. Jag ville skriva den här texten för att du som är elev och trans inte ska känna dig ensam, eller någonsin känna att det är dig det är fel på. Det är alltid den vuxnas ansvar att göra skolan till en plats där elever som är trans får må bra, känna sig trygga och kunna ta del av undervisningen. Egentligen ska det inte ens behövas en elev på skolan som är trans, och öppen med det, för att skolan ska erbjuda en transinkluderande miljö. Skolan har ett ansvar, redan innan eleverna och deras erfarenheter fyller lokalerna, att fundera över till exempel omklädningsrum, könsuppdelade lektioner och användande av pronomen. Vad vuxna gör eller inte gör i skolan kan på gott och ont göra stor skillnad för hur elever ser på sig själva, varandra och samhället vi ingår i.

Idag kanske jag hade skrivit såhär till min lärare som talade om transvestiter, transsexuella och snoppar:

1. När du pratade sådär om transvestiter och transsexuella i klassrummet idag så utgick du ifrån att alla transpersoner är födda i manskroppar och i manliga könsroller. Dessutom utgick du ifrån att ingen i klassrummet är trans eller kommer att vara det senare i livet.
2. För mig känns det som en förenkling och ett förminskande av transpersoners verkligheter. Det känns orättvist att du inte förhåller dig kritisk till den kunskap du har om trans.
3. Jag skulle vilja att du pratade om kön, könsidentitet och könsuttryck som något som vi alla har och som kan vara föränderliga över tid och att könsroller och förväntningar begränsar våra möjligheter till att fritt kunna välja uttryck och identiteter. Kolla till exempel på information på nätet om hur andra skriver och pratar om ämnet.

Till dig som är trans och går i skolan idag vill jag säga:

Du rätt att bli sedd och att bli behandlad med respekt utan att behöva berätta privata saker eller försvara dig själv. När det skaver och känns dåligt är det aldrig dig det är fel på. Felen sitter i samhället och i andra personers förväntningar kring kön. Det är de som ska förändras för att passa dig. Vi är många unga och vuxna med transerfarenheter som jobbar med att skapa små och stora förändringar. Om du provar att ta kontakt är det säkert någon som upplevt något liknande, inget är för stort eller smått. Aktivister och kompisar finns lite här och var omkring dig och vi är på din sida.

Reflektionsfrågor

Frågor för individuell reflektion:

- Vilka känslor och tankar väcker texten hos dig?
- Vilka problem tror du att författaren vill synliggöra?
- Hur hänger problemen ihop med normer och makt?
- Vad skulle skolan kunna göra för att förändra situationen?

Frågor för reflektion tillsammans med personal och/eller elever:

- Vad hände i berättelsen?
- Hur begränsas elever och personal av att samhället delar upp människor utifrån två olika kön?
- På vilket sätt bidrar skolan till idén om att det bara finns två kön?
- Vad kan skolan göra för att utmana normer som säger att en person måste ha det kön den gavs vid födseln?

Undersök och analysera risker

***Det här avsnittet ger praktiska verktyg
och kunskap om hur ni kan:***

- Undersöka normer genom att observera verksamheten
- Kartlägga risker för trakasserier och kränkningar

En stor del av arbetet med aktiva åtgärder är att regelbundet undersöka verksamheten efter risker för diskriminering, trakasserier eller kränkande behandling. Att undersöka risker kan kallas för att kartlägga verksamheten. Det kan innebära att ni undersöker platser, händelser eller normskapande för att hitta problem eller risker för problem. När ni har undersökt verksamheten är nästa jobb att analysera problem och risker som har kommit fram. Utifrån undersökning och analys kan ni formulera gemensamma mål och åtgärder för att nå målen.

I nästa avsnitt, *Åtgärda problem*, kan ni läsa mer om hur ni kan arbeta vidare med mål och åtgärder. I det här avsnittet fokuserar vi på själva undersökandet.

Vad är en risk?

Det är inte alltid lätt att veta vad som kan utgöra risker i verksamheten. En risk är något som kan upptäckas och åtgärdas för att minska förekomsten av kränkningar på skolan. Normer som värderar människor olika är i sig en risk för och orsak till att diskriminering, trakasserier och kränkande behandling uppstår. Andra risker i verksamheten, som kan leda till att elever utsätts för kränkningar, är bristfälliga resurser och otillgänglighet eller exkludering i verksamhetens fysiska miljö.

Ett exempel är att en stark vithetsnorm på en skola kan innebära en risk för rasistiska kränkningar och att elever som är bruna, svarta eller på något sätt bryter mot vithetsnormer, missgynnas. Om ledningen på en skola består av personer som aldrig själva utsätts för rasism och som saknar medvetenhet om rasism, kan deras tolkningar av händelser på skolan påverkas. Det kan få förödande konsekvenser för elever som utsätts för rasism och inte blir tagna på allvar när de berättar om kränkningar med koppling till rasism.

Ett annat exempel på en risk är bristande resurser och kompetens kopplat till sexualkunskap hos personal på en skola. Om lärare som ansvarar för sexualkunskap saknar kompetens med koppling till funktionalitet (kognitiv eller fysisk), trans eller sexuell läggning kan det betyda att elever som bryter mot normer inte får tillgång till relevant och korrekt information och undervisning. Det kan få stora konsekvenser för många elever och innebär en stark risk för diskriminering, trakasserier och kränkande behandling på skolan.

I det här kapitlet finns verktyget *Spåra normer* som är ett stöd för personal som vill observera verksamheten för att hitta normer som bidrar till risker. Huset är ett kartläggningsverktyg som kan hjälpa er att undersöka skolan med hjälp av härskartekniker och händelser som sker på olika platser inom skolans verksamhet. Kartläggningskompassen, är ett stöd för att planera och göra egna undersökningar utifrån varje diskrimineringsgrund och andra kategorier som kan ligga bakom kränkningar.

Tips!

När ni undersöker verksamheten är det lätt att glömma bort områden som tillhör skolan men som inte är lektioner. Eller som ligger utanför själva skolbyggnaden men ändå ingår i skolans ansvar. Det kan handla om raster, fritids, skolmatsalen, utflykter eller internet. Elever har rätt till samverkan kring ett aktivt arbete med lika rättigheter kopplat till dessa områden. Till exempel är det vanligt att kränkningar som pågår mellan elever på raster åtgärdas med regler eller att införa fler vuxna som »rastvakter« istället för att undersöka normer som ligger bakom kränkningarna.

Tips!

När ni undersöker verksamheten kan det hända att ni även samlar in exempel på kränkningar som ni bör rapportera till huvudman. Rapportering till huvudmannen är till för att huvudmannen ska få information om vad som händer i verksamheten. De rapporter som skolan gjort till huvudmannen under året kan ni också använda till det undersökande arbetet. Analysera rapporterna för att få en bild av trakasserier, sexuella trakasserier och kränkande behandling som förekommit på skolan. Undersök och analysera vilka kopplingar som finns till diskrimineringsgrunder och normer. Gå sen vidare till att formulera mål och åtgärder för det förebyggande arbetet. För mer information om det, gå till avsnittet *Åtgärda problem* på sidan 115.

Tips!

Om de reflektioner ni gör med hjälp av Spåra normer leder till att ni får idéer om främjande insatser, kom ihåg att skriva ner i dokumentationen över arbetet med aktiva åtgärder.

Spåra normer

Spåra normer är ett verktyg för *personal* som vill använda sig av normkritiska perspektiv för att undersöka dokumentation eller händelser i verksamheten. Det här är ett verktyg som fungerar som ett stöd i personalens reflekterande arbete. Med Spåra normer kan ni skapa en rutin för att regelbundet få syn på och reflektera kring de normer som skapas i skolans verksamhet. Ni kan använda verktyget till att granska kan vara dokumentation som har gjorts inom verksamheten (foto, film, text, bild) eller så granskas en händelse eller observation av någon del av verksamheten.

Det kan vara svårt att använda det här verktyget tillsammans med elever eftersom observationer och tolkningar kan skapa känsliga situationer. Vi rekommenderar att ni använder verktyg för reflektion i personalgrupp.

Till Spåra normer behövs:

- Kopior av Bilaga: Frågor – Spåra normer (sidan 98), och Mall: Spåra normer (sidan 99)
- En dokumentation eller observation av en händelse i verksamheten. Det kan vara en film, bild, text eller ett collage som ni kan använda tillsammans för att analysera

Förberedelser:

- Utse en person som förbereder sig på att leda reflektionen
- Avsätt arbetstid så att alla deltagare kan läsa igenom avsnittet Normkritiska perspektiv sidan 18 i den teoretiska delen av boken samt instruktionerna för Spåra Normer
- Skriv ut bilagorna »Frågor till Spåra Normer« och »Observation eller tolkning?«

Gör så här:

1. Utse någon som antecknar
2. Välj en diskrimineringsgrund eller annan kategori att fokusera på
3. Titta på dokumentationen ni har valt att undersöka utan att förklara den. Om dokumentationen består av text så läs upp texten för gruppen. Se till att alla i gruppen ser och hör
4. Gör en runda där var och en säger en observation utifrån dokumentationen
5. Dela upp gruppen i bikupor eller smågrupper och reflektera kring dokumentationen. Nu kan ni tolka bilderna
6. Gör en runda för att samla upp en tolkning eller reflektion från varje par eller grupp. Anteckna era reflektioner i Mall: Spåra normer
7. Samtala i bikupor eller smågrupper utifrån Bilaga: Frågor – Spåra normer
8. Gör en runda där varje par eller grupp får dela med sig av sina reflektioner
9. Sammanfatta i helgrupp

Anteckna i Mall: Spåra normer

- Vilka normer har vi upptäckt?
- Vilka konsekvenser kan normerna få i verksamheten?

Observation eller tolkning?

Att försöka skilja på observationer och tolkningar när ni granskar dokumentation, eller händelser, i verksamheten är ett sätt att hitta ledtrådar till hur normer skapas. Observationer är iakttagelser medan tolkningar är det som händer när vi försöker förstå och förklara en observation. Både observationer och tolkningar kan variera mellan olika personer. När ni undersöker variationerna spåras normer.

Observationer när ni granskar ett foto:

1. Jag ser att personerna på bilden har mycket kläder på sig.
2. Jag ser tre personer som leker med varandra.

Tolkningar av ovanstående exempel skulle kunna vara:

1. Jag ser att det är kallt.
2. Jag ser tre kompisar som leker med varandra.

Olika sorters dokumentation eller händelser ger olika möjligheter att göra observationer.

- Film eller foton utan text: Beskriv det ni ser och försök att tolka så lite som möjligt.
- Dokumentation som innehåller text: Vilka ord och uttryck är författarens tolkningar? Vilka är observationer?
- En händelse: alla deltagare skriver egna minnesanteckningar som underlag till gemensam reflektion.

En observation är aldrig opartisk. Något som kan uppfattas som en observation, till exempel en persons kön, är samtidigt en tolkning. Tolkningen ligger i hur vi förstår normer om kläder, frisyra, kropp och annat som gör att en person uppfattas ha ett visst kön.

Exempel

Exempel på observation och tolkning

En personalgrupp väljer att fokusera på normer kring funktionalitet. Dokumentationen som granskas är en serie foton från en utflykt som gjordes i klass 4B. Personalen observerar elever som leker i en klätterställning. När de tolkar bilderna använder de positiva ord om vissa elevers lek och samarbetsförmåga. Vissa egenskaper, till exempel att ta eget ansvar för sin ryggsäck, uppskattades av personalen och påverkade sättet elever blev bemötta. Alla som var med är överens om att en elev som har ADHD och Tourettes fick många negativa tillsägelser.

Exempel på att Spåra normer

Personalen får ledtrådar till att de förmedlar att vissa kognitiva funktionsätt är önskvärda. De får också syn på att elevernas gemenskap, och personalens bemötande, bygger på uppdelning mellan killar och tjejer. Reflektionen visar även att elevernas språkförståelse (modersmål & kognitiv funktionalitet) har betydelse för hur personalen pratar om och till elever.

Exempel på att Spåra normsamverkan

Eftersom normer samverkar och påverkar varandra dyker det upp fler normer i undersökningen, trots att gruppen från början utgick ifrån en diskrimineringsgrund. Normer kring funktionalitet, kön och språk påverkade vilka elever som fick bekräftelse, vilka som fick tillsägelser och sättet personalen pratade om elever under reflektionstillfället. Alla normer som de upptäcker antecknas i mallen »Spåra normer« kring språkförståelse (modersmål) och prestation har betydelse för hur de pratar om elever. Alla normer som de upptäcker antecknas i mallen.

Frågor – Spåra normer

Fråga 1

Vilka normer om (vald diskrimineringsgrund/kategori) kan vi hitta i dokumentationen/observationen av en händelse?

- A.** Hur använder elever och personal:
- Kroppsspråk
  - Ord
  - Rörelser
  - Röst
- B.** Vilka handlingar uppmuntras eller begränsas?
- Av personal
  - Elever emellan
- C.** Finns det ledtrådar till normer och normskapande i:
- Dokumentationen i sig
  - Materialet
  - Rummet/miljön
  - Uppgiften/aktiviteten

Fråga 2

Vilka normer kan vi hitta i våra egna tolkningar av vad vi ser?

- A.** Titta »utifrån« på det reflekterande samtalet och de tolkningar ni gör:
- Vad händer här och nu i rummet?
  - Vilka tolkningar gör vi?
  - Pratar vi som om alla finns i rummet?
Om inte – görs vissa grupper till »de andra«?
  - Vilka begrepp använder vi i våra tolkningar? Varför?
  - Vilka föreställningar och normer ger vi uttryck för under reflektionen?

Mall: Spåra normer

Mall

Namn och kort beskrivning av dokumentation:

Diskrimineringsgrund eller annan kategori:

Tolkningar och reflektioner	Normer	Vilka konsekvenser kan normerna få i verksamheten?

Variation

Ett annat sätt att få syn på risker för kränkningar och ojämlika normer kan vara att använda *Huset* för att undersöka vad som bekräftas i verksamheten. Observera var och hur personal och elever ger varandra positiva ord, bekräftelse, tid och uppmärksamhet. Titta på resultatet och diskutera vilka kategorier och normer som hänger ihop med positiv bekräftelse och uppmärksamhet. Finns det några risker med det ni har hittat?

Tips!

Använd gärna rollspel eller forumspel för att samtala om händelser i verksamheten. Utgå från händelser som ni har hittat genom att undersöka verksamheten. Använd både exempel som handlar om risker för kränkningar mellan elever och risker för kränkningar av personal, eller själva verksamheten, mot elever. Spela upp händelserna som rollspel och reflektera tillsammans över vad som händer. Om ni vill använda er av forumspel kan ni låta elever föreslå lösningar på de risker och problem som spelas upp. Elever som vill kan själva få spela upp lösningarna på problemen.

Huset

Huset kan användas som ett verktyg för att undersöka skolans verksamhet utifrån den fysiska miljön, olika ämnen och händelser. För att undersöka tar ni hjälp av kunskap om härskartekniker (se bilaga) och diskrimineringsgrunder eller andra kategorier. Verktøyet kan användas vid ett enskilt tillfälle som stöd för ett samtal om kränkningar och normer. Ni kan också använda Huset regelbundet för att undersöka normer och kränkningar i verksamheten.

När ni har undersökt och analyserat risker i verksamheten kan ni gå vidare till att bestämma vad ni ska göra för att motverka riskerna ni har hittat. Bokens nästa avsnitt, *Åtgärda problem*, handlar om att formulera mål och åtgärder i det arbetet.

Till Huset behövs:

- En kopia av Affisch: Huset (sidan 104), gärna i A3-format
- Kopior av:
  - Bilaga: Analysfrågor – Huset (sidan 103)
  - Bilaga: Härskartekniker (sidan 107)
  - Mall: Huset (sidan 101)
- Post it-lappar
- Pennor

Förberedelser för arbete i personalgrupp

- Utse en person som förbereder sig på att leda arbetet med Huset. Låt funktionen rotera mellan deltagarna i gruppen.
- Be deltagarna att under en veckas tid ha ett post-it-block i fickan och skriva ner sådant de ser, hör och gör i verksamheten som skulle kunna uppfattas som kränkningar eller risker för kränkningar.
- Avsätt arbetstid för all personal att läsa igenom avsnitten *Skydda, främja och förebygg* (sidan 41) och *Vad är en kränkning?* (sidan 55)
- Reflektera tillsammans med hjälp av verktøyet *Ordnyckeln* i föregående kapitel.

Förberedelser för arbete med elever:

- Reflektera tillsammans med hjälp av verktøyet *Ordnyckeln* i föregående kapitel.

Gör så här:

1. Sätt upp affisch: Huset på väggen eller whiteboarden. Vid arbete i personalgrupp: utse en person som antecknar. Låt funktionen rotera i gruppen om ni arbetar med Huset vid flera tillfällen. Anteckningarna kan göras i Mall: Huset eller i ett Excel-dokument. Vid arbete med elever: ansvaret för anteckningar i Mall: Huset eller i ett Excel-dokument ligger på läraren. Det går även bra att anteckna efteråt med hjälp av dokumentation som görs genom att fota det som skrivits på tavlan och på post-it lappar eller genom att samla upp det som elever har skrivit på post-it lappar under övningen. Ett förslag är att någon fler vuxen än läraren är med för att anteckna och observera.
2. Återkoppla till *Ordnyckeln* och ställ frågan »Vad är en kränkning?« Skriv upp stödord på tavlan.
3. Prata om härskartekniker med hjälp av Bilaga: Härskartekniker. Använd generella exempel som inte utsätter någon i gruppen.
4. Låt alla deltagare bekanta sig med affischen Bilaga: Huset. Läs upp orden som står på de olika husen och platser som symboliserar skolan.
5. Dela ut post-it lappar och låt alla deltagare skriva ner exempel på kränkningar eller risker för kränkningar i skolans verksamhet. Alternativt samla upp personalens iakttagelser som är gjorda under veckan innan reflektionstillfället.

Analysfrågor: Huset

A. Händelse

- Var och när inträffade händelsen?
- Vad hände?

B. Härskartekniker

- Utgå från de härskartekniker som beskrivs i Bilaga: Härskartekniker och diskutera frågan: Används härskartekniker i samband med händelsen? I så fall vilken eller vilka?

C. Diskrimineringsgrunder och normer

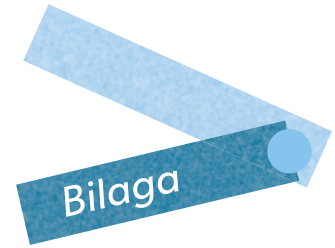
- Vilka diskrimineringsgrunder kan händelsen kopplas till?
- Finns det normer som påverkar den eller de som blir utsatta? Vilka?
- Finns det normer som påverkar den eller de som utför handlingarna? Vilka?

D. Risker

- Innebär händelsen en risk för nya kränkningar i liknande situationer?

E. Orsaker

- Av vilka anledningar inträffade kränkningen?
- Kan det vara något annat än normer som påverkar situationen?

Exempel: Grupparbetet

På samhällskunskapen hamnar Ada i en grupp med två av ledarna för sjuornas coola gäng, Jonatan och Nico. Grupparbetet ska handla om jämställdhet och de ska börja skriva om kampen för rösträtt. Nico tar över direkt och börjar prata om något helt annat. Ada försöker komma tillbaks till ämnet. Nico och Jonatan skrattar.

Ada säger till dem att sluta.

»Gumman – har du mens eller? Är det därför du är sur?« Jonatan hånler. Och Nico skrattar.

Ada säger till läraren men inget händer. Jonatan och Nico fortsätter prata med varandra och lyssnar inte på Ada. Ingen annan i gruppen vågar säga något. Till slut får Ada ett utbrott och skriker till dem att hålla käften. Hon river ner block och pennor från bordet. Läraren säger åt Ada att ta en timeout och gå ut en stund.

A. Händelse: (Förkortad beskrivning av händelsen ovan): »Elev säger ifrån när grupparbete om jämställdhet omöjliggörs av att två killar i gruppen tar fokus från frågan och hånar eleven som säger ifrån. Eleven som sagt ifrån får ett utbrott och blir arg. Läraren skickar ut den eleven ur rummet«

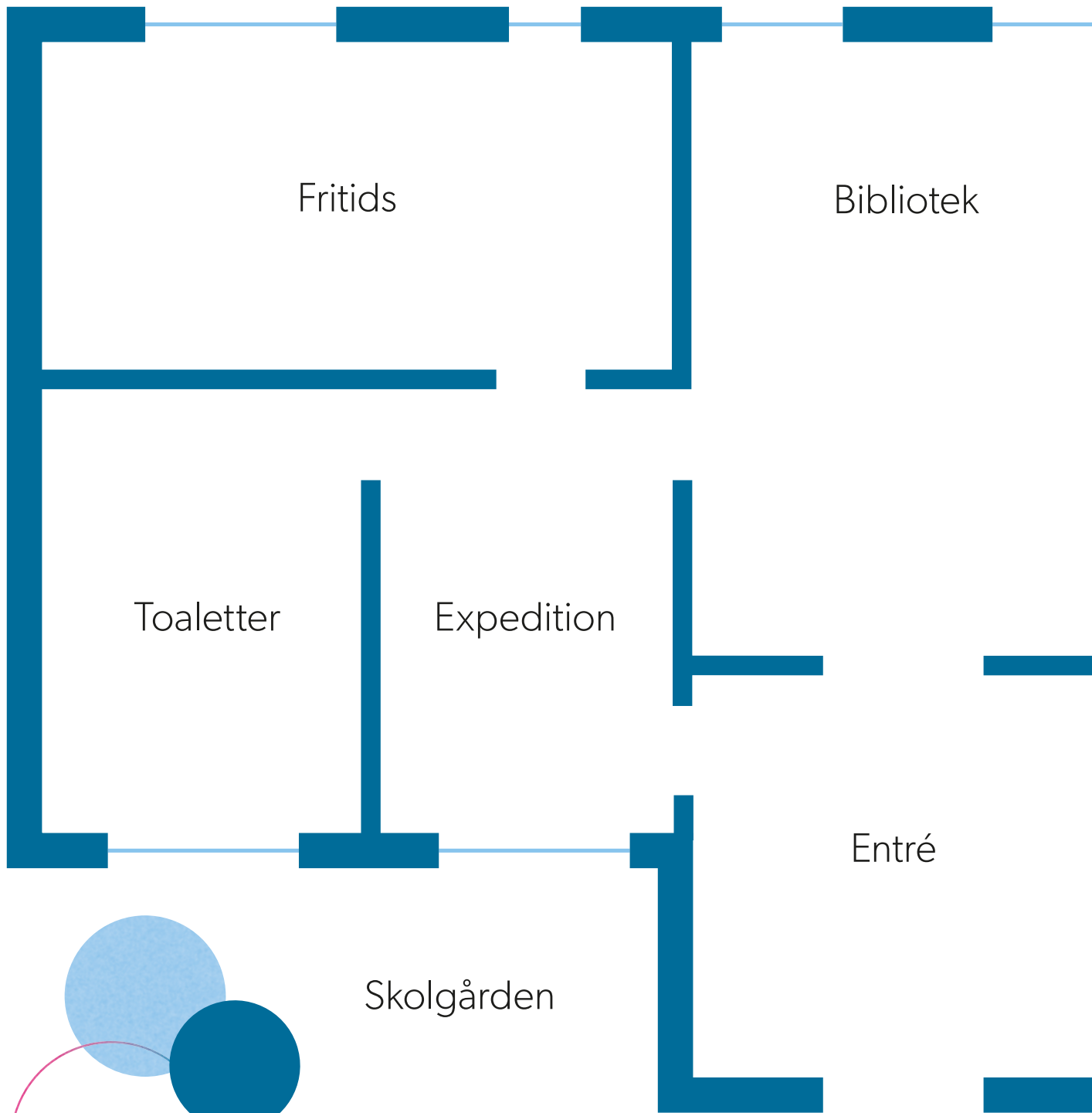
B. Härskartekniker: Förlöjligande och dubbelbestraffning

C. Diskrimineringsgrunder och normer: Kön, maskulinitet, sexism, normer kring prestation och studier, status och coolhet

D. Risker: Tjejer blir inte tagna på allvar, killar blir bekräftade

E. Orsaker: Läraren ville skapa grupper som gav elever chanser att blandas i nya grupper för att prata om ett svårt ämne, killar känner sig hotade av ämnet jämställdhet, sexism i klassrummet

Huset

Internet

Utflykter och
friluftsdag

Prao

Vägen till
skolan

Slöjdsal

Bildsal

Korridor och trapphus

Matsal och kafé

Klassrum

Klassrum

Idrottssal och
omklädningsrum

Härskartekniker

Härskartekniker är ett begrepp som beskriver handlingar som används av grupper och individer för att behålla makt och fördelar gentemot andra grupper eller individer. Den norska socialpsykologen Berit Ås började använda begreppet på 1970-talet för att beskriva hur en ojämn maktordning mellan män och kvinnor upprätthålls. Berit Ås och många andra har sedan fortsatt att vidareutveckla teorier om härskartekniker. Härskartekniker hjälper oss att förstå hur ojämn maktordning upprätthålls dagligen mellan grupper och individer med koppling till alla diskrimineringsgrunder och andra kategorier.

De flesta människor använder härskartekniker omedvetet. Teknikerna kan ses som strategier för att uppleva kontroll eller respekt, eller för att göra sig hörd bland andra människor. Normer, till exempel kopplade till kön och ålder, kan påverka vilka härskartekniker vi får lära oss att använda.

Härskartekniker handlar inte enbart om beteenden. Händelser eller rutiner på en skola kan utlösa härskartekniker mot enskilda elever. Från skolans håll kan det fungera som ett försvar för att skolan inte anpassar sin verksamhet och miljö så att den fungerar bra för alla elever.

Ett exempel kan vara när skolan organiserar sin verksamhet och sin miljö på sätt som missgynnar elever med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar. Den enskilda elevens behov osynliggörs. Samtidigt kan det innebära att skolan dubbelbestraffar, genom att skuldbelägga eleven, trots att det är skolmiljön som inte fungerar. Om bristande anpassningar innebär att elever inte orkar vara på skolan hela dagen kan föräldrar förväntas gå ner i arbetstid. En sådan förväntan kan också bli en form av dubbelbestraffning, från skolan. Det är ofta svårt för föräldrar att organisera arbetstider för att kunna lämna sent och hämta tidigt och samtidigt kunna försörja sin familj.

När någon känner sig kränkt beror det ofta på att den blivit utsatt för en eller flera härskartekniker. Kunskap om härskarteknikerna kan därför vara användbar när ni undersöker kränkningar och risker för kränkningar i verksamheten. I arbetet kan ni undersöka både vilka härskartekniker som elever använder mot varandra, och vilka tekniker skolan i stort eller personal använder mot elever.

Dubbelbestraffning

Att försätta någon i en situation där alla alternativ bedöms som fel. Hur personen än gör blir den straffad.

Exempel på dubbelbestraffning: Lärare uppmanar en tjej att ta för sig mer när de märker att hon är tyst och tillbakadragen. Sen får tjejen skäll av lärare för att hon säger ifrån högljutt och gör motstånd mot en kille som stör henne på en lektion.

Förlöjligande

Att skämta på en persons eller grupps bekostnad, att själv skratta eller få andra att skratta åt någon annan, att härma eller peka ut någon för att få andra att skratta.

Exempel på förlöjligande: En elev påtalar rasistiska bilder i ett läromedel och möts av skratt från en annan elev som säger »det där är bara trams«.

Objektifiering

Att fokusera på någons yttre istället för att se och behandla personen som ett subjekt med känslor, behov och egna tankar och åsikter.

Exempel på objektifiering: En manlig lärare säger till en elev som är tjej att hon är snygg.

Osynliggörande

Att tala över huvudet på någon, prata om någon som är i samma rum, att undvika en person, att ignorera en person eller det någon säger eller att prata på ett sätt som osynliggör vissa grupper och identiteter.

Exempel på osynliggörande: Personalen pratar om alla familjer som om de består av en mamma och en pappa och pratar aldrig om andra familjeformer.

Påförande av skuld och skam

Att få en person eller en grupp att skämmas över sig själv eller sina handlingar, att skuldbelägga eller ge någon skam för att få personen att ändra sig, att skuldbelägga andra utan orsak eller att beskylla en hel folkgrupp för problem i samhället.

Exempel på påförande av skuld och skam: Personalen skäller på en elev som har autism, inför en hel klass, och frågar vad den har för problem som inte kan sitta still under lektionen.

Stereotypisering

Att framställa representanter för vissa grupper på ett stereotypt och nedvärderande sätt, att göra vissa personer till representanter för en hel grupp, att prata om »de andra« utifrån egna tankar om dem, att bemöta andra utifrån en fördomsfull bild av dem.

Exempel på stereotypisering: En lärare pratar nedvärderande i personalrummet om troende familjer som att de alla är och betar sig på ett visst sätt.

Undanhållande av information

Att ge information till vissa men inte andra, att inte berätta vad som kommer hända på ett möte eller vid en förändring, att inte vara ärlig med sina avsikter.

Exempel på undanhållande av information: Eleverna i lågstadiet på en skola får sällan information i förväg om vad de ska göra under sin vistelse på fritids.

Våld eller hot om våld

Att använda fysiskt våld eller hota med fysiskt våld för att få sin vilja igenom, att använda kroppsspråk, röstläge, ord eller andra uttryck för ilska och frustration som signalerar hot om våld.

Exempel på våld eller hot om våld: En vuxen skriker på en elev, håller fast eleven eller lyfter den mot dess vilja.

Verktyg

Förberedelser

Skriv ner diskrimineringsgrunder/kategorier på A4-papper

- Etnisk tillhörighet
- Funktionsnedsättning,
- Klass
- Kroppsstorlek
- Kön
- Könsidentitet & uttryck
- Religion
- Sexuell läggning
- Ålder

Kartläggningskompassen

Kartläggningskompassen är ett verktyg som kan hjälpa er att skapa och planera egna sätt att undersöka verksamheten. Ni kan också använda Kartläggningskompassen för att göra fördjupande undersökningar med specifik koppling till varje diskrimineringsgrund eller andra kategorier. Verktuget fungerar med både elever och personal men vi föreslår att ni testat det i personalgrupp innan ni gör det med elever.

Det kan vara lätt att fastna i en diskussion om hur en undersökning ska gå till. Ska ni filma, observera eller kanske intervjua? Därför börjar Kartläggningskompassen med frågeställningar som handlar om vad det är ni ska undersöka. Sedan kan ni bestämma hur ni ska få svar på era frågor utifrån vad som funkar bäst för just er verksamhet.

Till Kartläggningskompassen behövs:

- A4-papper där ni skrivit den diskrimineringsgrund/kategori ni ska utgå från
- Kopior av Mall: Kartläggningskompassen (sidan 111)
- Post it-lappar
- Pennor

Förberedelser:

- Om ni arbetar med verktyget i personalgruppen: utse en person som förbereder sig på att leda arbetet samt någon som antecknar i Mall: Kartläggningskompassen
- Kopiera mallen
  - Skriv ner diskrimineringsgrunder/kategorier på A4-papper

Gör så här:

Steg 1 – Vad ska undersökas?

1. Välj en diskrimineringsgrund/kategori att börja med.
2. Lägg ett A4-papper med diskrimineringsgrunden/kategorin på bordet, golvet eller whiteboarden där alla kan se.
3. Deltagarna skriver var sin fråga på en post it-lapp och sätter den på A4-pappret med diskrimineringsgrunden. Formulera frågor som ni vill undersöka med utgångspunkt i frågan:
  - Vilka konkreta frågor kan vi ställa oss för att få syn på normer i vår verksamhet?
4. Gå gemensamt igenom frågorna på post-it lapparna. Omformulera frågorna så att de fungerar för att undersöka risker för kränkningar i verksamheten.

Tänk på att formulera tydliga frågor som kan ge svar på hur:

- A. Ojämlika normer skapas och upprätthålls
- B. Ni kan hitta risker för kränkningar i verksamheten

Förslag:

- Hur uppstår risker för kränkningar bland elever och personal kring smaltetsnormer? Kring kroppsstorlek? När? Hur ofta?
- Vilka fördelar/nackdelar kopplat till ålder finns i skolans verksamhet?
- På vilket/vilka sätt skapas normer kring funktionalitet (fysisk, psykisk, kognitiv) i olika miljöer på skolan?

Frågor som inte fungerar i kartläggningar

Det finns två sorters frågeformuleringar som ni ska undvika: ja och nej-frågor och frågor som handlar om hur ni ska göra. De frågorna beskriver hur pro-

blemet kan lösas istället för vad ni ska undersöka. Det är vanligt att sådana frågor dyker upp i det undersökande arbetet, det tyder på att ni antagligen redan har en bild av problemet och idéer om hur situationen kan förändras. I det undersökande arbetet kan det vara bra att istället använda en observerande inställning för att undersöka för att senare göra analys och komma på lösningar.

Exempel på ja-och-nej-frågor kan vara: Läser vi böcker som innehåller andra familjekonstellationer än heterosexuella kärnfamiljer? Vårt tips är att ni sparar ja-och-nej-frågor till en checklista som ni kan använda för att enkelt granska vissa delar av verksamheten.

Exempel på frågor som handlar om hur ni ska göra kan vara: Hur gör vi så att både yngre och äldre elever kan få tillgång till fotbollsplanen på lika villkor? När det dyker upp frågor som innehåller problembilder och »lösningar« föreslår vi att ni använder dem som inspiration till det fortsatta arbetet med mål och åtgärder/aktiviteter som beskrivs i bokens nästa avsnitt Åtgärda problem och risker.

Steg 2 – Hur ska vi undersöka?

1. Formulera frågor till alla diskrimineringsgrunder och kategorier
  - Sitt i par eller mindre grupper. Dela upp pappren med den eller de grunder ni valt att arbeta med och formulera minst en frågeställning för varje grund.
  - Skriv frågan på en post-it-lapp och sätt den på pappret. När alla grupper formulerat minst en fråga per papper byter ni papper och formulerar nya frågeställningar. Fortsätt så tills alla grupper formulerat minst en fråga för varje diskrimineringsgrund/kategori.
2. Planera era undersökningar
  - Läs upp alla frågeställningar i helgrupp.
  - Välj tillsammans ut en frågeställning, eller flera, för varje diskrimineringsgrund/kategori som ni vill arbeta vidare med.
  - Anteckna i Mall: Kartläggningskompassen.
3. Arbeta med en frågeställning i taget och planera hur ni ska genomföra undersökningar utifrån frågorna nedan. Anteckna i första kolumnen i Mall: Kartläggningskompassen.

- Hur kan vi göra för att få svar på våra frågor?
- Vilken metod ska vi använda för att undersöka?
- Om planeringen görs av personal: Hur kan elever delta i undersökningen?
- Hur samlar vi in och sammanställer vårt material för att kunna analysera resultat?
- Vem gör vad och när?

Tips inför arbetet med undersökningar

Det finns olika sätt att dokumentera och sammanställa resultatet av era undersökningar. Vilket ni väljer beror på vilka frågor och undersökningsverktyg ni har använt. Exempel på verktyg kan vara enkäter, fotografi, film, intervjuer och reflekterande samtal. Välj verktyg som går att genomföra i praktiken och dokumentera på ett sätt som gör det enkelt för er att sammanställa resultatet och se mönster. Det finns några generella rekommendationer som ni kan utgå från:

- Bestäm en tidsperiod för varje undersökning. Fundera på om det går att göra flera undersökningar under samma period, eller om de riskerar att krocka med varandra.
- För varje undersökning behöver ni avsätta tid för sammanställning av resultatet.

- Om ni formulerat många frågor kan det vara en god idé att prioritera. Vilka vill ni genomföra under det här läsåret eller terminen och vilka kan vänta?
- Ha ett post-it-block eller litet »likabehandlingsblock« i fickan för att enkelt kunna dokumentera händelser och tankar som kan vara viktiga komplement till undersökningen.
- Bestäm en plats där ni ska samla anteckningar och material som ingår i undersökningen. Samla dem till exempel i plastfickor i en pärm, på insidan av ett skåp eller i mappar i datorn.
- Sätt upp lappar eller minneskort som påminner om era frågeställningar under tiden som undersökningen pågår.

Steg 3 – Genomför undersökningar

- 1.** Använd frågor och verktyg ni har planerat i steg 1 och 2 för att genomföra undersökningar.
- 2.** Sammanställ era resultat.
- 3.** Sammanfatta resultaten i den mittersta kolumnen i Mall: Kartläggningskompassen.

Steg 4 – Analysera resultaten av era undersökningar

- 1.** När ni har avslutat undersökningens insamling av material ska ni analysera det ni samlat in. Det innebär att ni ska tolka resultaten för att få syn på risker för kränkningar som finns i er verksamhet.
- 2.** Ni kan antingen välja att analysera resultaten löpande i samband med att varje undersökning avslutas, eller bestämma er för att spara alla resultat till ett tillfälle då ni kan analysera alla resultat samtidigt.
- 3.** Använd frågorna i Mall: Kartläggningskompassen som grund för analysen och anteckna i den sista kolumnen.
- 4.** Efter analysen kan ni gå vidare till nästa avsnitt i boken Åtgärda problem och risker för att arbeta med åtgärder och aktiviteter som förebygger och motverkar de risker ni har hittat i verksamheten.

Bättre rita fåglar än flickor

Av Maria Niemi

Det var första skoldagen för Alice efter sommarlovet i mormors stuga i Tornedalen. Egentligen var det inte så annorlunda. Det var samma skola, samma människor. Men det var ändå något stort. Hon hade fått en ny jacka i födelsedagspresent. Den där jackan hon suktat efter ända sen i julas. Som passade så bra till hennes sneakers.

Dagen började med upprop. Det hade börjat en ny i klassen, Athena. Hon blev presenterad av läraren, som frågade henne om hon ville berätta något om sig själv. »Kanske senare« sa Athena och log. Läraren fortsatte med att berätta om vad han hade gjort under sommaren. Han bredde ut sina armar över hela rummet, precis som om han var en känd skådespelare. Alice drömde om att bli skådespelare när hon blev stor. Eller så fick hon bli bibliotekarie precis som pappa. Det var mer realistiskt.

»Åh, vad kul det är att se er alla samlade igen!« vällde han ur sig, läraren, och tittade mot Alice som nickade lite förvirrat. »Nu är det bäst att vi kör igång med höstterminens stora projekt«. Alice var tvungen att välja vilket tema hon ville arbeta med i projektet. Men hon var mer nyfiken på att titta på den nya eleven Athena som satt och klottrade i sin anteckningsbok. Det började ta formen av en fågel. Hon stannade upp med pennan och log mot Alice, men hon sa inget. Bara ett plirigt leende och en svart lockig hårttest som vilade mot kinden.

»Hur går det här då?« sa läraren när han kom fram till Alice. Påkommen med att inte alls tänka på skolprojektet kände hon hur kinderna blossade upp. Athena log igen mot Alice. Vem är hon egentligen, funderade Alice över den nya tjejen som verkade leva lite i sin egen värld. Alice visste inte riktigt vad hon skulle säga för att få kontakt med henne. Istället satt hon bara där tyst och försökte att inte stirra för mycket.

När det var dags för lunch och alla skulle gå till matsalen såg Alice sin chans att sätta sig vid Athena. Men hon hann inte eftersom Ronja tog tag i hennes arm och sa »Sitt här vid mig!«. Ronja började berätta om hur sommarlovet hade varit. Hur de hade åkt med husvagn till Piteå havsbad och hur hon lärt känna en som hette Nicke som hon spelat krocket med. Hon verkade inte ens märka att Alice knappt lyssnade. Hur Alice inte kunde släppa blicken på Athena, som satt och ritade igen, själv.

När lunchen tog slut gick de tillbaka till klassrummet. Alice satte sig vid Athena och frågade vad hon ritade.

»En fågel, jag har en grej för fåglar.«

Nästa dag var inte Athena där. Kanske var hon sjuk. Alice hoppades att det var något så enkelt. På bildlektionen skulle de måla en dröm de hade haft. Alice kom inte ihåg något hon hade drömt på sistone. Men hon började måla en person som föreställde henne och en tjej med svart, kort lockigt hår. De höll varandra i handen. Solen sken mot dem. Alice var så inne i sitt ritande av solens strålar att hon inte märkte bildläraren som stod bredvid.

»Vad har du ritat Alice? Är det du och en kille du träffat under lovet?«. Hon klappade Alice på axeln, gav henne ett finurligt leende och gick vidare till nästa bord.

Alice kände hur en klump samlade sig i magen. Hon knycklade ihop teckningen till en boll, kastade den lite diskret i papperskorgen som fanns bredvid bordet och började rita en fågel på ett nytt blad.

Åtgärda problem

Det här avsnittet ger kunskap om hur ni kan:

- Formulera mål för arbetet med lika rättigheter
- Förebygga och förhindra trakasserier och kränkningar
- Planera vilka aktiviteter ni ska göra för att kunna nå målen
- Formulera indikatorer för att kunna följa upp om målen har nåtts

det här avsnittet får ni stöd i hur ni kan formulera mål och aktiviteter både för det främjande arbetet och utifrån de undersökningar och analyser som ni gjort med hjälp av verktygen i det föregående avsnittet *Undersök och analysera risker*. När ni planerar aktiviteter som kan hjälpa er att nå målen kan ni ta hjälp av verktygen i avsnitt *Främja jämlikhet*.

Att arbeta efter mål som är uppföljningsbara är en del av skolans systematiska kvalitetsarbete. Uppdraget med den demokratiska värdegrunden utifrån grundlagen, aktiva åtgärder mot diskriminering och kränkande behandling samt arbetet utifrån läroplanens mål kan alla uppfyllas genom arbetet i det här avsnittet. Mål, indikatorer för uppföljning och aktiviteter som formuleras för arbetet kan med fördel vara formulerade likt läroplanens mål.

Att främja och förebygga

Gränsen mellan förebyggande och främjande arbete är ofta otydlig. Samma typ av handlingar kan räknas som främjande och förebyggande åtgärder. Ett exempel på en främjande aktivitet är att personalen går en utbildning för att lära sig mer om hbtq-frågor. Kunskapshöjning i det här fallet kan vara ett sätt att synliggöra hbtq-elever och elever som lever i hbtq-familjer. Det främjar alla elevers lika möjligheter och rättigheter med koppling till sexuell läggning och könsidentitet eller uttryck. Om skolan planerar in utbildningen efter att de har gjort en undersökning, som visat att elever med samkönade föräldrar utsätts för homofoba trakasserier av personal eller andra elever, kan utbildningsinsatsen istället ses som en förebyggande åtgärd. Att anordna utbildningen blir då en lösning på ett problem som har kommit fram genom undersökande arbete.

Formulera mål och indikatorer

Mål och aktiviteter som handlar om att främja alla elevers lika värden kan ses som övergripande mål eller visioner för skolan. Vissa sådana mål kan vara samma som återkommer varje år, men för att arbetet ska vara levande är det bra att årligen planera nya aktiviteter för att uppfylla dem och säkerställa ett aktivt arbete med främjande av alla elevers lika rättigheter och möjligheter.

Det förebyggande arbetet handlar om åtgärda de problem och risker som har kommit fram när ni har undersökt och analyserat skolans verksamhet med hjälp av verktyg i föregående avsnitt *Undersök och analysera risker*. Förebyggande arbete är därför mer konkret kopplat till påvisade problem än det främjande arbetet.

Aktiviteter ni gör för att nå målen ska gå att följa upp och utvärdera. I det här avsnittet presenterar vi indikatorer som ett stöd i uppföljningen av målen. Indikatorer formuleras i samband med att ni skriver målen. Mål och indikatorer kan även vara kvantitativa och mätas med hjälp av siffror.

Målen ska vara tydligt kopplade till alla sju diskrimineringsgrunder och annan kränkande behandling. En del mål och aktiviteter kan omfatta alla diskrimineringsgrunder och kränkande behandling på en gång, men det behövs också specifika mål och åtgärder för varje diskrimineringsgrund.

Indikatorer?

Genom att tänka igenom vad varje mål innebär i praktiken kan ni dela upp målen i så kallade indikatorer. Indikatorer är tecken i verksamheten som visar att målet har nåtts. Att bryta ner målen till indikatorer kan underlätta er planering eftersom det tydligare visar vilka effekter ni vill att målen ska få. Indikatorerna gör det också lättare att utvärdera effekterna av era åtgärder. Om ni kan se alla indikatorer på skolan visar det att verksamheten har levt upp till målen.

Åtgärder?

En åtgärd är ett annat ord för aktiviteter som kan hjälpa er att nå målen. Arbetet med aktiva åtgärder ska enligt diskrimineringslagen innehålla aktiviteter som främjar jämlika villkor och aktiviteter som förebygger diskriminering, trakasserier och kränkande behandling. Det främjande arbetet gör ni oavsett om det finns problem eller ej. Förebyggande arbete löser problem som kommit fram när ni har gjort undersökningar.

Exempel på mål och indikatorer

1. Mål kopplat till alla diskrimineringsgrunder:

I verksamheten finns ett demokratiskt förhållningssätt

Indikatorer på att målet har nåtts:

Elever och personal:

- Använder sig av turtagning i arbetet och dagliga rutiner
- Lyssnar på varandra på lektioner
- Har möjlighet att uttrycka sina känslor, behov och önskemål
- Försöker lösa konflikter så att alla inblandade blir nöjda

2. Mål kopplat till diskrimineringsgrunden religion eller annan trosuppfattning:

Skolans miljö, material och aktiviteter erbjuder möjlighet till positiv igenkänning för elever med olika religioner och trosuppfattningar

Indikatorer på att målet har nåtts:

- Skolans läromedel ger positiv representation med koppling till religion
- Elever och personal ger uttryck för att det kan föras respektfulla samtal, med frågor och reflektioner kring religion och annan trosuppfattning
- Elever uttrycker att de vet vem de ska vända sig till om de upplever kränkningar eller risker med koppling till religion eller annan trosuppfattning
- Verksamheten uppmärksammar och respekterar firanden och högtider kopplade till många olika religioner och trosuppfattningar

Formulera åtgärder för att nå målen

När ni har formulerat vilka mål och indikatorer ni ska arbeta mot är det dags att komma på vilka aktiviteter eller åtgärder ni ska göra för att nå målen. Om ni genom era undersökningar har upptäckt normer som kan innebära risker för diskriminering, kränkningar och trakasserier är det extra viktigt att era åtgärder utmanar de normerna. Annars kan det hända att aktiviteterna förstärker normer och medför risker, istället för att förändra dem.

Ett exempel på när åtgärder som sätts in kan förstärka normer är om skolan bestämmer sig för att bredda de högtider och firanden som uppmärksammas i verksamheten. Om personalen bara vänder sig till vårdnadshavare med annat modersmål än svenska, för att ta reda på vilka högtider som firas i hemmet, förstärks normer kopplade till svenskhet och den sekulärt kristna kalendern som många skolor i Sverige bygger sina traditioner på. Ett sätt att motverka normskapande i det här fallet kan vara att införa en rutinfråga vid elevernas inskrivning eller utvecklingssamtal. Ett annat sätt är att skolan använder internet eller andra kunskapskanaler för att ta reda på information om traditioner och högtider. Ett tredje sätt är att se över intern representation och rekryteringsrutiner för personal på skolan om det visar sig att det saknas erfarenheter bortom sekulärt kristna.

Exempel på åtgärder och aktiviteter:

1. Mål kopplat till alla diskrimineringsgrunder:

I verksamheten finns ett demokratiskt förhållningssätt

Aktiviteter som kan göra att målet nås:

- Vi testar att använda oss av rundor och talföremål på mentorstid och på personalmöten
- Personalen går en utbildning i aktivt lyssnande för att få stöd i att hantera konflikter och medla mellan elever
- Personalen har reflektionssamtal på APT kring hur konflikter kan lösas så att alla parter blir nöjda
- Verktyget Tryggare rum genomförs för att skapa överenskommelser i alla klasser, på fritids samt i personalgrupp
- Personalen har reflektionssamtal på ett APT om vad ett demokratiskt förhållningssätt gentemot elever betyder
- Klasstid/mentorstid ägnas åt att komma på ideér till ett projekt med koppling till demokrati som kan genomföras under vårterminen

2. Mål kopplat till diskrimineringsgrunden religion eller annan trosuppfattning:

Skolans miljö, material och aktiviteter erbjuder möjlighet till positiv igenkänning för elever med olika religioner och trosuppfattningar

Aktiviteter som kan hjälpa oss att nå målet:

- Personalutbildning om islamofobi och diskriminering med koppling till religion eller annan trosuppfattning
- Skolan köper in en uppsättning mångkulturella almanackan till alla klassrum och fritids
- Verktyget Materialluppen används för att undersöka läromedel, böcker och material. Undersökningar genomförs integrerat i ämnena: religion, samhällskunskap och svenska
- Vi genomför reflekterande samtal i personalgrupp på APT utifrån frågeställningen: »Hur påverkas vår skola av islamofobi?«
- Vi inför en rutin för att ha återkommande reflekterande samtal i klasser samt på APT kring kränkningar med koppling till religion (och resterande diskrimineringsgrunder men en grund i taget)
- Vi inför rutiner för omvärldsbevakning och gemensam normkritisk reflektion kring frågor kopplat till religion
- Skolan erbjuder (köper in/lånar på bibliotek) läromedel, skönlitteratur, bilder och annat material som ger positiv representation av olika religioner
- Flera olika religiösa och ickereligiösa högtider uppmärksammas och firas

Verktyg

Tips!

För att göra det lättare att planera hur ni ska utvärdera era mål och åtgärder, kan ni kopiera mallen för utvärdering (sidan 127) i bokens nästa avsnitt Följ upp och utvärdera. Häfta ihop utvärderingsmallen med den mall ni använder för mål och aktiviteter.

Planera mål och aktiviteter

Förberedelser

- Utse en person som förbereder sig på att leda arbetet och en som antecknar. Låt de funktionerna rotera mellan er. Planera in tid för arbetet i samband med arbetsplatsträffar, reflektionstid eller personalmöten. Glöm inte att planera in tid att arbeta tillsammans med elever i arbetet med mål och aktiviteter.
- Avsätt arbetstid så att alla deltagare kan läsa igenom hela avsnittet *Åtgärda problem och risker*.

Gör så här:

1. Utgå ifrån en diskrimineringsgrund i taget.
2. Gå igenom resultatet och analysen av era undersökningar.
3. Formulera minst ett mål för varje diskrimineringsgrund. Fundera på hur ni kan koppla till läroplanens mål.
4. Bryt ner målen till indikatorer. De kan vara kvantitativa eller kvalitativa.
5. Formulera aktiviteter som kan göra att ni når målen. Fundera på om och hur aktiviteterna bidrar till att utmana och förändra ojämlika normer.
6. Bestäm vem som är ansvarig för att aktiviteterna genomförs och när de ska genomföras.
7. Planera hur arbetet ska utvärderas.

Exempel:

Mål:

»Skolans miljö, material och aktiviteter erbjuder möjlighet till positiv igenkänning för elever med olika religioner och trosuppfattningar«

Indikatorer:

- Skolans läromedel ger positiv representation med koppling till religion
- Elever och personal ger uttryck för att det kan föras respektfulla samtal, med frågor och reflektioner kring religion och annan trosuppfattning
- Elever uttrycker att de vet vem de ska vända sig till om de upplever kränkningar eller risker med koppling till religion eller annan trosuppfattning

Aktivitet:

- All personal går en utbildning om islamofobi och diskriminering med koppling till religion eller annan trosuppfattning
- Skolan köper in en uppsättning av mångkulturella almanackan till alla klassrum och fritidshemmet
- All personal deltar i reflekterande samtal på APT utifrån frågeställningen: »Hur påverkas vår skola av islamofobi?«
- Representationen av religioner i material och bilder som används av årskurs 5 undersöks med hjälp av materialluppen

Ansvarig & datum:

-
-
-
-
-
-

Mall: Mål och aktiviteter

Mål:

Indikatorer:

Aktivitet:

Ansvarig & datum:

-
-
-
-
-
-
-

Alla ska delta

Av Aisha 21 år

Mitt absoluta favoritämne i skolan var idrott. Varje vecka såg jag fram emot idrottslektionerna. Under hela min period i högstadiet glömde jag aldrig att ta med mig mina idrottskläder. I eidpresent hade jag önskat mig en blå sport-hijab. Med den på huvudet kände jag mig trygg, driftig och viljestark. Min passion för idrott var oslagbar. Mina vänner brukade sporta på fritiden men det kunde inte jag göra. Min ensamstående mamma hade inte råd att betala terminsavgifterna för de olika sporterna jag så gärna ville utöva. Trots det var jag ändå bäst i klassen på bland annat badminton, gymnastik och volleyboll. Beröm fick jag alltid. Jag var så duktig att jag ibland höll lektioner.

Efter idrottslektionerna bytte jag om på toaletten. Jag duschade inte. Detta för att jag inte ville visa mig naken för mina klasskamrater. Det kändes obehagligt och jag var verkligen inte bekväm med det. Jag önskade att det fanns en dusch med väggar eller ett duschdraperi men istället var det ett stort rum med sex duschar utan några väggar. En gång frågade jag min idrottslärare Leif om det var okej att gå några minuter tidigare från lektionen. Jag tänkte att på det sättet skulle jag hinna duscha innan resten av klasskamraterna skulle komma. Det fick jag inte för honom. Jag duschade alltid när jag kom hem istället. Jag brukade oro mig för att lukta svett efter idrottslektionerna, vilket gjorde att jag inte tog i lika mycket i träningen.

Terminen gick och det blev dags för simning. Simma kunde jag redan. När jag fick höra att hela klassen skulle simma tillsammans kände jag hur hjärtat fastnade i halsgropen. Jag ville inte simma i baddräkt. Skulle Leif kanske tillåta att jag kunde simma i heltäckande simkläder? Eller låta mig simma själv på morgonen när ingen annan var i bassängen? Parallellklassen hade en kvinnlig lärare, kunde inte hon bedöma mig istället för Leif? Min mamma hade nämligen inte råd att köpa en burkini till mig.

Med mod gick jag till min klassföreståndare för att berätta hur det låg till. Jag ville att vi skulle komma fram till någon lösning. Kort därpå fixades ett möte. Under detta möte informerades det att jag inte skulle kunna bli godkänd i idrott om jag inte deltog på simningen. Att jag hade bra omdömen i alla andra moment spelade ingen roll. Det kändes orättvist för jag ville delta på simningen. Leif föreslog först att jag skulle ta av mig slöjan. När jag protesterade sa han att jag kunde ha en baddräkt med en badmössa istället för min hijab. Då insåg jag att han inte förstod vad hijab innebär, att det inte bara handlar om slöjan utan även om att täcka sin kropp. Min klassföreståndare föreslog klädsim (med tyger som inte förstör simhallens vattenfilter) men det tyckte inte Leif var en bra idé. Han menade att det skulle leda till att eleverna skulle börja få för sig att simma i alla möjliga utstyrselar. »Det börjar med kläder och sedan kommer de i ytterkläder«, sa han skakandes på huvudet och med armarna i kors. Jag gav förslag på andra lösningar men fick höra att det inte fanns resurser eller tid, att jag dessutom inte skulle få någon »specialbehandling« för att jag är muslim. Jag gick hem från mötet med en tung känsla av ångest.

Tårarna rann ner för mina kinder när jag kom hem från mötet. Jag skulle få F i betyg i mitt favoritämne fast jag faktiskt kunde simma. Hela terminen hade jag kämpat med de olika sporterna. Vad var poängen med att fortsätta gå på idrottslektionerna om jag ändå inte skulle kunna bli godkänd? Det kändes onödigt och orättvist. Jag kände mig sviken av skolan, sviken för detta hinder som fanns i min väg. Skulle jag behöva välja mellan min religion och ett betyg? Den kvällen bestämde jag mig för att aldrig mer gå till idrottslektionerna.

Följ upp och utvärdera

Det här avsnittet ger kunskap om hur ni kan:

- Följa upp arbetet med lika rättigheter
- Utvärdera mål och aktiviteter
- Utvärdera arbetet med lika rättigheter

Uppföljning och utvärdering är en del av arbetet med aktiva åtgärder och svarar på frågan: *Hur blev det?* I det här avsnittet finns mallar med frågor som verksamheten kan använda sig av i utvärderingen av arbetet med allas lika rättigheter. Det viktiga är inte att ni använder just de här frågorna, utan att ni söker och hittar den information ni behöver för att utveckla verksamheten.

Uppföljning och utvärdering

Uppföljning handlar om att undersöka och redovisa ert arbete med aktiva åtgärder. En uppföljning kan till exempel visa att ni inte har gjort allt som ni planerade i början av året, och att ni därför behöver föra över vissa mål och aktiviteter till likabehandlingsarbetet för nästa år.

Utvärdering handlar om att granska och värdera de aktiviteter ni har genomfört, för att se om verksamheten har nått de uppsatta målen. Till exempel kan en utvärdering visa att en förebyggande åtgärd som ni genomfört faktiskt har lett till den effekt ni hoppades på.

Varför följa upp och utvärdera sitt arbete?

De flesta skolor är vana vid att utvärdera sin verksamhet löpande genom samtal och reflektion. Men utvärderingarna saknar ibland en tydlig och återkommande struktur, och dokumenteras inte alltid. Uppföljningar och utvärderingar kan därför behöva systematiseras och samordnas med annat arbete på skolan.

Anledningarna är flera och handlar om lagkrav, kvalitetsarbete, styrning och arbetets förutsättningar. När det gäller arbetet med lika rättigheter kan det beskrivas så här:

- **Lagkrav:** Det står både i diskrimineringslagen och i skollagen att de aktiva åtgärder som genomförs i skolans verksamhet under året ska dokumenteras, följas upp och utvärderas. Dokumentationen ligger till grund för nästa års arbete. Att följa upp och utvärdera är alltså ett lagkrav som skolan måste leva upp till.
- **Kvalitetsarbete:** Uppföljningar och utvärderingar är också en del av skolans kvalitetsarbete, som gör att personalen kan lära av förändringsarbetet. När ni undersöker och reflekterar kring arbetet med lika rättigheter, vilka resultat och utmaningar ni har mött, har ni möjlighet att ompröva och utveckla arbetet. Utvärderingen kan på så sätt fördjupa er förståelse av arbetet.
- **Styrning:** Uppföljning och utvärdering är också en del av skolans styrning. Genom uppföljningar, utvärderingar och dokumentation av arbetet får skolans ledning och huvudman kunskap om möjligheter och brister i verksamhetens utveckling. Uppföljningar och utvärderingar kan därmed användas för att ställa krav på verksamheten och kontrollera att den lever upp till sina åtaganden.
- **Arbetets förutsättningar:** Uppföljningar och utvärderingar kan också användas av er i personalen för att ställa krav på skolans ledning och huvudman. När ni som arbetar i skolan får ökad förståelse för likabehandlingsarbetet kan ni formulera vad ni behöver för att kunna bedriva det. Använd uppföljningar och utvärderingar för att göra tydligt för chefer och huvudmän vilka typer av resurser och stöd ni behöver för ert fortsatta arbete.

Tips!

Uppföljning och utvärdering är en viktig del av likabehandlingsarbetet men arbetet kan kännas omfattande. Prova er fram och hitta en nivå som fungerar för just er. Kanske räcker det med att ni börjar arbeta med ett verktyg per år. Låt det ta tid!

Lära mer?

Systematiskt kvalitetsarbete
www.skolverket.se

Planera för uppföljning och utvärdering

Påbörja gärna i början av läsåret. Ett förslag på hur det går att planera:

- Bestäm i början av läsåret när uppföljning och utvärdering ska göras, och vilka som är ansvariga för att genomföra arbetet. Avsätt tid och gör en tydlig ansvarsfördelning.
- Under året genomför ni uppföljning av arbetet med verktyget *Uppföljning*. Med hjälp av uppföljningen kan ni visa vilka aktiviteter som faktiskt har genomförts.
- Ta reda på om ni har nått era uppsatta mål genom att använda verktyget *Mål, aktivitet, effekt* på sidan 126.
- I slutet av året vet ni vilka aktiva åtgärder som har genomförts och vad de har lett till. Avsluta då med att utvärdera hela arbetsprocessen utifrån verktygen *Grupputvärdering* (sidan 129) eller *Enkätutvärdering* (sidan 132).

Uppföljning

Uppföljning är ett verktyg som ni använder för att få svar på frågan: Har vi gjort det vi planerade att göra? I uppföljningen av arbetet kan ni undersöka vad som har blivit gjort, vad som inte blivit gjort och varför det blev så.

Uppföljningen är också ett bra tillfälle för att se om ni har gjort andra aktiviteter som kan kopplas till lika rättigheter, men som ni inte hade planerat att genomföra. Ni kan följa upp arbetet löpande under året genom att ni stämmer av genomförda aktiviteter mot den planering ni har gjort. Ni kan också göra en uppföljning i slutet av verksamhetsåret. Då kan skollledning eller utvald personal få i uppgift att undersöka om de planerade aktiviteterna har genomförts.

Förberedelser

- Bestäm vem eller vilka som är ansvariga för uppföljningen och när den ska genomföras.

Gör så här:

1. Använd frågorna i *Mall: Uppföljning* (sidan 125) för att följa upp arbetsprocessen. Det kan göras genom att den/de ansvariga:
  - Frågar de som varit ansvariga för en planerad aktivitet om den har genomförts
  - Granskar dokumentationen av arbetet under året
  - Använder ett personalmöte för att gå igenom de planerade aktiviteterna, och dokumenterar vilka aktiviteter som har genomförts tillsammans med personalgruppen
2. Dokumentera uppföljningen och redovisa den i planen för kommande år
3. Använd dokumentationen som underlag för utvärderingen av mål och aktiviteter, samt till utvärderingen av hela processen

Mall: Uppföljning

1. Har vi gjort aktiviteterna som vi har planerat?

J A

- Skriv i planen vilka aktiviteter som genomförts

NEJ

- Vilka aktiviteter genomfördes inte?
- Vad beror det på?
- Skriv i planen vilka aktiviteter som inte genomförts och varför

2. Har vi gjort förändringar av aktiviteterna?

J A

- Vilka förändringar?
- Varför gjordes de?

NEJ

3. Har vi gjort andra aktiviteter än de vi planerat?

J A

- Vilka insatser och åtgärder?
- Varför gjordes de?
- Varför stod de inte med i planen?

NEJ

4. Utifrån svaren på frågorna ovan kan ni diskutera:

- Vad visar uppföljningen?
- Vad kan vi lära oss av det?
- Vad kan vi ta med till nästa års arbete?

Mål, aktivitet, effekt

Att utvärdera era mål och aktiviteter innebär att undersöka om och hur arbetet ni har gjort har lett till förändringar i verksamheten. Det här verktyget kan ni använda för att få svar på frågan: Har vi nått våra mål?

Ni kan planera utvärderingen av mål och aktiviteter tillsammans i arbetslaget. Det kan också vara en rektor, en lika-rättigheter-grupp eller en pedagogiskt ansvarig som planerar och ser till att utvärderingen blir gjord. Däremot är det viktigt att utvärderingen genomförs av personal som är insatt i arbetet med aktiviteterna, och som har kunskap om verksamheten.

Utvärderingen kan se olika ut beroende på hur era mål och aktiviteter är formulerade. Om ett mål handlar om att minska antalet kränkningar med koppling till en viss diskrimineringsgrund, kan utvärderingen av målet vara att under en viss period mäta antalet sådana kränkningar som händer i verksamheten. Resultatet som framkommer används för att jämföra antalet kränkningar före och efter åtgärden ni har satt in. En sådan mätning förutsätter att ni har något att jämföra med, till exempel antalet kränkningar med koppling till diskrimineringsgrunden som redovisades i förra årets dokumentation av arbetet med aktiva åtgärder.

När de uppställda målen inte går att utvärdera med hjälp av siffror, kan ni använda er av indikatorer, det vill säga tecken i verksamheten som visar att era aktiva åtgärder har effekt. I avsnittet *Åtgärda problem* (sidan 114) kan ni läsa om hur indikatorer kan hjälpa er att sätta utvärderingsbara mål. Utvärdering med indikatorer kan innebära att ni gör observationer, enkäter eller avsätter tid för att reflektera tillsammans. Resultaten jämförs med indikatorerna. Utvärderingar kan alltså inte göras vid ett enstaka möte, utan behöver planeras och genomföras under en längre tidsperiod.

Förberedelser

- Bestäm vem eller vilka som är ansvariga för utvärderingen av mål och aktiviteter
- För att kunna utvärdera måluppfyllelsen behöver ni ha gjort en uppföljning av de aktiviteter som ni genomfört under året

Mall: Mål, aktivitet, effekt

Gör så här:

1. Skriv in de mål och aktiviteter som ni har genomfört under året. Använd den första kolumnen i mallen.
2. Planera hur ni ska utvärdera effekterna av era aktiviteter. Beskriv det i mallens andra kolumn.
3. Bestäm vem som genomför utvärderingen och under vilken tidsperiod den ska genomföras. Skriv det i mallens tredje kolumn.
4. Dela ut en kopia av planeringen till de som ska genomföra utvärderingen.
5. Efter utvärderingsperioden fyller ni i den fjärde och femte kolumnen och beskriver vilka effekter/indikatorer ni har sett och om målen har nåtts.
6. Sammanställ utvärderingarna som en del av er dokumentationen av arbetet.

Mål	
Aktivitet	
Hur utvärderar vi?	
Vem och när?	
Vilka effekter har vi sett?	
Har målet nåtts?	

Utvärdera processen

Att utvärdera arbetet innebär att undersöka hur hela processen har fungerat. Syftet är att undersöka hur skolans arbete med lika rättigheter kan utvecklas både när det gäller innehåll och arbetsprocess. Verktymen *Grupp-utvärdering* och *Enkätutvärdering* kan hjälpa er att svara på frågan: Hur har vårt arbete fungerat?

Vårt förslag är att skolledningen, en likabehandlingsgrupp eller liknande ansvarar för att utvärdera arbetsprocessen. Tanken är ni vid ett tillfälle i slutet eller i början av ett verksamhetsår kan använda det ena eller båda verktymen för att utvärdera er arbetsprocess. Det kan ge er en bild av vad som har fungerat bra och mindre bra, och vad ni kan ta med er i det fortsatta arbetet.

Förberedelser för Grupp-utvärdering och Enkätutvärdering

- Bestäm vem eller vilka som är ansvariga för utvärderingen av processen
- För att kunna utvärdera arbetsprocessen behöver uppföljningen av arbetet och utvärderingen av era mål och aktiviteter vara genomförda

Utvärdera gemensamt eller med enkät?

En fördel med att genomföra utvärderingen gemensamt är att ni får möjlighet att diskutera och reflektera och få en mer fördjupad bild av arbetsprocessen. En fördel med att utvärdera enskilt, och anonymt, är att alla kan göra sig hörda på samma villkor och att det då kan vara lättare att uttrycka kritik.

Grupputvärdering

Ni kan utvärdera arbetet på olika sätt. Följande förslag utgår från arbete i personalgruppen. Frågorna kan även anpassas till utvärdering med elever.

Gör så här:

1. Se till att alla som deltar har tillgång till verksamhetens dokumentation över arbetet med aktiva åtgärder (det som tidigare kallades likabehandlingsplanen). Det innebär dokumentation av undersökningar, analys, mål, aktivitetsplanering, uppföljning och utvärderingen av processen.
2. Dela upp personalgruppen i mindre grupper. Diskutera frågorna i *Mall: Grupputvärdering*. Antingen kan alla grupper diskutera varje frågeområde, eller så diskuterar grupperna ett område var. Varje mindre grupp skriver ner svar på frågorna i mallarna.
3. Låt grupperna kortfattat berätta vad de kommit fram till.
Diskutera:
  - Vad visar uppföljningen och utvärderingen?
  - Vad kan vi lära oss av dem?
  - Vad kan vi ta med till nästa års arbete?
4. Samla in de ifyllda mallarna och sammanställ resultatet.
5. Återkoppla till skolans ledning och hela personalgruppen.
6. Redovisa resultatet skriftligt i dokumentationen över arbetet med aktiva åtgärder för att kunna återkoppla till nästa års arbete.

Mall: Grupputvärdering

Mall

Förutsättningar

1. Har skolans organisation och ledning gett ett tillräckligt stöd för att genomföra och utveckla arbetet för alla elevers lika rättigheter (aktiva åtgärder)?
2. Har ni haft tillräckligt med resurser (så som tid, ekonomi och personal) för att kunna genomföra de planerade aktiviteterna?
3. Har arbetets ansvarsfördelning, arbetsprocess och tidsplanering varit tydlig?

Samverkan, delaktighet och inflytande

1. Har personal, elever, vårdnadshavare och andra närstående vuxna varit tillräckligt delaktiga i processen? På vilket sätt?
2. Har personal, elever, vårdnadshavare och andra närstående vuxna haft inflytande över processen? På vilket sätt?

Undersök och analysera

1. Har arbetet med att undersöka verksamheten fungerat bra? Beskriv kortfattat.
2. Har arbetet med analys av risker fungerat bra? Beskriv kortfattat.

Mål och aktiviteter

1. Har våra mål och aktiviteter:
  - Gått att utvärdera?
  - Byggt på normkritiska perspektiv?
  - Omfattat alla diskrimineringsgrunder?
2. Har arbetet med förebyggande aktiviteter fungerat bra?
3. Har arbetet med främjande aktiviteter fungerat bra?

Resultat

1. Har vårt arbete med lika rättigheter:
  - Lett till de mål vi ställt upp för verksamheten?
  - Lett till andra effekter än de vi förväntade?

Övriga kommentarer

1. Vad har varit svårt i processen?
2. Har vi förslag på förbättringar inför nästa års process?
3. Har vi i gruppen varit eniga i våra bedömningar?

Enkätutvärdering

Mall: Enkätutvärdering används för att göra en skriftlig utvärdering med hela personalen, till exempel under en personaldag. Frågorna kan även anpassas att använda till att utvärdera med elever.

Gör så här:

1. Kopiera och dela ut enkäten till personalgruppen. Låt var och en fylla i enkäten individuellt.
2. Samla in enkäterna och sammanställ resultatet.
3. Jämför resultatet med utvärderingar i tidigare års arbete med lika rättigheter.
4. Återkoppla till skolans ledning och till hela personalgruppen.
5. Redovisa resultatet skriftligt i dokumentationen av arbetet med aktiva åtgärder samt i planen för nästa år.

Mall: Enkätutvärdering

1. Beskriv på vilket sätt skolans organisation och ledning gett stöd för att genomföra och utveckla arbetet för alla elevers lika rättigheter? Om stöd saknats, försök att beskriva hur.

- Mycket mer än tillräckligt   Mer än tillräckligt
 Mindre än tillräckligt   Inte alls

Kommentar:

---

2. Har det funnits tillräckligt med resurser (tid, ekonomi och personal) för att kunna genomföra de planerade aktiviteterna?

- Mycket mer än tillräckligt   Mer än tillräckligt
 Mindre än tillräckligt   Inte alls

Kommentar:

---

3. Har arbetets ansvarsfördelning, arbetsprocess och tidsplanering varit tydlig? Beskriv på vilket sätt det varit tydligt eller otydligt.

- I mycket hög grad   I hög grad
 I lägre grad   Inte alls

Kommentar:

---

4. Har elever samverkat och haft inflytande i processen?

- I mycket hög grad   I hög grad
 I lägre grad   Inte alls

Kommentar:

---

5. I vilken grad har skolans personal deltagit och samverkat i processen?

☐ All personal har deltagit	☐ En majoritet av personalen har deltagit
☐ En minoritet av personalen har deltagit	☐ Personalen har inte deltagit

Kommentar:

---

6. Har vårdnadshavare och närstående vuxna deltagit i processen?

☐ I mycket hög grad	☐ I hög grad
☐ I lägre grad	☐ Inte alls

Kommentar:

---

7. Hur har det undersökande arbetet fungerat?

☐ Mycket bra	☐ Bra
☐ Mindre bra	☐ Dåligt

Beskriv vilka typer av undersökningar som har genomförts:

---

8. Hur har arbetet med analys av risker fungerat?

☐ Mycket bra	☐ Bra
☐ Mindre bra	☐ Dåligt

Beskriv övergripande hur ni har analyserat risker som kommit fram vid undersökningarna:

---

9. Hur har arbetet med främjande aktiviteter fungerat?

- Mycket bra Bra
 Mindre bra Dåligt

Kommentar:

---

10. Hur har arbetet med aktiviteter som förebygger risker fungerat?

- Mycket bra Bra
 Mindre bra Dåligt

Kommentar:

---

11. Har diskrimineringsgrunderna omfattats av era aktiva åtgärder (undersökning, analys, mål och aktiviteter)?

- Alla diskrimineringsgrunder har omfattats De flesta diskrimineringsgrunder har omfattats
 Ett fåtal diskrimineringsgrunder har omfattats Aktiviteterna i planen saknar koppling till diskrimineringsgrunderna

Kommentar:

---

12. Har arbetet med aktiva åtgärder (undersökning, analys, mål och aktiviteter) byggts på normkritiska perspektiv?

- I mycket hög grad I hög grad
 I lägre grad Inte alls

Kommentar:

---

13. Har aktiviteterna lett till de mål ni satt upp?

- I mycket hög grad   I hög grad
 I lägre grad   Inte alls

Kommentar:

---

14. Har arbetet lett till andra effekter än de ni förväntade er?

- I mycket hög grad   I hög grad
 I lägre grad   Inte alls

Kommentar:

---

15. Har ni några förslag på förbättringar inför nästa års arbete?

---

16. Övriga kommentarer

Tips!

Show med the plan! Togs fram av Malmö mot Diskriminering och Ungdom Mot Rasism inom projektet Normbrytande Rättigheter som finansierades av Arvsfonden. PraLin har anpassat verktyget efter nya lagkrav på aktiva åtgärder.

Show me the plan

SHOW ME THE PLAN är ett verktyg för att granska arbetet med aktiva åtgärder. Verktyget kan användas av elever, personal och närstående vuxna som vill granska skolans arbete med lika rättigheter och aktiva åtgärder.

Uppfyller skolan lagkraven för arbetet med aktiva åtgärder?

1. Finns dokumentation kring arbetet med aktiva åtgärder?

Ja Nej

Kommentar:

---

2. Var finns dokumentationen över processen?

På hemsidan Hos skolledning
 Lättillgängligt på skolan Annan plats:

Kommentar:

---

3. Gäller dokumentationen för en skola och inte för flera?

Ja Nej

Kommentar:

---

4. Finns ett pågående arbete med aktiva åtgärder för det aktuella läsåret?

Ja Nej

Kommentar:

---

5. Framgår det av dokumentationen att arbetet utgår från skollagen och diskrimineringslagen?

Ja Nej

Kommentar:

---

6. Är beskrivningar av lagar och begrepp korrekta?

Ja Nej

Kommentar:

---

7. Har elever deltagit i ramverket (arbetet med undersökning, analys, åtgärder, uppföljning och utvärdering) och kunnat påverka innehållet?

Ja Nej

Kommentar:

---

8. Finns det en utvärdering av förra årets arbete med aktiva åtgärder?

Ja Nej

Kommentar:

---

9. Finns det tydlig dokumentation för främjande insatser kopplat till alla diskrimineringsgrunder och för kränkande behandling?

Ja Nej

Kommentar:

---

10. Finns dokumentation över undersökningar som visar på problem eller risker för diskriminering, trakasserier och kränkande behandling?

Ja Nej

Kommentar:

---

11. Finns det konkreta förebyggande åtgärder mot de problem som upptäckts?

Ja Nej

Kommentar:

---

12. Finns det tydliga rutiner för vad personal och närstående vuxna ska göra när elever har blivit utsatta för diskriminering, trakasserier och kränkande behandling?

Ja Nej

Kommentar:

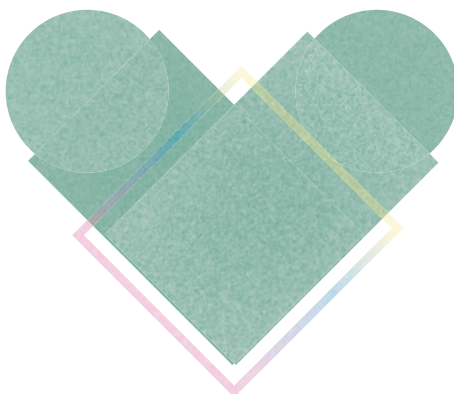

Avslutande ord

Vi hoppas att den här boken har gett dig som läser kunskap och praktiska verktyg för att kunna möta arbetet med lika rättigheter och aktiva åtgärder på nya sätt.

Att arbeta med normkritiska perspektiv för alla elevers lika rättigheter och möjligheter är utmanande. Det som kan kännas svårt nu kommer att sitta i ryggraden sen. Arbete med jämlikhet och lika rättigheter handlar om en strävan efter att utveckla, inte om att leverera färdiga och perfekta resultat. Ert uppdrag är inte enkelt, men det är så viktigt – ni gör skillnad!

Antidiskrimineringsbyran Uppsala (ADU) och Malmö mot Diskriminering (MmD) är två av 18 ideella antidiskrimineringsbyråer i Sverige. Antidiskrimineringsbyråernas uppdrag styrs av förordning 2002:989 om statligt stöd för verksamhet som förebygger och motverkar diskriminering. Antidiskrimineringsbyråerna motverkar och förebygger diskriminering genom kostnadsfri rådgivning till privatpersoner samt genom information, utbildning och opinionsbildning.

Byråerna finansieras av medel från Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor, MUCF, samt av kommunala och regionala medel och inkomster från utbildning och projekt.

ADUs huvudman är Sensus studieförbund. MmD är en ideell förening som ägs av sina medlemsföreningar. Resterande 16 byråer har olika huvudmän.

Anteckningar

Anteckningar

Anteckningar

Anteckningar

